

ISSN 2709-7250
2020 / №2

ТОҶИКИСТОН: ИҚТИСОД ВА ИДОРА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ

2020 № 2

ТАДЖИКИСТАН: ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

экономические науки

2020. № 2

TAJIKISTAN: ECONOMY AND MANAGEMENT

economic sciences

2020. No. 2

Маркази таъбу нашр,
баргардон ва тарчума
2020

ТОҶИКИСТОН: ИҚТИСОД ВА ИДОРА

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2020 таъсис дода шудааст.

Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Хушвахтзода
Қобилҷон Хушвахт

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Низомова
Тухфамо Давлатовна

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Умаров
Ҳочимухаммад

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи географияи иқтисодӣ ва туризми ДМТ

Ҳайати таҳририя:

Ғаниев Таваралӣ Бобоевич	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Иброҳимов Илҳомуддин Раҷабалиевич	Доктори илмҳои, дотсент, мудири кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Исайнов Ҳисайн Раҳимович	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, декани факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Комилов Сирочиддин Ҷалолиддинович	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Руссия
Калемуллоев Мунир Воҳидович	Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети баҳисобгирии иқтисодӣ ва иқтисоди рақамии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Қодирзода Диловар Баҳриддин	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
Низомов Самариддин Фаҳриевич	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Одинаев Ҳаёт Абдулҳақович	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, вакили Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Шамсов Илҷон Сафарович	Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети молиявию иқтисодиҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Аҳмадов Раҳимҷон Раҷабович	Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ТОҶИКИСТОН: ИҚТИСОД ВА ИДОРА

Маҷаллаи илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-ec.tnu.tj

E-mail: tajikistan-iqtisodvaidora2020@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад. Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини илмро барои ҷон қабул менамояд:

08.00.01 – Назарияи иқтисодӣ

08.00.05 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ

08.00.10 – Молия, гардиши пул ва қарз

08.00.12 – Баҳисобгирии бухгалтерӣ, омор

08.00.14 – Иқтисодиёти ҷаҳон

Матни муқаммалӣ маводи ҷонӣ дар сомонаи расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-ec.tnu.tj).

© ДМТ, 2020

ТАДЖИКИСТАН: ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2020 г. Выходит 4 раз в год

Главный редактор журнала:

Хушвахтзода
Кобилджон Хушвахт

Доктор экономических наук, профессор, ректор Таджикского национального университета

Заместители главного редактора:

Низомова
Тухфамо Давлатовна

Доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета

Умаров
Ходжимухаммад

Доктор экономических наук, профессор кафедры экономической географии и туризма Таджикского национального университета

Члены редакционной коллегии:

Ганиев Таварали Бобоевич	Доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета
Иброхимов Илхомуддин Раджабалиевич	Доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедры финансы и страхования Таджикского национального университета
Исайнов Хисайн Рахимович	Доктор экономических наук, профессор, декан факультета экономики и управления Таджикского национального университета
Комилов Сироджиддин Джалолиддинович	Доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикского (славянского) университета
Калемуллоев Мунир Вохидович	Кандидат экономических наук, доцент, декан факультета учета и цифрового экономики Таджикского национального университета
Кодирзода Диловар Бахриддин	Доктор экономических наук, профессор, заместитель Министра образования и науки Республики Таджикистан
Низомов Самариддин Фахриевич	Доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета
Одинаев Хаёт Абдулхакович	Доктор экономических наук, профессор, Депутат Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан
Шамсов Илёсджон Сафарович	Кандидат экономических наук, доцент, декан финансово-экономического факультета Таджикского национального университета
Ахмадов Рахимджон Раджабович	Кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета

ТАДЖИКИСТАН: ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

Научный журнал Таджикского национального университета

Журнал подготавливается к изданию в издательском центре ТНУ:

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-ec.tnu.tj

E-mail: tajikistan-iqtisodvaidora2020@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в базу данных Российского цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском и русском языках.

Журнал принимает научные статьи по следующим научным специальностям:

08.00.01 – Экономическая теория

08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством

08.00.10 – Финансы, денежное обращение и кредит

08.00.12 – Бухгалтерский учет, статистика

08.00.14 – Мировая экономика

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала

(www.vestnik-ec.tnu.tj).

© ТНУ, 2020

TAJIKISTAN: ECONOMY AND MANAGEMENT

Founder of the journal:

Tajik National University

The magazine was founded in 2020.

Published 4 times a year

Chief editor:

**Khushvakhtzoda
Qobiljon Khushvakht**

Doctor of economics, professor, rector of the Tajik national University

Deputy chief editors:

**Nizomovz
Tuhfamo Davlatovna**

Doctor of economics, professor of the department of economics of enterprises and business of Tajik National University

**Umarov
Hojimurod**

Doctor of economics, professor of the department of economic geography and tourism of Tajik National University

Editorial board:

Ganiev Tavarali Boboevich	<i>Doctor of economics, professor, head of the department of human resource management, Tajik national University</i>
Ibrohimov Ilhomuddin Rajabaliyevich	<i>Doctor of economics, associate professor, head of the department of finance and insurance of the Tajik national University</i>
Isaynov Hisayn Rahimovich	<i>Doctor of economics, professor, dean of the faculty of economics and management of the Tajik national University</i>
Komilov Sirojiddin Jaloliddinovich	<i>Doctor of economics, professor of the department of economic theory and world economy of the Russian-Tajik (Slavonic) University</i>
Kalemulloev Munir Vohidovich	<i>Candidate of economic sciences, associate professor, dean of the faculty of accounting and digital economy of the Tajik national University</i>
Qodirzoda Dilovar Bahridin	<i>Doctor of economics, professor, deputy minister of education and science of the Republic of Tajikistan</i>
Nizomov Samariddin Fakhriyevich	<i>Doctor of economics, professor, head of the department of economic analysis and audit of the Tajik national University</i>
Odinaev Hayot Abdulhaqovich	<i>Doctor of economics, professor, deputy of the Majlisi Namoyandagon and Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan</i>
Shamsov Ilyosjon Safarovich	<i>Candidate of economic sciences, associate professor, dean of the faculty of finance and economics of the Tajik national University</i>
Akhmadov Rakhimjon Rajabovich	<i>Candidate of economic sciences, associate professor of the department of state and local government of the Tajik national University</i>

TAJIKISTAN: ECONOMY AND MANAGEMENT Scientific journal

Tajik National University

The journal is being prepared for publication at the TNU Publishing center

Address of the Center:

734025, Republic of Tajikistan,

Dushanbe, Rudaki ave., 17.

Website of the journal: www.vestnik-ec.tnu.tj

E-mail: tajikistan-iqtisodvaidora2020@mail.ru

Phone.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the Russian science citation index (RSCI) database. Журнал публикуется на таджикском и русском языках.

The journal accepts scientific articles in the following fields of science:

08.00.01 - Theory of Economics

08.00.05 – Economy and management of agriculture

08.00.10 - Finance, money circulation and credit

08.00.12 – Accounting, statistics

08.00.14 – World economy

The full text of the publication is available on the official website of the journal: (www.vestnik-ec.tnu.tj).

© TNU, 2020

МУНДАРИЧА

	Ғаниев Т.Б., Ходжаалиев Ф. Равишҳои асосии қонуниятҳои васлгарӣ (пайвандгарӣ) дар менечменти асри XXI	
	Комилов С.Ч., Каримов Р.И. Ташаккули механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи хизматҳои энергетикӣ Тоҷикистон	
	Исайнов Х.Р., Ғозилов Р.Ш. Идоракунии захираҳои обию ирригатсионии Осиёи Марказӣ: вазъи ҳозира ва роҳҳои ҳал	
	Низомова Т.Д., Муллоев П.Н. Формирование условий развития молодежного предпринимательства как фактора социально - экономического развития Республики Таджикистан	
	Курбонов А.К., Султонбиев Р. Диверсификация как индикатор модернизации экономики	
	Низомов С.Ф., Икромов Д.Ч. Хусусиятҳои баҳисобгирӣ хароҷоти истхсолии маҳсулоти кишоварзӣ	
	Солеҳзода А.А. Ҷумҳурии Тоҷикистон: роҳ ба сӯи рушди устувор дар заминаи принсипи иқтисоди «сабз»	
	Васиев Ф.М. Тенденции формирования и развития занятости населения Республики Таджикистан	
	Холматов М.М. Некоторые особенности организации цифровой экономики Таджикистана	
	Аджимет Г.Х. Реализация стратегии развития цифровой экономики в ЕС	
	Аҳмадов Р.Р. Хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон	
	Алиев О.М., Тағоев Б.Д. Ҷанбаҳои илмӣ-назариявӣ беҳатарӣ озуқаворӣ: фарзияҳо ва давраҳои ташаккул	
	Мухсинов Д.С., Мирзоев Н.Х. Ҳукумати электронӣ дастоварди муҳимтарини давлатдорӣ ҷаҳони муосир	
	Сарабекова И.З., Қурбонов Ҷ. Идоракунии маркетинги бозори истеъмолӣ молҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	
	Искандаров Х.Х., Саъдуллозода Н.С. Муҳоҷирати меҳнатӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва танзимномаи он дар шароити ҷаҳонишавӣ	
	Каримов М.И., Собирова Ш.Х. Медицинское страхование: способ преодоления проблемы финансирования здравоохранения и возможность сохранения и накопления капитала здоровья	

**РАВИШҲОИ АСОСИИ ҚОНУНИЯТИ ВАСЛГАРӢ (ПАЙВАНДГАРОӢ) ДАР
МЕНЕҶМЕНТИ АСРИ XXI**

ҒАНИЕВ ТАВАРАЛӢ БОБОЕВИЧ

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи идоракунии захираҳои
инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 7340025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.
Рӯдакӣ 17, тел.: (+992) 907-70-40-77, e-mail: prof.Ganiev@mail.ru

ХОДЖААЛИЕВ ФАЙЗИДДИН

унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 7340025, Тоҷикистон, ш.
Душанбе, к. Рӯдакӣ 17.

Ба ақидаи муаллифон дар низоми идоракунии менеҷмент бояд ҳар як зинаву сохтори роҳбарӣ дар асоси меёру низом ва арзишҳову стандартҳои навини фарҳангӣ на танҳо талаботҳои идоракуниро дар менеҷмент, балки ҷараёни васлгароиро ҳамчун як шароити муҳити навини системаи муносибатҳои касбиву ҳунарии ҷомеаи муосири инсонӣ ҳам ба мазмун ва ҳам ба шакл бишиносад ва таъмин созад.

Аз нигоҳи дигар ҳуди қонуниятҳои ҷараёни васлгарӣ як қувваи бузурги ба зинаи дигар мувофиқ гардонидани фарҳанги рафтории ақлонии одамият дониста мешавад. Натиҷаи ҳунари истеъдоди олии креативию когнитивии роҳбарону пешвоёни бузурги таърихӣ мебошад, ки вобаста ба талаботи давраи замони муайяни таърихӣ ба майдон мебароянд ва дар алоқамандиву мавҷудияти дигар захираҳои табиӣ чунин як муҳити мувофиқро барои зиндагонии хушбахтонаи насли имрӯза ва фардо месозанд.

Муаллифон таъкиди онро доранд, ки таъсиррасониву давраи давомнокии трансформационии арзишҳову меёрҳои навини фарҳанги идоракунии менеҷмент вобаста ба равиши соҳаву системаҳои муайяни роҳбарӣ дар идоракунии фарқкунанда буда, сикли давраи муайяни трансформатсионии худро доранд.

Калидвожаҳо: қонуниятҳои васлгарӣ, идоракунии, касб, истеъдод, стандартҳои навини фарҳангӣ, равиши креативӣ, равиши когнитивӣ

Дар системаи идоракунии менеҷменти навини касбиву ҳунари бояд ҳар як зинаву сохтори роҳбарӣ дар асоси меёру низому арзишҳову стандартҳои навини фарҳангӣ на танҳо талаботҳои сарватшиносиву созандагиро дар менеҷмент, балки ҷараёни васлгариро ҳамчун як шароити муҳити навини системаи муносибатҳои касбиву ҳунарии ҷомеаи навини инсонӣ ҳам ба мазмун ва ҳам ба шакл бишиносад ва таъмин созад.

Аз нигоҳи дигар ҳуди қонуниятҳои ҷараёни васлгарӣ як қувваи бузурги ба зинаи дигар мувофиқ гардонидани фарҳанги рафтории ақлонии одамият буда, натиҷаи ҳунари истеъдоди олии креативию когнитивии сарватшиносиву созандагии роҳбарону пешвоёни бузурги таърихӣ мебошад, ки вобаста ба талаботи давраи замони муайяни таърихӣ ба майдон мебароянд ва дар алоқамандиву мавҷудияти дигар захираҳои табиӣву техникавӣ технологӣ чунин як

мухити мувофиқро барои зиндагонии хушбахтонаи насли имрӯза ва фардо месозанд.

Аз ҷониби дигар, мо пайваста таъкиди онро дорем, ки таъсиррасониву давраи давомнокии трансформационии арзишҳову меъёрҳои навини фарҳанги сарватшиносиву созандагӣ дар идоракунии менеҷмент вобаста ба равиши соҳаву системаҳои муайяни роҳбарӣ дар идоракунӣ фарқкунанда буда, сиклу давраи муайяни трансформатсионии худро доранд. Яъне он меёру арзишҳое, ки насбат ба арзишу меъёрҳои пешина он қадар дараҷаи таъсиррасонии баланди инқилобӣ надоранд, тезтар вориду қабул гашта, он равишу системаву меёру арзишҳое, ки дараҷаи таъсиррасонии баланди муносибатҳои васеу чуқури иқтисодиву иҷтимоӣ ва экологиву сиёсиро доранд, албатта, вақту замони дуру дарози сикливу шаклгирӣ дошта, мушкилу мураккабу дардманд мегузаранд.

Аз ин хотир мо арзишҳову равишҳои васлгарии фарҳанги сарватшиносиву созандагиро дар менеҷменти замони нав вобаста ба равишҳои зерин гурӯҳбандӣ карда метавонем:

1. **Доираи таъсиррасонӣ** – васлгарии фарҳангӣ ҷомеаро пурра фарогир аст ва ё равишҳои алоҳидаи идоравӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, техникаву технологӣ, демографӣ, фарҳангӣ, геосиёсиву геоиқтисодӣ ва ғайра равишҳои системавии бозори глобалии сайёра. Вобаста ба ин равишҳои пайдоиш ва системаи таъсиррасонӣ моро зарур аст, ки хусусияти хосси ташаккулу амалисозиву натиҷагирии равишҳову арзишҳо ва нишондиҳандаҳои хосси фарҳанги сарватшиносиву созандагиро дар роҳбарӣ бояд ҳатман биомӯзему хулосаҳои дақику аниқи тарафдорӣ ва муқобилиятиро нишон диҳем.

2. **Давомнокӣ ва чуқурии таъсиррасонӣ** – арзишҳову стандартҳои диалектикӣ, муваффақатӣ ва системавӣ, давравӣ ва ё нисбӣ. Ин равишҳои ҳислати таъсиррасонии фарҳанги дошта, албатта, вобаста ба объект ва субъекти таъсиррасониву чуқурии системавии он куллан аз якдигар фарқкунанда мебошанд. Мувақатӣ дар баробари пайдоиши ягон тағйироти ТТIIИ ва ё дар вақти амалисозии лоиҳаи байналмилалӣ бамайдонномада баъд аз гузашту баанҷомрасии вақти лоиҳа ё дар шакли дигар ва ё умуман, аз байн мераванд. Аммо арзишҳои фарҳангии таъсиррасонии миёнамуҳлату дарозмуҳлатдошта, дар давоми ду-се сол пайдо шуда, то як сикли даврагии инсонӣ 7 – 14 сол, 28 – 30 сол ва ё 42 – 56 -60 сол давом менамоянд. Бояд қайд кард, ки аксари донишмандон вобаста ба соҳаи тадқиқоти худ давраҳои трансформатсиониро ҷудо карда, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳанд. Аз ин хотир ин даврабандиҳо мумкин як замони муайяни таърихӣ сикливу зинавию макониву даврагии таърихӣ идоракуниву зиндагонии инсон ва сохтори давлатдориву шаклу намуди роҳбарону пешвоёни шоистасолору мондагори таърихӣ, комили касбӣ ва системаву моделҳои идоракунии фарқкунандаи халқу миллатҳои дунё бошанд, ки вобаста ба макони ҷойгиршавию захираҳову релефу рушди СТТIIИЭ ва ғайро омилҳои таъсиррасонандаи рушди илму техника ва ғайра омилҳои таъсиркунандаи эволюсиониву инқилобии замониву маконӣ мебошанд. Ин омилҳо, албатта, ба якдигар дар як қонуниятҳои диалектикий алоқаманду таъсиррасонандаи системавию моделиву сохторидошта занҷири устувори тарнсформатсионии фарҳанги сарватшиносиву созандагиро дар роҳбарӣ таъмин месозанд.

Бояд кайд кард, ки ин қонуниятӣ тарнсформастионии сикливу зинавию соҳавӣ дар ҳар як давраву равишу ҳаракату тағйирёбандагӣ дараҷаҳои гуногуни таъсиррасонӣ дошта, метавонад ҳам ҳислати инқилобӣ ва ҳам ҳислати эволюсионии ташаккулу рушдёбандагӣ ва таъсиррасонӣ дошта бошад. Аслан дар доираи арзишҳову нишондиҳандаҳову стандартҳои геоиктисодиву неоиқтисодӣ онро дар равишҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва экологиву сиёсӣ, байналмилаливу милливу минтақавӣ баҳо медиҳем. Қомеаи инсонӣ имрӯзҳо вобаста ба зинаи трансформатсионии мавҷудияту амалу рушдёбандагӣҳои фарҳангӣ муттаҳиду якҷо шуда, ширкату корхонаву ташкилотҳои ҷаҳониву трансмилливу байналмилалиеро ба майдон овардааст, ки мислашро ҷаҳонӣён дар тамоми давраи ҳаёти инсонӣ надида буданд.

Агар мо ба қонуниятӣ муайяни сиклии ин ё он ҳаводис, молу хизматҳо, корхонаву одамон, техникаву технология ва пешвоёну давлатдорон, ҳулоса ҳислати эволюсионии рушди диалектикий олам назар афканем, мо имконоти васеи андешарониву фикрронии олии креативию когнитивии фарҳангсозии сарватшиносиву созандагиро на танҳо дар роҳбарӣ, балки дар тамоми соҳаҳои ҳаёти қомеа пайдо карда, судоварии баланди касбиву ҳунариро ноил хоҳем гашт.

Давра (сикл) ва замони муайяни васлгарии фарҳангӣ ҳамчун қараёни динамикий қомеаи инсонӣ якранга набуда, пайваста гирифтори муқобилияту монеаву имконоту болоравию, муборизаву саҳтгириҳои зиндагӣ ва ҳатто то нобудшавӣ будааст. Бояд гуфт, ки гузаштаҳои миллати тоҷик онро ҳамчун қонуниятӣ олии диалектикий зиндагонӣ дар олам шинохта, пайваста дар тӯли таърих тадқиқотҳои зиёде бурда, равишу зинаҳои онро муайян сохтанд ва пешниҳодҳову кашфиётҳои бузурги илмиву амалӣ намудаанд.

Аммо вобаста ба вақту макону объекти васлгарӣ сикл ва ё давраҳои онро низ дар менечмент ҷудо менамоянд. Ҳар як сикли васлгарӣ ҳислати хосси функционаливу сохториву пайвандсозии худро дорад. Яъне ин қисми ҷудонашавандаи давраҳои зиндагонии қомеаи инсонӣ буда, новобаста ба умумияти рушдёбандагӣ дар ҳар як равиши соҳавии хоҷагии халқ ҳислату хусусияти хосси касбиву ҳунарии худро дорад. Аз рӯи модели пешниҳодкардаи аҳроми рушдёбандагии касбиву ҳунарии мо он аз панҷ сиклу зинаи балоғатрасӣ иборат буда, кафшергарои ҳислати навини созандагӣ дорад.

1. Ин равиши васлгарӣ ҷузъи (раги) пайвастаи қомеаи инсонӣ буда, маҳз давраҳои муҳиму оғози рушдёбандагӣ ва ё худ банду буғуми пайвастагии устухонии ҳар як сиклро дар худ гирифта, пули устувори анҷоми пешинаву оғози сикли навин мебошад. Аз ҷониби дигар, он анҷоми куҳану оғози навин мебошад, ки аллакай дар ин ду шоҳаи қараёни зиндагонӣ ҳатман зиддияту муборизаҳову норизогиву муқобилиятҳо мавҷуд аст. Маҳз дар ҳамин задухӯрду бархӯрду муборизаҳо васлгарии фарҳангӣ асоси гузариш аз як сикл ба сикли дигари созандагӣ гашта, то мустаҳкам шудану балоғатрасии навини касбиву ҳунари хизмат менамоянд.

2. Вобаста ба мушкиливу мураккабӣ сарватшиносиву созандагии дутурафаи васлгарии фарҳангӣ вақти муайяно талаб менамояд, ки мо онро дар илми менечмент ба кӯтоҳмуҳлат, миёнамӯҳлат, дарозмуҳлату чандиннаслаи аз ҳад дароз ва замонҳои таърихий ҳазорсолаҳо ҷудо менамоянд.

3. Сиклҳои васлгарии фарҳангӣ аз рӯи марзи таъсиррасонии худ низ ҳислати фарқкунандагӣ дошта, онҳо метавонад, дар доираи фаъолияти як шахсияти бузурги таърихӣ, дастаи касбӣ ҳунари, ҷомеа, ширкату корхона ва давлату минтақаву ҷаҳон барои тамоми давраҳои таърихӣ инсонӣ ба вуқӯъ бепайванданд ва хизмат намоянд.

4. Сикли пайвандгароӣ вобаста ба объекти таъсиррасонӣ иқтисодиву иҷтимоӣ ва ё экологиву сиёсӣ ва ё ба равишҳои алоҳидаи рушдбандагӣ ҷудо карда мешавад. Дар соҳаҳои алоқаманд бошад, самаранокии синергетикӣ медиханд.

5. Таъсиррасонии пайвандсозӣ ва ё васлгарӣ вобаста ба суръатнокии дигаргунсозӣ, чуқурии дигаргунсозӣ ва дигаргунсозии пурраи объект фарқкунанда буда, метавонад, ки давраҳои гуногун дошта бошад.

Аз равишҳои дар боло овардашуда маълум мегардад, ки пайвандсозӣ ва ё васлгарӣ вобаста ба ҳолатҳо хеле мушкилу тақдирсоз буда, ҳолатҳои номувозинатӣ ва бӯхронӣ, самаранокии нокифояи системаи кӯҳна ва пурра кор накардани системаи навин буда, ҳар замон ҳатари ғайрифарҳангии рушдбандягиву созандагии нодурустро оварданад аз эҳтимол дур нест.

Аз ин хотир дар ҳолатҳои васлгарии фарҳангии сарватшиносиву созандагии роҳбарӣ дар менечмент қонуниятҳои генетикӣ пайвандсозӣ истифода карда мешавад, ки мо онро дар илми менечмент ҳамчун фарҳангии аслии миллии ва ё наслӣ, интиҳобӣ ва инноватсионӣ ҷудо менамоем.

Пайвандсозӣ меёроҳову стандартҳову низому арзишҳои муайяни фарҳангии худро дорад, ки ҳамчун нишонаҳои олии фарҳангии миллии аз насл ба насл то ба мо омадааст. Агар пайвандгароӣ аз насл ба насли навин дар дохили ин арзишҳои фарҳангии миллии гузарад, пас нишонаҳои генетикӣ (хунии) ин гузариш пурра нигоҳ дошта мешаванд, ва ин равиши устувор буда, ҳамчун қонуниятҳои объективӣ диалектикӣ пайвандсозии зиндагонии инсон аз як насл ба насли дигар мегузарад. Танҳо субъектҳои барандаи арзишҳо ва суръатҳо тағйир ёфта, насли ҷавон насли пирро иваз мекунад. Ҳарчанд дар ин равиши пайвандсозӣ рақобату зиддиятҳо низ мавҷуд бошанд ҳам, аммо ба хотири дохили системавӣ будани ин гузариш он қадар нобарорбариву норизогиҳо дида намешаванд. Аммо дар ҳолатҳои алоҳидаи инқилобӣ, ки маҳдудияти ин кафшергарӣ пурра нобуд карда шуда, аз дохили як ва ё якчанд модели рушдбандагии миллии фарҳангӣ берун мебарояд, албатта, ҷараёни пайвандсозиву васлгарӣ хеле муҳлати дуру дароз гирифта, мумкин боиси ҷангҳову норизоиҳову парокандашавии ситсемаҳо гашта, хеле хатарнок низ мегардад.

Пайвандгароӣ ва ё кафшерсозӣ ҳамчун унсури асосии дигаргунсозии наслии системавӣ буда, одатқунониву одатсозиву мувофиқасозии рушдбандагии фарҳангии сарватшиносиву созандагӣ ҳам барои муҳити дохила ва ҳам барои муҳити берунаи менечмент хеле мушкилу мураккаб мебошанд.

Аз ҷониби дигар, агар бо забони табибон гӯем, ин тоза кардани таркиби генетикӣ хуни рафторӣ одамон ва ворид кардани унсурҳои навини тозакунада мебошад, ки ҷараёни хеле мушкилу мураккаби ташаккули фарҳангӣ аст, боз рушдбандагии навини ҷомеаи иносиро дар шаклу намуду мазмуни навин таъмин карданашон шартҳои зарурии пайвандсозӣ ва васлгарӣ мебошанд.

Барои амалӣ сохтани чунин як равиши мушкилу мураккаби фарҳангӣ нақши асосиро дар ҷаҳон менечерону роҳбарон, донишмандону пешвоёни комили касбиву ҳунарие, ки қобилияти баланди креативию когнитивии сарватшиносиву созандагӣ доранд, мебозанд. Ғайр аз ин мақоми дувумро дар ин равиши пайвандсозиву васлгарии фарҳангӣ давлатҳо, ташкилотҳои байналмилалӣ, иттиҳодияҳову созмонҳои байналмилаливу минтақавӣ ва корпоратсияҳои байналмилаливу трансмиллӣ ва дигар ташкилотҳои байналмилалие, ки стратегияи пайвандсозӣ кор карда баромадаанд, амалӣ месозанд.

Инчунин бояд қайд намуд, ки дар равиши дигари пайвандсозиву кафшергароӣ донишмандону олимони ва институтҳои илмиву тадқиқотӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатии ҷомеасозии навин, ки дар фаъолияти олиии креативию когнитивии сарватшиносиву созандагии худ роҳу равиш ва тарзу усули аз нигоҳи фарҳангӣ созандаи пайвандсозиро пешниҳод менамоянд ва мавқеи устувори инноватсионии илмиву амалӣ доранд.

Бояд қад кард, ки ҳолати хеле муҳимму мураккаби пайвандсозиро давраи бухронии тағйирёбандагӣҳо ташкил медиҳанд, ки онро баъзе аз донишмандон давра ва ҳолати инқилобӣ низ меноманд. Ин хеле давраи тақдирсози пайвастгароии фарҳангии сарватшиносиву созандагӣ дар менечмент буда, аз натиҷаи он тақдирӣ корхонаву ширкат ҳаллу фасл мегардад. Яъне моделу системаи навин ғалаба карда, менечмент ба системавии модели созандаи навин мегузарад ва ё дар ҳолати иҷронагаштани чунин як васлгарӣ ҳолати бухрониву нооромиву номувозинатӣ ба майдон омада, корхонаву ширкату корпоратсияро аз байн бурданааш мумкин аст.

Вобаста ба мавҷудияти чунин як қонуниятҳои диалектикийи зиндагонӣ ҳислати рушдёбандагӣ доимо болораванда набуда, фаза ва ё зинаи инкубатсионӣ, пайдоиш, паҳншавӣ, пухта расидан ва бухронӣ ва ё фурӯравию аз байн рафтано доранд, ки барои тамоми нишондиҳандаҳову арзишҳову меъёрҳову стандартҳои фарҳангии сарватшиносиву созандагӣ хос мебошанд. Аммо ҳар яке аз равишҳову арзишҳо, ҳатто одамону молу хизматҳо давраву ҳислату тарзу усули вақти муайяни гузаронидани ин зинаҳоро дорад. Яъне қачхаттаи зиндагонӣ барои ҳар як объекти фарҳангӣ қомилан фардӣ ва ё махсусу алоҳида мебошад. Барои шаклгириву пайдоишу паҳншавӣ як қатор омилҳои соҳавию муҳитиву сохторӣ таъсиррасон мебошанд.

Дар шакли умумӣ ҳолати бухронӣ ин худ ҷараёни вайроншавии мувозинат буда, зарурияти гузариш аз як мувозинат ба намуди мувозинатии навинро тақозо дорад. Агар унсурҳои бухронӣ ва равишҳои сиклии онро дар менечмент омӯхтаву пешгирӣ карда тавонанд, пас ин давраи гузаришро мумкин аст, ки дар шакли фарҳангии сарватшиносиву созандагӣ бо ҳароҷоти қамтарину вақти тез гузаронида, ширкату корхонаро аз нобудшавию зарари қалон дидан нигоҳ доштан мумкин аст. Яъне роҳбарону пешвоёни комили касбиро зурур аст, ки ин равишҳои пайвандсози рушдёбандагиро пайваста биомӯзанд, дар қадом фаза ва ё мавҷ қарор доштани ин ва ё он субъекту объектро муайян созанд ва мувозинатро пайваста зери назороти худ қарор дода, онро ба танзим дардоранд.

Инчунин мо оид ба мазмуни дохилаи бухронии менечмент гуфта, тавонмандии функционаливу вазифавӣ ва сохториву соҳавӣ ва касбиву ҳунарии

ҳар як равиши фаъолиятҳои роҳбариро дар тамоми зинаҳои идоравии менеҷмент қайд карда, пайваста таъкиди онро дорем, ки ин мувозинатҳо дар зинаи 4-7-и роҳбарӣ бояд пайваста нигоҳ дошта шаванд, ки ин замон гузариш орому хубу кутоҳ гузарад. Маҳз ана ҳамин талаботи асосии функционалии риояи олии фарҳанги сарватшиносӣ ва созандагӣ дар менеҷмент мебошад.

Инчунин мо оид ба пайвастагиву бефосилагии риояи талаботҳои фарҳангӣ низ бо ҳамин хотир пешниҳод дорем, зеро худ чараёни бетанаффуси зиндагонӣ буда, пайваста пуррашавию тавонмандиву тағйирёбандагиро талаб карда, қобилияти баланди функционалии нигоҳдории мувозинатҳоро дар ҳама ҳолатҳои таъсиррасонии беруна ҳатман бояд дошта бошанд.

Муаммои дигари таъмини пайвандгарӣ ва ё рушдёбандагии фарҳангӣ он аст, ки он пайваста талаботу хислати хосси тағйирёбандагии зиндагониро соҳиб аст ва ҳамарӯза болоравию паҳншавию дигаргуншавиро талаб дошта, аз ҳолати мувозинатӣ бояд берун барояд. Бинобар ин мо вақте ки мувозинат мегӯем, ин маъно дар як сатҳу муҳиту истодагарӣ нигоҳ доштани мувозинат набуда, маҳз нигоҳдории «мувозинати ҳолати муҳаррикӣ»-ро дар назар дорем, ки ин равиш дорои хислати навину дигаргуншавии натиҷагирӣ муваффақро дорад. Мо инро дар фарҳанги варзишии гӯштини ҷудои ҷопонӣ мушоҳида карда метавонем. Талаботи функционалии варзишгар он аст, ки пайваста худ дар ҳаракати мувозинатӣ буда, рақибро бошад, аз ҳолати мувозинатӣ берун бароварда, ҳаракати баъдинаи худро устуворона ва дилпуруна, бо ҳисобҳои пешакӣ дар тамрин истифодашуда муайян ба анҷом расонида, ҳунари олии паҳлавониаш бошад, дар тамоми ин лаҳзаҳо уро роҳбаладӣ дошта, ғалабаи комилро бояд таъмин созад.

АДАБИЁТ

1. В.И. Данилов – Данилян, И.Е.Рейф. Биосфера и цивилизация. М.: Ленанд, 2019. - 316с.
2. Ганиев Т.Б. Менеҷмент. Китоби дарсӣ.қ.1-14. Душанбе – Ирфон, 2004 – 2020 с.
3. Зелёная экономика и цели устойчивое развития для России. Под общ. ред С.Н. Бобылева и др. М. МГУ, 2019. - 284с
4. Кныш М.И., Пучков В.В. и др. Стратегическое управление корпорациями. – СПб, 2002.
5. Мазур. И.И., В.Д. Шапиро и др. Корпоративный менеджмент. М: ВШК, 2003. -1077с.
6. Мирзо Бедил. Осори ғазалиёт. Иборат аз 8 ҷилд. Душанбе. «Адиб», 1991.
7. Моисеев Н.П. Судьба цивилизации. Путь разума. М.: МПЭПУ, 1998.
8. Н.М. Абдикеев, А.Д. Киселев. Управление знаниями корпоратсии и реинженеринг бизнеса. Учебник. М.: ИНФРА. 2015.-382с.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ЗАКОНУ СВЯЗИ В УПРАВЛЕНИИ XXI ВЕКА

ГАНИЕВ ТАБАРАЛИ БОБОЕВИЧ

доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17, тел.: 907-70-40-77, e-mail: prof.Ganiev@mail.ru.

ХОДЖААЛИЕВ ФАЙЗИДДИН

соискатель Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17.

По мнению авторов, в системе менеджмента каждый уровень управления на основе новых нормативов, систем, ценностей и культурных стандартов должен не только отвечать требованиям управления в менеджменте, но и связывать процесс как новую среду для современной системы профессиональных и творческих отношений.

С другой точки зрения, легитимность самого процесса связи является огромной силой для адаптации культуры интеллектуального поведения человечества к другому уровню. Это результат больших творческих и познавательных талантов великих исторических лидеров, которые появляются в соответствии с требованиями определенного исторического периода и создают такую среду, способствующую счастливой жизни сегодняшнего и завтрашнего поколения в связи с наличием других природных ресурсов.

Авторы подчеркивают, что влияние и продолжительность трансформации новых ценностей и норм управленческой культуры различаются в зависимости от подхода определенных секторов и систем менеджмента в управлении и имеют свой цикл и период трансформации.

Ключевые слова: легитимность связи, управления, профессия, талант, новые культурные стандарты, креативный подход, когнитивный подход.

BASIC APPROACHES TO THE LAW OF COMMUNICATION IN THE MANAGEMENT OF THE XXI CENTURY

GANIEV TABARALI BOBOEVICH

doctor of economics, professor, head of the department of human resource management, TNU, 734025, Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17, phone: 907-70-40-77, e-mail: prof.Ganiev@mail.ru.

KHODZHAALIEV FAYZIDDIN

applicant for the Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, st. Roodaki 17.

According to the authors, in the management system, each level of management based on new norms, systems, values and cultural standards should not only meet the requirements of management in management, but also link the process as a new environment for the modern system of professional and creative relations.

From another point of view, the legitimacy of the communication process itself is a huge force for adapting the culture of human intellectual behavior to a different level. This is the result of the great creative and educational talents of great historical leaders who appear in accordance with the requirements of a certain historical period and create an environment conducive to the happy life of today's and tomorrow's generations in connection with the availability of other natural resources.

The authors emphasize that the impact and duration of the transformation of new values and norms of management culture differ depending on the approach of certain sectors and management systems in management and have their own cycle and period of transformation.

Key words: legitimacy of communication, management, profession, talent, new cultural standards, creative approach, cognitive approach.

УДК: 332. 62 (575.3)

ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТҲОИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН

КОМИЛОВ СИРОЧИДДИН ҶАЛОЛИДДИНОВИЧ

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи славянии Россияву Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Турсунзода 30, тел.: (+992) 917505401, e-mail: sirodj.tj@mail.ru.

КАРИМОВ РУСТАМ ИЛҲОМОВИЧ

докторанти (Phd) кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодии Донишгоҳи Давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел.: (+992) 907898940, e-mail: k-rustam2014@mail.ru

Дар мақола паҳлӯҳои мухталифи рушди хизматҳои соҳаи энергетикӣ Тоҷикистон бо назардошти ғаълғадони механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аҳамияти ташаккули механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (ШДБХ) дар соҳаи хизматҳои энергетикӣ дар мунтазам баланд гардидани сатҳи фарсудаишавии иншоотҳои оби барқӣ ва истеҳлоки қоршоями дастгоҳу таҷхизотҳои объектҳои инфрасохторӣ, ҳамзамон дар бозор бомайлони афзоиши ёфтани талабот ба хизматҳои энергетикӣ, баландишавии нархи хизматҳои энергетикӣ шарҳ дода шудааст. Таҷрибаи муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ки дастовардҳои иқтисодиро иҷтимоӣ тариқи нишонихандаҳои воқеӣ муайян карда шудааст, арзёбӣ гардидааст. Муайян карда шудааст, ки ташаккули механизми ШДБХ дар бозори хизматҳои энергетикӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими сармоягузори иқтисодӣ энергетикӣ-барқӣ, натавон муҳимияти ғаълғадонӣ балки устуворгардонии асосҳои институтсионалии рушди бозори хизматҳои энергетикиро тақозо менамояд. Ибтидо карда шудааст, ки ҳангоми иҷроии лоиҳаҳои рушди инфрасохторӣ ва мақсадҳои стратегӣ рушди соҳаи энергетика, бахусус афзоиши

ёфтани ҳаҷми иқтидорҳои энергетикӣ мамлакат талаботи бозори хизматҳои энергетикӣ ба рушди технология инноватсионӣ майл менамояд. Чӣ ҳақиқи ташаккули механизми ШДБХ ҳамчун самти муҳими рушди бозори хизматҳои энергетикӣ Тоҷикистон, тақвиятбахии шакли «корпоративии ШДБХ» пешниҳод гардидааст, ки метавонад фарогири фаъолияти ҳамкориҳои ташкили истеҳсолоти маҳсулоти ниҳой дар асоси махсусгардонӣ ва кооператсиякунонии истеҳсолот, коркард ва иҷроии барномаҳои рушди хизматрасониҳои муташакилона, барориш ва пешниҳоди шаклҳои нави инноватсионии хизматҳо, иштироки муташакилона дар сохтмон ва ташкили инициотиҳои хурду калони объектҳои инфрасохтори бозори хизматҳои энергетикӣ мебошад.

Калидвожаҳо: бозор, талабот, хизмат, энергетика, давлат, шарикӣ, бахши хусусӣ, лоиҳа, механизм, фаъолият, ҳамкорӣ, инициоти обӣ-барқӣ.

Дар шароити норасоии воситаҳои сармоягузориҳои давлатӣ, сатҳи нокифояи имкониятҳои рақобатпазирӣ пешниҳоди хизматҳо ва инчунин бо иқтидорҳои пурра фаъолият накардани объектҳои инфрасохтори бозори хизматҳои соҳаи энергетика, масъалаҳои ҷустуҷӯи сарчашмаҳои нави сармоягузорӣ, шарикони таъминкунандаи рақобати бозорӣ ва таъминкунандаи тавоноии пурраи объектҳои инфрасохторӣ хусусияти аввалиндарачаро касб менамоянд. Гузашта аз инҳо, ҳангоми сол то сол афзудани сатҳи фарсудашавии инициотиҳои оби барқӣ ва истеҳлоки коршоямии дастгоҳу таҷҳизотҳои объектҳои инфрасохторӣ, ҳамзамон дар бозор бомайлони афзоиш ёфтани талабот ба хизматҳои энергетикӣ, баландшавии нархи хизматҳои энергетикӣ, ки ниҳоят ба паस्तшавии сатҳи пардохтпазирӣ аҳоли ва сатҳи зиндагии онҳо оварда мерасонад, аҳамияти ташаккули механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (ШДБХ) дар соҳаи хизматҳои энергетикӣ боз ҳам зиёдтар мегардад. Барои ҳамин, чӣ ҳақиқи пешгирӣ ва таъмини шароитҳои рушди муътадили бозор ташаккули механизми ШДБХ ҳамчун самти афзалиятноки дар рушди бозори хизматҳои соҳаи энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Дар шароити муносири густариши муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ дар доираи ҷанбаҳои институтсионалии рушди объектҳои инфрасохтори бозори энергетикӣ, бахусус энергетикаи оби барқӣ чӣ ҳақиқи ҷустуҷӯи вариантҳои алтернативии маблағгузорӣ диққат бештар ба фаъолгардонии механизми ШДБХ дода мешавад. Аз ин рӯ, истифодабарии равишҳои институтсионалии ташаккули ШДБХ барои фаъолияти афзалиятноки мақомотҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ муҳим мегардад, чунки таъмини паҳлӯҳои институтсионалии муносибатҳои шарикӣ онҳо метавонад ба рушди устувори объектҳои инфрасохтори бозори соҳаи энергетикаи мамлакат заминаи асосӣ гузорад.

Комилов С.Ҷ. вобаста ба хусусиятҳо ва имкониятҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, чӣ ҳақиқи паस्त намудани сатҳи вазнини сарбории бучети давлатӣ, ташкили сохтори таъминкунандаи фарзияҳои ташаккули ҳамкориҳои муфиди давлат ва бизнес, инчунин таъмини иқтисодиёти инноватсионии мамлакатро дар асоси истифодабарии механизми ШДБХ мувофиқи мақсад шуморидааст [4,145.]

Бинобар сабаби падидаҳои ғайричашмдошти молиявӣ дар бозори ҷаҳонӣ ва таъсири манфии омилҳои беруна, солҳои охир нокифоягии сатҳи даромади буҷети давлатӣ мушоҳида гардида истодааст, ки мақомотҳои давлатиро водор менамояд лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва инноватсионии рушди бозори хизматҳои энергетикиро ба самти шарикони альтернативӣ ба монанди механизми ШДБХ сафарбар намояд. Гузашта аз ин, ба шакли модели рушди иқтисодӣ нигоҳ накарда, солҳои охир дар рушди бозори хизматҳои энергетикӣ мамлакат сармоягузoron бештар ба сармоягузории объектҳои бузург (НБО), ки муҳлати худхаридикунӣ сармояи онҳо нисбатан кӯтоҳ аст, майлу рағбат пайдо намуда истодаанд. Объектҳои инфрасохтори бозори хизматҳои энергетикӣ бошад, ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи бозори хизматҳои соҳа аз мадди назар дур монда истодаанд. Дар ин маврид танҳо давлатро зарур меояд, ки воситаҳои пулиро аз буҷети давлатӣ барои хизматҳои сохтмон, таъмиру таҷдид ва беҳтаргардонии объектҳои инфрасохтори бозори хизматҳои энергетикӣ сафарбар намояд. Аз ин лиҳоз, вобаста ба падидаҳои номбаргардида маҳз ШДБХ метавонад ҳамчун воситаи рушди бозори хизматҳои энергетикӣ мамлакат баромад намуда, тавассути ташаккулдиҳии ҳамкориҳои мақомотҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ, ҷалби сармоягузoronи ватанию хориҷиро ҷиҳати таҳия ва амалигардонии лоиҳаҳои афзалиятноки объектҳои инфрасохтори бозорро таъмин намояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011 қонунро «Дар бораи консессияҳо» қабул намуда буд, ки дар моддаи 4.2. он овардаа шудааст: «Дар натиҷаи ғайриқарорӣ консессионӣ даромади софӣ ба даст овардашудаи консессионер (дар шакли молиявӣ ё воситаҳои пулӣ) вобаста ба ҳаҷми созишномаи консессионӣ муқарар карда шуда, молиявӣ ё мебошад» [5]. Баъдан соли 2012 қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» аз 28-декабри соли 2012 №907 қабул гардид, ки паҳлӯҳои ҳуқуқӣ ва ташкили ғайриқарорӣ ШДБХ таъмин намуд. Аз ҷумла дар моддаи 31.3.-и қонуни мазкур оварда шудааст: «Ташкилоти фармоишгар ё дигар мақомоти давлатӣ мутобиқи муқаррароти қонунгузории замин ба шарикӣ хусусӣ қитъаи заминро барои истифодабарӣ пешниҳод менамояд ё дар мавриди зарурӣ ҷиҳати гирифтани ҳуқуқҳои марбут ба истифодаи қитъаи замин тибқи лоиҳаи шарикӣ, аз ҷумла ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, ки метавонад барои татбиқи лоиҳаи шарикӣ зарур бошад, кӯмак мерасонад» [6]. Гузашта аз ин, тибқи қонуни мазкур Шӯрои ҳамохангсозии лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои ШДБХ» таъсис дода шудааст, раванди татбиқи механизми ШДБХ дар Тоҷикистон назорат ва танзим менамоянд.

Таҷрибаҳои ташаккули механизми ШДБХ дар Тоҷикистон дар бахши хизматрасонӣҳои энергетикӣ, бахусус энергияи барқӣ нишон медиҳанд, ки вобаста ба шароити имкониятҳои мавҷуда дар рушди бозори хизматҳои энергетикӣ ШДБХ нақши калидӣ дорад. Ҷунонҷӣ соли 2012 дар натиҷаи бастанӣ созишномаи консессионӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, идораи Оғо Хон оид ба рушди иқтисодӣ ва корпоратсияи молиявӣ байналмилалӣ, ширкати «Помир Энерҷи» таъсис дода шуд. Сарчашмаи асосии сармоягузории ширкати номбурдари Бонки ҷаҳонӣ (10 млн. долл. ИМА), корпоратсияи ҷаҳонӣ молиявӣ (8 млн. долл. ИМА), фонди Оғо Хон оид ба рушди иқтисодӣ (8,7 млн. долл. ИМА) ташкил медиҳанд.

Мақсади асосии созишномаи номбурда дар истифодаи воситаи муфиди сармоягузорӣ, сохтмон, рушди татбиқи лоиҳаҳо, ки самаранокӣ ва кафолати таъмини аҳолии ВМКБ-ро бо энергияи барқӣ таъмин менамояд, инчунин барои бунёди объектҳои инфрасохтори соҳаи энергетикаи барқӣ мебошад.

Имрӯзҳо ширкати консессионии «Помир Энерчи» дар асоси созишномаи шарикии давлат ва бахши хизматрасониҳои энергетикиро барои 213 ҳаз. нафар аҳолии ВМКБ, аз ҷумла 8 ноҳияи маъмурӣ, 32800 хоҷагиҳои хонаводагӣ, 28600 нафар истеъмолкунандагони тичоратӣ (истеъмолкунандагони маишӣ 27400 нафар, маъмуриятҳои давлатӣ 400 адад ва тичоратӣ 800 нафар) пешниҳод намуда истодааст. Илова бар ин, ширкати номбурда дорои 11 НОБ мебошад, ки бо иқтидори умумии 43,5 мВт. дар бозори энергияи барқии ВМКБ ғаёлона иштирок намуда истодааст [9]. Гузашта аз ин, аз соли 2008 ширкати «Помир Энерчи» аз ҳисоби истеҳсоли изофавии энергияи барқӣ, ба 1080 нафар аҳолии наздисарҳадии Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон (ҶИА) хизматрасонӣ намуда истодааст.

Дар соли 2019 аз ҳисоби ширкати консессионӣ ва инчунин аз ҳисоби сармоягузориҳои ҳамкорӣҳои наздисарҳадӣ бо ҶИА ба ҳазинаи ширкат 2,38 млн. доллари ИМА ворид гардид. Ҳаҷми маблағҳои сармоягузорӣ бошад, аз солҳои аввали ғаёлият, ғайр аз маблағи сармоягузориҳои аввалиндараҷа 26,5 млн. долл. ИМА, ба миқдори 110,06 млн. долл. ИМА баробар гардид, ки аз ин миқдор 100,6 млн. долл. ИМА. барои татбиқи лоиҳаҳои хизматрасониҳои энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 10,74 млн. долл. ИМА. дар марзи ҶИА равона гардида буд. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар баробари васеъгардонии доираи бозори хизматҳои энергетикӣ дар асоси ташаққули механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав, тақмили ихтисоси мутахассисони соҳа ва умуман болоравии сатҳи зиндагии аҳолии ВМКБ мушоҳида гардида истодааст.

Дар доираи ташаққули механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ бо мақсади баландбардории сатҳи хизматрасониҳои энергетикӣ барқӣ ва ҳамзамон васеъ намудани доираи бозори хизматҳои энергетикӣ мамлакат моҳи октябри соли 2019 ширкати «ТетраТех»-и USAID лоиҳаи сохтмони маркази барқдиҳии тавассути нури офтобӣ бо иқтидори 200 кВт. дар маркази ноҳияи Мурғобро ба анҷом расонид. Илова бар ин, соли 2019 бо ташаббуси Вазорати корҳои хориҷии Норвегия бо мақсади татбиқи лоиҳаи «Ванч-1» барои сохтмони хати интиқоли барқии – 110 квт. «Дашти Язгулом-Даштаки Ванч» дар масофаи 30 км. барои пайваست намудани ноҳияҳои Ванч ва Дарвоз бо хати марказии барқии «Помир Энерчи», баъдан бо низомии ягонаи ҷумҳурии энергетикӣ дар ҳаҷми 4,1 млн. долл. ИМА. маблағҳои сармоягузорӣ ҷудо гардида буд. Муҳлати иҷроиши лоҳаи мазкур муддати ду сол (то соли 2022) ба нақша гирифта шудааст, ки метавонад 36416 нафар аҳолии ноҳияи Ванч ва 22325 нафар аҳолии ноҳияи Дарвозро бо хизматрасониҳои энергетикӣ таъмин намояд.

Муваффақиятҳои бахши сармоягузориҳои хориҷиро дар доираи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар самти сохтмон ва таҷдиди объектиҳои инфрасохтори бозори энергетикӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, соли 2019 дар доираи созишнома оид ба ҳамкорӣҳои мутақобила байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон котиботи Швейтсария оид ба масъалаҳои (SECO-маркази баҳои таҳлиси оид ба сиёсати иқтисодӣ) барои татбиқи даври сеюми лоиҳаи

мазкур 9,55 млн. дол. ИМА. сармоягузорӣ ба имзо расонида шуда буд. Илова бар ин, дар доираи лоиҳаи мазкур барқарор намудани зеристгоҳи барқии 110/35 кВт. дар НОБ «Помир-1», НОБ «Хоруғ» ва НОБ «Себзор», инчунин сохтмони хати интиқоли барқии-110 кВт. «Хоруғ-Себзор», таъмири шабакаҳои тақсимкунанда дар шаҳри Хоруғ ва ҷамоати Сучони ноҳияи Шугнон барои қоньгардонии талаботи истеъмолкунандагон бо хизматҳои энергияи барқӣ дар назар аст.

Қайд кардан боварид аст, ки ҳукумати мамлакат бо мақсади ноил гардидан ба мақсади истиқлолияти энергетикӣ мамлакат аз соли 2008 сохтмони НОБ Роғунро оғоз намуд, ки яке аз иншоотҳои бузурги Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбад. Иқтидори лоиҳавии он ба 3600 МВт.с.-ро ташкил медиҳад, ки дорои 6 агрегати 600 МВт.с. ва иқтидори истеҳсоли солона бошад 13,1 млрд. кВт.с. мебошад. Ҷиҳати татбиқи лоиҳаи мазкур соли 2016 бо дастгирии Бонки ҷаҳонӣ, Бонки Исломӣ ва дигар ташкилотҳои лоиҳаи рушди инфрасохтори энергетикӣ «CASA-1000» тарҳрезӣ гардида буд. Ҳаҷми умумии сармоягузорӣ аз 1 млрд. долл. ИМА. зиёд буда, сохтмони 1,3 ҳаз. км. хати интиқоли барқиро барои интиқоли энергияи барқӣ аз НОБ ғайолияткунандаи Ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистон идома ёфта истодааст [13].

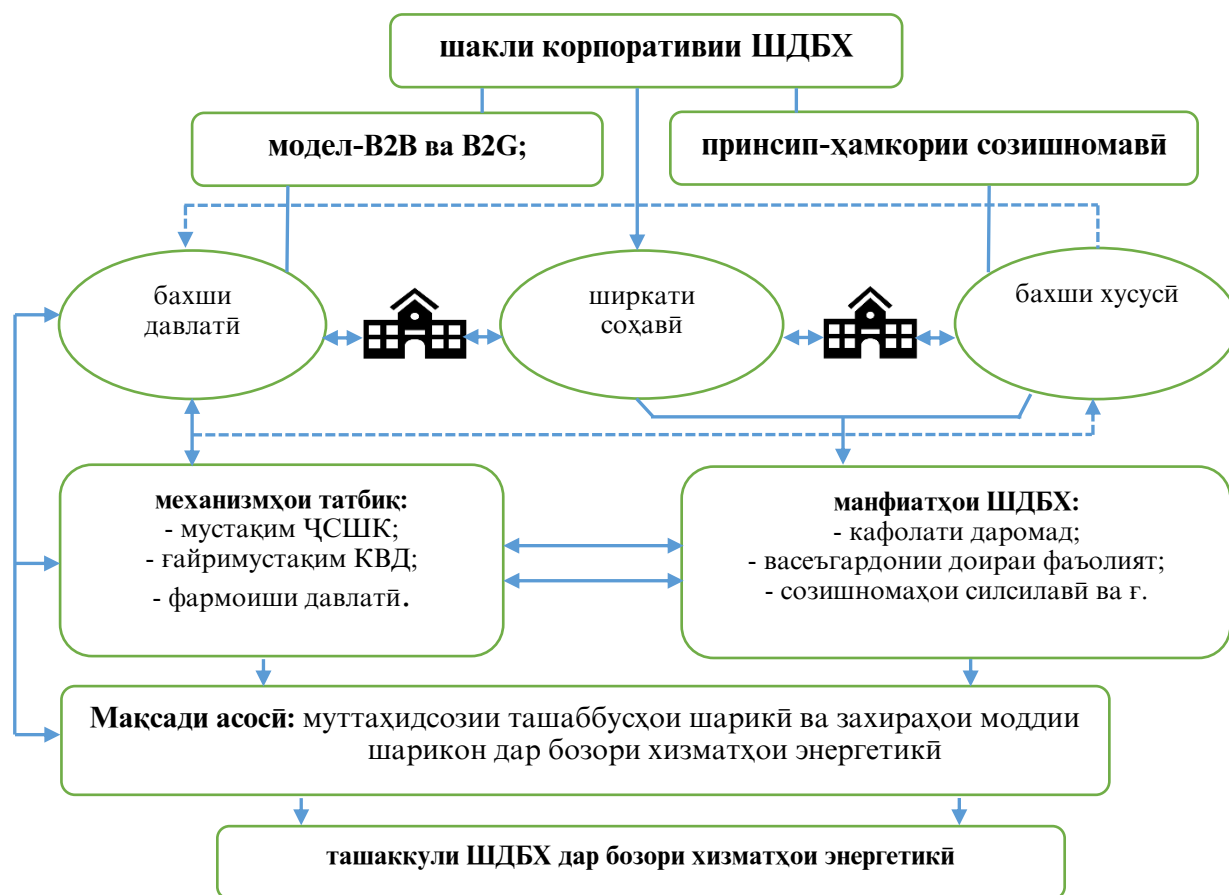
Ҳамин тариқ, аз маълумотҳои дар боло нишондода чунин хулоса намудан мумкин аст, ки бо назардошти таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ дар масъалаҳои ташаккули механизми ШДБХ дар бозори хизматҳои энергетикӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими сармоягузориҳои иқтидори энергетикӣ-барқӣ, ки натавонанд муҳимияти ғайолигардонӣ балки устуворгардонии асосҳои институтсионалии рушди бозори хизматҳои энергетикиро тақозо менамояд. Барои ҳамин, рушди объектҳои инфрасохтори бозори хизматҳои соҳаи энергетикаи мамлакат дар асоси ташаккули механизми ШДБХ метавонад ба самаранокии истеҳсоли истгоҳҳои барқӣ аз рӯи иқтидори пурра мусоидат намуда, инчунин қувваи нави истеҳсолиро дар иқтисодиёти миллии таъмин намуда ва ҳамзамон ба баландбардории сатҳи самаранокии ғайолияти хоҷагидорӣ ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли заминаи асосӣ гузорад. Ғайр аз инҳо, рушди мутақобилаи объектҳои инфрасохтори энергетикӣ мамлакат бо дигар соҳаҳои хоҷагии халқ масъалаҳои мубрами васеъгардонии доираи бозор ва рақобатпзир намудани сифати хизматҳоро дар бозори хизматҳои соҳаи энергетикӣ таъмин намояд.

Чӣ тавре, ки аз таҷрибаҳои муносибатҳои ШДБХ дар низоми энергетикӣ мамлакат маълум мегардад, шакли консессисонии ШДБХ дар соҳаи энергетика маҷрои рушди худро аллакай ёфтааст. Бояд ба эътибор гирифт, ки ҳангоми иҷроиши лоиҳаҳои рушди инфрасохторӣ ва мақсадҳои стратегии рушди соҳаи энергетика, бахусус афзоиш ёфтани ҳаҷми иқтидорҳои энергетикӣ мамлакат талаботи бозори хизматҳои энергетикӣ ба рушди технологияи инноватсионӣ майл менамояд. Яъне дар баробари таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои рушди инфрасохтори бозори хизматҳои энергетикӣ роҳандозӣ намудани масъалаҳои технологӣ ва таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ мақома хоса пайдо менамоянд. Аз ҷумла, ҳангоми афзоиш ёфтани иқтидорҳои энергетикӣ, ба истифода додани объектҳои инфрасохторӣ ва ҳамзамон васеъ гардидани бозори хизматҳои энергетикӣ, масъалаҳои роҳандозии истеҳсоли дастгоҳу таҷҳизотҳои саноатӣ маиширо, ки суръати самаранокии кори объектҳои инфрасохторӣ, сифати хизматрасониҳои

энергетикиро таъмин менамояд ва инчунин арзиши аслии (нархи) онҳоро кохиш медиҳад тақозои асосии бозор мегардад. Барои ҳамин, ба ақидаи мо чиҳати ташаккули механизми ШДБХ ҳамчун самти муҳими рушди бозори хизматҳои энергетикӣ Тоҷикистон, тақвиятбахшии шакли «корпоративии ШДБХ» муовифиқи мақсад мебошад. Дар зери мафҳуми шакли «корпоративии ШДБХ» низоми ҳамкориҳои байни мақомотҳои давлатӣ ва шарикони ӯ оид ба масъалаҳои таъмини фаъолияти самаранок ва ҳифзи манфиатҳои иштирокчиёну дигар шахсони манфиатдор фаҳмидан мумкин аст.

Шакли корпоративии ШДБХ ба шахсони ҳуқуқии мамлакат имкон медиҳад, ки тибқи қонунҳои амалкунанда вобаста ба шакли ташкилии ҳамкориҳои онҳо робитаҳои дохилихоҷагӣ ва дохили кооперативӣ тараққӣ дода, барои таъмин намудани ҳамкориҳои самаранок дар самти хизматҳои энергетикӣ сохтори муайяни хоҷагидорикунанда таъсис диҳанд. Барои ҳамин, дар таҷрибаи хориҷӣ ҳамкориҳои байнихоҷагидорӣ ҳамчун муносибати ҳамкорӣ ё кооператсия дар доираи фаъолияти хизматрасонии шарикӣ тавсифи истехсолӣ, иҷтимоӣ ва истеъмоӣ дорад. Ҳамкориҳои мутақобилаи мақомотҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ дар самти хизматрасониҳои аҳамияти истехсолӣ-техникӣ дошта, ки дар истехсоли моддӣ зухур меёбанд, дар шароити муосир ба сифати шакли муҳими фаъолияти иқтисодии ташкилоту муассисаҳои хизматрасон дониста шудааст. Чунин шакли ҳамкориҳо фарогири фаъолияти ҳамкориҳои ташкили истехсолоти маҳсулоти ниҳой дар асоси махсусгардонӣ ва кооператсиякунонии истехсолот, коркард ва иҷроиши барномаҳои рушди хизматрасониҳои муташакилона, барориш ва пешниҳоди шаклҳои нави-инноватсионии хизматҳо, иштироки муташакилона дар сохтмон ва ташкили иншоотҳои хурду калони объектҳои инфрасохтори бозори хизматҳои энергетикӣ мебошад.

Татбиқи лоиҳаҳои рушди инфрасохтори бозори хизматҳои энергетикӣ, ташаккули шакли корпоративии ШДБХ барои тақмили сиёсати сармоягузорӣ заминаҳои мусоид фароҳам меорад. Инчунин шакли корпоративии ШДБХ имкон медиҳад, ки сармояи хусусӣ тибқи мусоидтарин шароитҳои даромадгирии дар иқтисодиёт ҳаракат намуда, ба рушди бозори хизматҳои энергетикӣ мамлакат таъсири мусбӣ расонида, инчунин дар ғанигардонию бучетҳои давлатӣ ва маҳаллӣ саҳми бузург гузорад. Аниқтараш дар чунин шакли механизми ШДБХ мақомотҳои давлатӣ тибқи созишнома корхонаҳо ё сеҳҳои хурди истехсоли дастгоҳу таҷҳизотҳои соҳаи энергетикиро ба монанди, истехсоли ноқилҳои ба шиддатҳои баланди барқӣ тобовар, қолабҳои оҳанин симчубҳо барои хати интиқоли барқ, печҳои трансформаторӣ, радиаторҳои сардкунанда, дастгоҳҳои танзимкунандаи шиддати барқ ва ғайраҳо таъсис дода метавонанд. Принципи асосии ин гуна шарикиро дар тақсимои уҳдадорӣҳо дар самти сармоягузорию бахши хусусӣ (гурӯҳи ё иттиҳоди шахсони ғайриҳуқуқӣ), таъмини шароитҳои мусоид аз тарафҳои мақомотҳои давлатӣ ва ниҳоят шакли моликият азони давлат тасавур намудан мумкин аст, ки ба ибораи дигар онро ҳамчун созишномаи хизматрасонӣ ҳам номидан мумкин аст.

Расми 1. Таҳияи муаллифон: Ташаққули механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар бозори хизматҳои энергетикӣ Тоҷикистон

Баҳши давлатӣ аз рӯи фармоишоти давлатӣ бо мақсади таъсис ё ташкили фаъолияти шарикӣ бо баҳши хусусӣ корхона ё сехҳои истеҳсолии дастгоҳу таҷҳизотҳои барқиро чиҳати ташаққули бозори хизматҳои энергетикӣ ташкил намуда, фаъолияти низоми энергетикӣ мамлакатро пурра ва мунтазам таъмин менамояд. Бо ҳамин васила, норасоии дастгоҳу таҷҳизотҳои техникаю технологияи рушди бозори хизматҳои энергетикро таъмин намуда, натавонад сатҳи вобастагии бозори дастгоҳу таҷҳизотҳои соҳаро коҳиш медиҳад, балки самаранокии фаъолияти объектҳои бозори хизматҳои энергетикӣ мамлакатро таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, ташаққули механизми шакли корпоративии ШДБХ дар бозори хизматҳои энергетикӣ мамлакат метавонад тавассути мудохила ё иштироки ғайримустақими давлат сурат гирад. Яъне мақомоти давлатӣ истифода аз имкониятҳои мавҷуда метавонанд, дар ҳамкориҳои корпоративӣ корхонаву муассисаҳои давлатиро бо баҳши хусусӣ сафарбар намояд. Масалан, ҳангоми ташкили ҷамъият ё корхонаи хурди истеҳсолкунандаи қисмҳои эҳтиётии трансформаторҳои барқӣ дилхоҳ корхона ё ташкилотҳои давлатиро ҷалб (ҳамроҳ) намуда, муносибатҳои шариконаро дар ин самт густариш диҳанд. Барои шароитҳои мавҷудаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва хусусиятҳои рушди бозори хизматҳои энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, чунин механизми ғайримустақими

иштироки давлат дар шакли ташкили ширкатҳои давлатӣ ва корпоратсияҳои давлатӣ кулай мебошад. Барои он, ки ширкатҳои давлатӣ ё корпоратсияҳои давлатӣ барои ташкили дилхоҳ объектҳои инфрасохтори ба осонӣ метавонанд дигар сармоягузoron ё пудратчиёно чалб намоянд.

Дар баробари инҳо, боз имкониятҳои ташаккули механизми ШДБХ дар шакли фармоиши кору хизматҳо дар бозори хизматҳои энергетикӣ пайдо хоҳад шуд. Истифода аз шакли фармоиши бахши давлатӣ дар ШДБХ ухдадорихои давлатие, ки хароҷоти ташкилию истеҳсолиро талаб менамоянд, нисбатан кохиш дода мешавад. Яъне давлат танҳо дар асоси гузаронидани озмун ё тендерҳо сармоягузoron бахши хусусиро чалб намуда, барои иҷрои дилхоҳ корҳои васеъгардонии доираи фаъолияти бозори хизматҳои энергетикӣ танҳо ба сифати фармоишгари асосӣ баромад менамояд. Афзалиятҳои бахши хусусӣ бошад, дар дастрасӣ ба ҳамаи воситаҳои танзими муносибатҳои корпоративӣ зухур ёфта, ҳамзамон фаъолияти худро дар доираи модели ШДБХ «B2B» устувор менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бобоев Ф.Дж. Энергоэффективность региональной экономики, как фактор ее развития / Ф.Дж. Бобоев, А.Д. Ахророва // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2017. - №2(7). - С.43-50.

2. Исайнов Х.Р. Водно-энергетический капитал Центральной Азии: Эколого-экономические и инвестиционные аспекты. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – №2/5. Часть 1. - С.40-48.

3. Исмоилов Ф. О. Комплексное использование возобновляемых источников энергии для электроснабжения автономных потребителей Республики Таджикистана. Автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук. Москва – 2012. 21С.

4. Комилов С. Дж. Особенности государственно-частного партнерства в инновационной сфере Таджикистан и современный мир. Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2017. - №3.- С.145.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо», ш. Душанбе, 26 декабри соли 2011. № 783.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», ш. Душанбе, 28 декабри соли 2012. № 907.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика», (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, №7, мод., 526; ҚҶТ аз 28.12.13с., № 1054)

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ», ш. Душанбе, 2 апрели соли 2020, №1690.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфаи энергия ва самаранокии энергия», ш. Душанбе 29 августи соли 2013 сол, №560

10. Нур дар боми ҷаҳон. Маълумотҳои дастраси ширкати консессионии «Помир Энерҷи», сомонӣ расмӣ: <http://www.pamirenergy.com>. Санай муроҷиат 12.07.2020

11. Одинаев Х.А. Основные принципы национальной водной политики и экономический механизм трансграничного водопользования // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. - М, 2005. - №2. - С.49-64.
12. Ризокулов Т.Р Собирова Ш.Р. Факторы, влияющие на развитие розничных энергетических услуг в республике Таджикистан / Т.Р. Ризокулов, Ш.Р Собирова //Учение записки серии естественные и экономическое науки №2 (37).-Худжанд, 2016.- С.98-104.
13. Электроэнергия необходима для развития, экономического роста, создания рабочих мест и современной жизни. Официальный сайт проекта CASA 1000. <http://www.casa-1000.org>. Санаи мурочиат 12.05.2020

ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ УСЛУГ ТАДЖИКИСТАНА

КОМИЛОВ СИРОДЖИДДИН ДЖАЛОЛИДДИНОВИЧ

доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикский (славянский) университет, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Турсунзода 30,
тел.: (+992) 917505401, e-mail: sirodj.tj@mail.ru.

КАРИМОВ РУСТАМ ИЛХОМОВИЧ

докторант (Phd) общеуниверситетской кафедры экономической теории Таджикского Государственного финансово – экономического университета, 734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14,
тел.: (+992) 907898940, e-mail: k-rustam2014@mail.ru.

В статье рассматриваются различные аспекты развития энергетических услуг Таджикистана с учетом активизации государственно-частного партнерства. Важность создания механизма государственно-частного партнерства (ГЧП) в сфере энергетических услуг обусловлена неуклонным ростом уровня износа гидроэнергетических объектов и выводом из эксплуатации инфраструктуры, а также постоянным ростом рыночного спроса на энергетические услуги. Оценивается существующий опыт Республики Таджикистан по формированию механизма государственно-частного партнерства, в котором экономические и социальные достижения определяются реальными показателями. Определено, что формирование механизма рынка энергетических услуг как важного источника инвестиций в энергетические мощности требует не только активизации, но и укрепления институциональной базы для развития рынка. Доказано, что при реализации проектов развития инфраструктуры и стратегических целей развития энергетического сектора, особенно роста энергетического потенциала страны, рыночный спрос на энергетические услуги имеет тенденцию к развитию инновационных технологий. Для формирования механизма ГЧП как важного направления развития рынка

энергетических услуг Таджикистана предлагается усилить «корпоративную форму» ГЧП, которая может включать кооперацию в организации производства конечной продукции на основе специализации и кооперации. Инновационные новые услуги, организованное участие в строительстве и организации малых и крупных объектов инфраструктуры на рынке энергетических услуг.

Ключевые слова: рынок, спрос, услуга, энергия, правительство, партнерство, частный сектор, проект, механизм, деятельность, сотрудничество, гидроэнергетика.

FORMATION OF A PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MECHANISM IN THE SPHERE OF ENERGY SERVICES IN TAJIKISTAN

KOMILOV SIROJIDDIN JALOLIDDINOVICH

doctor of economics, professor of the department of economic theory and world economy, Russian-Tajik (Slavonic) university, 734025 Tajikistan, Dushanbe, st. Tursunzoda 30, tel.: (+992) 917505401, e-mail: sirodj.tj@mail.ru.

KARIMOV RUSTAM ILKHOMOVICH

doctoral student (Phd) of the university-wide department of economic theory of the Tajik financial and economic university of Tajikistan, 734067, Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel.: (+992) 907898940, e-mail: k-rustam2014@mail.ru.

The article discusses various aspects of the development of energy services in Tajikistan, taking into account the activation of public-private partnership. The importance of creating a public-private partnership (PPP) mechanism in the field of energy services is due to the steady increase in the level of depreciation of hydropower facilities and the decommissioning of infrastructure, as well as the constant growth of market demand for energy services. The existing experience of the Republic of Tajikistan in the formation of a public-private partnership mechanism, in which economic and social achievements are determined by real indicators, is assessed. It has been determined that the formation of a mechanism for the energy services market as an important source of investment in energy capacities requires not only activation, but also strengthening of the institutional framework for market development. It has been proved that when implementing infrastructure development projects and strategic goals for the development of the energy sector, especially the growth of the country's energy potential, the market demand for energy services tends to develop innovative technologies. In order to form a PPP mechanism as an important direction in the development of the energy services market in Tajikistan, it is proposed to strengthen the "corporate form" of PPP, which may include cooperation in organizing the production of final products on the basis of specialization and cooperation. Innovative new services, organized participation in the construction and organization of small and large infrastructure facilities in the energy services market.

Keywords: market, demand, service, energy, government, partnership, private sector, project, mechanism, activity, cooperation, hydropower.

**ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ ОБИЮ ИРРИГАТСИОНИИ ОСИЁИ
МАРКАЗӢ: ВАЗӢИ ҲОЗИРА ВА РОҲҶОИ ҲАЛ**

ИСАЙНОВ ҲИСАЙН РАҲИМОВИЧ

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, декани факултет иқтисод ва идораи Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, 7340025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17,
тел.: 918-40-61-42, e-mail: Rahimovich@mail.ru

ФОЗИЛОВ РАҶАБМУРОД ШОДИЕВИЧ

ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии ба номи Н. Хусрави Бохтар,
734155, Тоҷикистон, ш. Бохтар, к. Айни 67, тел.: (+992) 900000789

Идоракунии захираҳои обию ирригатсионӣ ва тақмилдиҳии сохтори он дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои мубрами рӯз, чӣ дар ҷумҳурӣ ва чӣ дар минтақа ҳаст ва боқӣ хоҳад монд. Аз ин ҷост, ки дар мақола масъалаҳои идоракунии захираҳои обӣ-ирригатсионии кишварҳои Осӣи Марказӣ баррасӣ гардидааст. Ба ақидаи муаллифони истифодаи оқилонаи захираҳои обию энергетикӣ на танҳо яке аз масъалаҳои умдатарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки масъалаи минтақавӣ (яъне дар назар дошта мешавад минтақаи Осӣи Марказӣ) ва глобалӣ дар тамоми дунё ва иқтисоди ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Вазъи ҳозира ва тамоюли истифодаи иқтидорҳои обӣ-ирригатсионӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Таҳлили қиёсии идоракунии захираҳои обӣ-ирригатсионии баъзе кишварҳои тараққиқардаи дунё гузаронида шуда, истифодаи пешқадаи онҳо дар мисоли кишварҳои Осӣи Марказӣ пешниҳод гардидаанд. Хусусиятҳои идоракунии иқтидорҳои обию ирригатсионии дар доираи кишварҳои минтақаи Осӣи Марказӣ ошкор ва асоснок шудаанд. Ба ақидаи муаллифони, масъалаи истифодаи самаранок ва оқилонаи обҳои сарҳадгузар метавонад боиси ҳамкориҳо ва ҳалли муноқишот дар соҳаи идораи иқтидорҳои обию ирригатсионии кишварҳои минтақа гарданд. Омилҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба идоракунии захираҳои обӣ-ирригатсионии кишварҳои минтақа муайян гардидаанд. Роҳҳои фаъолгардонии ҷалби сармоягузориҳо ба руидаи захираҳои обӣ-ирригатсионии кишварҳои минтақа муайян гардидааст. Самтҳои асосии идоракунии захираҳои обию ирригатсионии кишварҳои Осӣи Марказӣ коркард ва пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: идоракунии захираҳои обӣ, иқтидорҳои энергетикӣ, захираҳои обию ирригатсионӣ, минтақа, захираҳои обӣ-ирригатсионии кишварҳои Осӣи Марказӣ, идоракунии захираҳои обӣ-ирригатсионии кишварҳои Осӣи Марказӣ.

Сарвари давлат дар Маҷлиси умумии сатҳи олии Маҷмаи умумии СММ бахшида ба масъалаҳои Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола, ки 20 сентябри соли 2010 дар шаҳри Нью-Йорк Амрико баргузор гардид боз як бори дигар аз масъалаи таъминоти беҳатарии обию энергетикӣ мамлакат ёдрас гардида, ҳалли ин масъалаи ҳамзамон мубрами рӯзро яке аз самтҳои расидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола арзёбӣ намуд. Зеро гузаронидани ислохотҳои иқтисодӣ ва таъмини рушду босуботи иқтисоди миллӣ ва бо ин васила истифодаи оқилонаи захираҳои обию энергетикӣ на танҳо яке аз масъалаҳои умдатарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки масъалаи минтақавӣ (яъне дар назар дошта мешавад минтақаи Осӣи Марказӣ) ва глобалӣ дар тамоми дунё ва иқтисоди ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки бе ҳалли ин муаммоҳо ба амал баровардан ғайриимкон аст.

Аз ин ҷост, ки идоракунии иқтидорҳои обию ирригатсионии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, чунин хусусиятхоро ба худ касб намудааст: дар минтақа захираҳои сӯзишвории маъданӣ вучуд дорад, вале бо сабаби дастнорас будани коркарди технологияи он дар баъзе аз давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, бинобар ин ба рушди барқии обӣ (гидроэнергетика) бартарӣ дода мешавад; маҳдуд будани захираҳои замин ва заминҳои барои обёрӣ мувофиқ имкон намедихад, ки заминҳои обӣ васеъ карда шаванд; харобшавии заминҳои обӣ (ба эрозия дучор шудан, шӯршавӣ ва дигар ҳаётиҳои деградатсионӣ) бар асари амудӣ будани онҳо ба амал меояд; муаммои нигоҳдории гуногунӣ ва харобшавии биологӣ ва мазраҳои табиӣ дар баъзе аз кишварҳои минтақа пурра ба ҷашм мерасад; дуруст ба роҳ намондан ва номукамал будани принципи лимити истифодабарии захираҳои оби минтақа ба баъзе аз кишварҳои минтақа душворӣ меорад.

Дар замони арзи вучуд доштани низоми ягонаи давлатии банақшагирӣ-иқтисодӣ масъалаи тақсими захираҳои об байни давлатҳои минтақа аз рӯи қарори протокол (суратмаҷлис)-и ҳоҷагии оби собиқ ИҚШС аз рӯи принципи «тақсими лимити сарчашмаи обҳои минтақа» ва ҳавзаи дарёҳо ба миқдори муайян суръат мегирифт, ки дар ин ҳолат бартарият ба истехсолкунандагони асосии зироати пахта дода мешуд. Дар натиҷа Тоҷикистон ва Қирғизистон танҳо 25 % аз ҳаҷми сарчашмаи «обҳои худиро гирифта», Қазоқистон, Ўзбекистон ва Туркменистон бошад ба андозаи 2-3 маротиба зиёдтар меёӣ (лимит)-и обистифодабарӣ доштанд, нисбат ба ҳаҷми оби онҳо (ҷадв.1).

Чи хеле, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, меёӣ (лимит)-и обтақсимкунӣ на танҳо истифодаи баробари захираҳои обро таъмин намекард, балки ба ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Туркменистон имконият медод, ки «пешвоиро» дар минтақа аз рӯи нишондиҳандаҳои бо обтаъминкунӣ ва миқдори масоҳати заминҳои обӣ ба ҳар сар аҳоли нигоҳ дорад.

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои бо обтаъминкунӣ дар миқёси давлатҳои Осиёи Марказӣ

Нишондиҳандаҳо	Афғо- нистон	Қазо- қистон	Қирғи- зистон	Тоҷи- кистон	Туркма- нистон	Ўзбе- кистон
Худуд, ҳаз. км ²	162,1	344,4	124,9	143,1	488,1	448,8
Сарчашмаи худии дарёҳо, км ³ /сол	13,0	4,5	29,3	56,2	2,8	9,8
Меёӣ (лимит)-и муқарраргардида км ³ /сол	-	15,6	7,5	14,3	33,0	52,0
Таъминоти худии захираҳои об, ҳаз. м ³ /км ²	80,2	13,1	234,6	392,7	5,7	21,8
Таъминоти худии захираҳои об аз рӯи меёӣ, ҳаз. м ³ /км ²	-	48,2	60,0	100,0	70,1	115,8
Таъминоти худии захираҳои об, ҳаз. м ³ /одам	2,17	1,49	10,73	8,99	0,56	0,39
Таъминоти худии захираҳои об аз рӯи меёӣ, ҳаз. м ³ /одам	0	5,01	2,71	2,29	6,71	2,08
Масоҳати қиёсии заминҳои обӣ, га/одам	-	0,30	0,14	0,10	0,41	0,19

Сарчашма: Мухаббатов Х.М. Проблемы природопользования в горных регионах Таджикистана, Душанбе: «Дониш», 2015. - С.174.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ба ҳар сари аҳоли назар ба майдони оби минтақа се маротиба камтар замин рост меояд. Аҳоли бошад, босуръат афзоиш дорад ва мувофиқи баъзе аз нишондиҳандаҳо теъдоди аҳоли то охири соли 2020 ба 10 миллион ва то соли 2025 ба зиёда аз 12 миллион нафар мерасад. Ин ҳолат бегуфтугӯ афзун гардонидани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро талаб менамояд. Бо назардошти чунин вазъият вазифа талаб карда мешавад, ки мувофиқи самтҳои асосии рушди устувори иқтисодии ҷумҳурӣ, мо бояд ба таъмини беҳатарии озуқаворӣ ва истиқлолияти энергетикӣ ноил гардем. Агар ба масъалаи тақсмоти одилонаи истифодаи захираҳои оби ирригатсионӣ ва бунёди сохтмони обанборҳо дар дарёҳои калонтарин муносибати оқилона зоҳир кунем, он гоҳ ягон кишвари минтақа камбудии обро эҳсос намекунад.

Дар шароити ҳозира муаммоҳои захираҳои обӣ метавонад яке аз монеаҳои бузург дар самти истифодаи самараноки он гардида, низоъҳои минтақавӣ, дохилӣ ва миллиро ба вучуд оранд. Ин ҷо метавон якчанд гурӯҳҳои минтақавии ҷаҳониро мисол овард, ки дар онҳо иқтисодии баамалоии низоъҳои об нисбатан баланд мебошад.

Гурӯҳи якум - ин кишварҳои Шарқи Наздик, ба монанди Сурия, Ироқ мебошанд, ки аз Туркия вобастагӣ доранд. Туркия ҳавзаи дарёи Тигр ва Евфратро дар ҳолати вучуд надоштани базаи шарномавии мувофиқ назорат мебарад. Инчунин Урдун, Лубнон, Фаластин ва Изроилро низ мисол овардан мумкин аст, ки миёни онҳо дарёи Йордан ва Ярмук сарчашмаи ба амал омадани низоъҳои вобаста ба захираҳои обӣ боқӣ мемонад.

Гурӯҳи дуюм - кишварҳои африқоӣ мебошанд, ки сабаби асосии ба вучуд омадани низоъҳо дар гирду атрофи кӯли Нся (Танзания, Малави), кӯли Виктория (Кения, Танзания), дарёи Нил (11 давлат) ва Окаванга (Намибия, Ботвана) ба амал омадааст.

Гурӯҳи сеюм - панҷ кишвари Осиёи Марказӣ (Қирғизистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон) мебошанд, ки ба кишварҳои болооб (Қирғизистон, Тоҷикистон) ва поёноб (Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон) ҷудо шуда, норасоии захираҳои обиро ҳис менамоянд [9,11]. Айни замон дар 50 соли охир дар кишварҳои олам 37 низои шадид бо истифодаи қувва, оид ба пешгирӣ, рафъи низоъҳо ва мушкilotи истифодаи самараноки захираҳои обӣ ҷой дорад [4].

Яке аз омилҳои манфии ба нишондиҳандаҳои бо обтаъминкунӣ дар миқёси давлатҳои Осиёи Марказӣ таъсиррасон - ин обшавии пирахҳо ва роҳҳои пешгирии обшавӣ, ки сарчашмаи ҳавзагирии захираҳои обӣ дар минтақа ба ҳисоб мераванд, мебошад. Ин масъала, бахусус, дар шароити тезтунд гардидани муаммоҳои тағйирёбии иқлим дар рӯи замин хусусияти ниҳоят муҳим ва ҳозиразамонаро касб менамояд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар 50 соли охир бинобар тағйироти глобалии иқлим ҳодисаи камшавии пирахҳо ба назар мерасад. Ба ақидаи Президенти мамлакат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: «...дар Осиёи Марказӣ, ки захираҳои об дар он омили калидии таъмини рушди устувори минтақа мебошанд, кайҳост, ки зарурати таҳияи барномаи фарогири минтақавӣ оид ба мутобиқкунӣ ба тағйироти иқлим эҳсос мешавад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳад, ки баъди солҳои 60-уми асри гузашта сеяки пирахҳои минтақа, ки манбаи оби дарёҳои Осиёи Марказӣ мебошанд, нест шудаанд» [1]. Ҳамзамон бо обшавии пирахҳо ҳаҷми онҳо кам гардида, ҳоло танҳо ба серобии дарёҳои дорои ҳиссашон 40-50 % дар маҷрои пирахҳо таъсир мерасонанд. Ҳамин тавр, омилҳои мавҷуданд, ки ҷалб намудани таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ, ташкили мушоҳидаҳои саривақтӣ, махсусан барои тартиб додани дурнамои дарозмуддат ва ғайретадбирона серобии дарёҳои Амударё ва Сирдарёро тақозо менамоянд.

Аз рӯйи баъзе маълумотҳо дар давоми 10 соли охир масоҳати пир-яхҳои минтақа ба миқдори 30-35 фоиз кам гардидааст. Дар солҳои 2019 ва 2020 аз сабаби он, ки ҳаво хеле ҳам гарм омад ҳарорат то 45 дараҷа дар ҷануб ва дар шимол бошад то 35 дараҷа боло баромад ва обшавии бештари барфу яхҳои кӯҳӣ ҳаҷми об ва воридоти он ба обанборҳо 30-35 фоиз кам гардидааст. Ҳамин тавр, харобшавӣ (деградатсия) - и пирияхҳо ҳавфи иловагиро барои рушди устувор, энергетика ва таъмини амнияти озуқаворӣ ва дар маҷмӯъ истифодаи ғайриоқилонаи иқтидорҳои табиӣ-иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ эҷод менамояд.

Чи тавре, ки маълум аст Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози бойгарию захираҳои об дар миқёси Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) баъди Россия чойи дуюм ва дар Осиёи Марказӣ чойи аввалро мегирад. Аз ҳисоби сифати обҳои ширин бошад, ҷумҳурии мо дар ҷаҳон яке аз чойҳои намоёнро ишғол менамояд. Танзими сарчашмаҳои об дар ҷумҳурӣ бо воситаи 8 обанбор, ки ғунҷоиши ғоиданокашон зиёда аз 7439 км³ обғунҷоиш доранд ба амал бароварда мешавад. Ба ҳудуди ҷумҳурӣ зиёда аз 51,6 км³ оби нӯшокӣ рост меояд. Ҳаҷми обҳои зеризаминӣ дар ҳаҷми 6,6 км³ арзёбӣ мешаванд, ки аз ин миқдор ҳар сол 2,3 км³ бо мақсадҳои гуногун истифода мешавад. Ҳаҷми умумии истифодаи об аз ҳамаи сарчашмаҳои обҳои зеризаминӣ, дарёҳо, қулҳо ва ғайра ба ҳисоби миёна 14,5-15,0 куб. буда ин нишондиҳанда рӯз то рӯз паст гардида ба 12,5-13,0 км³ рафта расидааст. Алоқаи обҳои зеризаминӣ бо обҳои рӯйзаминӣ баръало аён аст. Дар ҷадвали поёнӣ ҳаҷм ва сохтори обистифодабарӣ дар миқёси кишварҳои Осиёи Марказӣ, бо чунин тарз инъикос ёфтааст (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2

Ҳаҷм ва сохтори обистифодабарӣ дар миқёси кишварҳои Осиёи Марказӣ (км³)

Обистифодабарӣ	Қазо- қистон	Қирғи- сiston	Тоҷи- қистон	Туркме- nistон	Ўзбе- қистон	Ҳамагӣ
Обистифодабарӣ, ҳамагӣ	16,0	8,2	12,8	15,8	46,2	99,8
аз инҳо: - кишоварзӣ	12,3	7,4	11,3	14,4	38,0	87,0
- саноат	3,3	0,6	0,9	1,2	6,5	12,5
- дигар соҳаҳо	0,4	0,2	0,6	0,2	1,7	2,8
аз он ҷумла - оби нӯшокӣ: ҳазор м³/сол/одам	2,35	2,38	1,96	4,72	3,42	2,9

Сарчашма: Одинаев Х.А., Мусинов А.С. Развитие механизма согласованного использования водно-энергетических ресурсов трансграничных рек (на материалах Центрально-Азиатского региона). - Душанбе.: ТНУ, 2018. – С.102.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, ки обистифодабарандаи аз ҳама бузург дар минтақа ҷумҳурии ҳамсоя ва дустӣ мо Ўзбекистон мебошад, ки талаботи солонааш ба истифодаи захираҳои об дар ҳаҷми 59200 млн. м³, яъне, 88,5% ё ин, ки 52400 млн. м³/сол барои обёрикунонии замин сарф мешавад, ки аз он 46,2 км³ дар шароити ҳозира истифода мешавад. Ин маънои онро дорад, ки талабот ба обёрикунонии заминҳо дар Ҷумҳурии Ўзбекистон муқоисашаванда аст дар муқоиса нисбати дигар ҷумҳуриҳои минтақаи Осиёи Марказӣ. Ҳамзамон талаботи умумии обтаъминкунӣ дар ҳамаи соҳаҳои обистифодабарӣ дар Ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Туркменистон 68930 млн.

м³/сол ташкил медиҳад, ки аз нишондиҳандаҳои обистифодабарии Ҷумҳурии Ўзбекистон на он қадар зиёд мебошад (фарқият 9730 млн. м³/сол). Ҳамин тавр, Ҷумҳурии Ўзбекистон аз рӯи тамоми соҳаҳои обистифодабарӣ (кишоварзӣ (аз он ҷумла барои обёрикунонӣ), саноат ва обҳои нушоқӣ ва ғайра) нисбатан бештар захираҳои обро истифода мебарад.

Агар нишондиҳандаҳои обистифодабариро дар соҳаҳои иқтисоди миллии ҷумҳурии мо таҳлил намоем, ҳолати ҳозира чунин аст: саноат - 6 %, кишоварзӣ -85 % (аз он ҷумла барои обёрикунонӣ 65-70 %), бо обтаъминкунӣ дар деҳот - 5 % ва дар шаҳрҳо - 4 %. Ҷаъи тавре, ки аз маълумотҳо бермеоҷд, пеш аз ҳама истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ, бахусус барои обёрӣ ҳамоно аз меъёрҳои муқарраршуда зиёд аст. Сабаби аз ҳама зиёд истифода бурдани захираҳои об дар соҳаи кишоварзӣ нисбати дигар соҳаҳои иқтисоди миллии дар он аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар минтақаи биёбонӣ («аридная зона») ҷойгир шудааст ва аз ҳама хотир зиёда аз 90 % маҳсулотҳои соҳаи растанипарварӣ аз заминҳои обӣ ба даст меояд. Агар истифодаи захираҳои обро дар миқёси 100%-и соҳаҳои кишоварзӣ кишвари мо арзёбӣ намоем, он гоҳ вобаста ба шароити табиӣ, кишти зироатҳо ва обёрӣ то 65-70 % захираҳои об барои кишоварзӣ ҷудо кардашуда, маҳз барои обёрӣ сарфгардидаро истеъмоли мекунад, қисми боқимондаи он 15 % (албатта аз 85 % ба соҳаи кишоварзӣ рост омада) барои таъмини фермаҳои чорводорӣ бо захираҳои об, маҳалаҳои аҳолинишин ва обшоркунии чарогоҳҳо сарф мешавад [7].

Умуман дар маҷмӯъ, на танҳо дар ҷумҳурии мо, балки дар дигар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ аз ҳамаи бештар захираҳои об барои обёрикунонии заминҳои кишоварзӣ истифода мешавад, ки имрӯзҳо 30 % - ММД-и кишварҳои минтақаро ташкил медиҳад, ки дар он 60 % аҳоли банд мебошад. Ҳаҷми истифодаи об дар ин самт асосан аз масоҳати азхудкунии обёрии заминҳо вобаста мебошад. Маълумотҳо оиди саҳми иштироки ҳар як кишвари минтақа оиди обистифодабарӣ бо мақсади обёрикунӣ, саноат ва оби нӯшоқию истифодаи он дар хоҷагиҳои коммуналию манзилӣ дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3

Вазни қисми ҳар як кишвари минтақа дар истифодаи захираҳои об барои обёрӣ, саноат ва истифодаи оби нӯшоқӣ дар соли 2018 (бо %)

Намудҳои обистифодабарӣ	Қазо-кстон	Қирғи-қстон	Тоҷи-кстон	Туркме-қстон	Ўзбе-кстон
Обёрикунонӣ	14	9	12	18	47
Обистифодабарӣ дар деҳот	8	5	31	7	49
Саноат (аз он ҷумла обистифодабарӣ дар шаҳр)	53	7	10	12	18
Оби нӯшоқӣ ва коммуналию манзилӣ	14	4	15	9	58

Сарчашма: таҳқиқи муаллиф

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҳудуди Қазоқистон (2724,9 тыс. км²) аз ҳама бештар захираҳои обӣ арзи ҳастӣ менамояд дар муқоиса нисбати дигар кишварҳои минтақа (1283 тыс. км²), вале он масалан нисбати Ҷумҳурии Ўзбекистон дар маҷмӯъ ба миқдори 3,5 маротиба захираҳои обро истифода мебаранд.

Нишондихандаҳои овардашуда боз як бори дигар тасдиқ менамояд, ки зиёда аз нисбати захираҳои оби барои обёрикунонии сарфгардида - 47 % ба Ўзбекистон рост меояд, ки он дар 52400 млн. м³ дар як сол ташкил медиҳад. Истифодаи солони захираҳои об барои обёрикунонии замин дар миқёси дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ чунин рақамҳоро ташкил медиҳанд: Туркменистон - 18% (20000 млн. м³), Қазоқистон -14% (15000 млн. м³), Тоҷикистон - 12% (13550 млн. м³), Қирғизистон - 9% (9500 млн. м³).

Таҳқиқот собит менамояд, ки идоракунии захираҳои оби ирригатсионӣ ва такмилдиҳии сохтори он дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои мубрами рӯз, чӣ дар ҷумҳурӣ ва чӣ дар минтақа мавҷуд ҳаст ва боқӣ хоҳад монд. Ин ҳолат, пеш аз ҳама, дар он мушоҳида мешавад, ки захираҳои об ҳамчун сарвати табиӣ бесарҳад буда, ҷой ва макони аниқ надошта, метавонад дар баъзе ҳолатҳо аз ҳудуди чанд мамлакат гузарад.

Як нуқтаро низ ҳамзамон метавон қайд намуд, ки истифодаи самараноки захираҳои об нақши калидии худро дар таъмини амнияти озуқаворӣ мебозад, ки ин масъала низ яке аз самтҳои асосии стратегияи рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, норасии захираҳои об, бахусус обҳои нӯшокӣ (ширин) яке аз муаммоҳои асосии нарасидани маводи ғизоӣ ба ҳисоб меравад, зеро ки чӣ тавре дар урфият меғӯянд «бе об ҳаёт нест». Аз ин ҷост, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохурӣ бо намоёндагон ва фаъолони вилояти Хатлон дар ноҳияи Данғара аз 30-юми майи соли 2020 баромад намуда таъмини амнияти озуқавориро дар қатори масъалаҳои тағйирёбии иқлим дар рӯи замин; истифодаи самараноки захираҳои замини тайиноти кишоварзӣ ва паҳн гардидани бемории ҷаҳонии коронавирус (COVID-19) яке аз масъалаҳои муҳим ва стратегияи рушди иқтисоди миллӣ арзёбӣ намуд.

Идоракунии истифодаи захираҳои оби ирригатсионӣ яке аз унсурҳои асосии бойигарии миллии давлат ва беҳатарии рушди он мебошад. Аз ин ҷост, ки зимни идоракунии истифодаи самараноки захираҳои оби ирригатсионӣ бояд принсипи тамоман нави муносибатҳои байнидавлатӣ ҷорӣ гардад. Дар ин хусус, вохурии сарони кишварҳои Ҷумҳуриҳои бародари Ўзбекистон ва Тоҷикистонро дар таърихи 9-10 марти соли 2018-ро мисол овардан мумкин аст. Дар ин вохурӣ аз он ҷумла Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳтарам Шавкат Мирзиёев бомаврид қайд намудаанд, ки чунин захираҳои бой ва оби тозае, ки дар кӯли Сарез (воқеъ дар ҳудуди ВМКБ)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеъ гаштааст, мо бояд якҷоя роҳҳои истифодаи самаранок ва оқилонаи онро ҷустуҷӯ намоем. Дар ин бора комиссия бо иштироки сарони ду кишвар ва мутахассисони соҳаи об дар ояндаи наздик ташкил дода шуда, истифодаи самаранокӣ ин захираҳои бебаҳои табиӣ бо назардошти қонеъ намудани талаботи мардумони кишвари ҳамсояи Ўзбекистон ба роҳ монда мешавад. Аз ин лиҳоз, истифодаи самараноки оби тоза ва нӯшокӣ кӯли Сарез, на танҳо талаботи рузафзуни мардумони ин кишварро бо оби нӯшокӣ қонеъ мегардонад, балки он метавонад омили таҳкими сулҳ, ҳамсоягии нек, босубот ва рушди муносибатҳои тамоми давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва кишварҳои ҳамсояи наздик гардад. Аз сабаби он, ки идораи дарёҳо ва обҳои сарҳадгузар масъалаи сиёсии муҳим ва хусусияти минтақавӣ дошта ба ҳисоб меравад, он бояд на манбаи низоъ, балки ҳамчун муҳаррики ҳамкориҳои дуҷониба на танҳо дар минтақа, балки дар арсаи байналмилалӣ арзёбӣ карда шавад.

Дар ҳақиқат об ин мӯъҷиза ё худ пайвастагии химиявӣест, ки табиат ҳудуд онро офаридааст. Он маводи арзишмандатарини рӯи олам аст ва ягон хел маҳлули дигар, сарвати дигар ҷои онро гирифта наметавонад. Агар имрӯз мо самаранок истифодабарии

онро таҳия ва татбиқ карда натавонем, пас баъди 20-25 сол қариб 4 миллиард, яъне аз нисф зиёди аҳолии рӯи дунё ба бӯҳрони норасоии об рӯ ба рӯ хоҳад гардид. Ба андешаи Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид Пан Ги Мун: «Об барои ҳамаи мақсадҳои мо дар соҳаи рушд муҳим аст. Модом ки мо дар амалисозии даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об барои ҳаёт» қарор дорем ва имсол баргузори Саммитро оид ба Ҳадафҳои рушди ҳазорсола интизорем, биед идоракунии босуботи захираҳои обиамонро ба манфиати табақаҳои қашшоқтарин ва осебпазитарини аҳоли ва ба манфиати шаклҳои гуногуни зиндагӣ дар рӯи Замин таъмин намоем» [2].

Аз рӯи нишондиҳандаҳои омории ҷаҳонӣ бо афзоиши шумораи аҳоли дар ҷаҳон вазъият бо истифодаи захираҳои об дар оянда аз ин ҳам мудҳиштар хоҳад гардид. Ҳатто дар ҳолати ҳозираи шумораи аҳоли, яъне 7,2 млрд. одам, кураи Замин норасоии бузурги захираҳои обро ҳис менамояд. Дар асоси маълумоти як қатор кишварҳои дунё ба монанди Ҷумҳурии Чин, Ҳиндустон, Арабистони Саудӣ, Африқои Шимолӣ ва ИМА яке аз муаллифони китоби «Pillar of Sand» («Тӯдаи хок») Сандра Постел ҳаҷми аз меъёр истифодабарии обҳои зеризаминро ҳисоб карда баромадааст. Ба ҳисобҳои ӯ ин нишондиҳанда (яъне ҳаҷми аз меъёр истифодабарии обҳои зеризаминӣ) тақрибан 160 млрд. м³, ё ин ки 160 млрд. тоннаро ташкил медиҳад. Сандра Постел чунин меҳисобад, ки агар барои истеҳсоли 1 тонна ғалла тақрибан 1000 тонна об зарур шавад, он гоҳ камчинии захираҳои об ба миқдори 160 млрд. тонна ба бузурги ба даст наовардани 160 млн. тонна ғалла, ё ин ки ними ҳосили ғалладонагиро дар ИМА мебошад [11]. Дар ҳолати истеъмоли ҷаҳонии ғалла дар ҳаҷми зиёда аз 300 кг. ба ҳар сар аҳоли дар як сол ин 160 млн. тонна метавонист тақрибан 480 млн. одамро хӯронад. Бо тарзи дигар гуем, 480 млн. тонна аз миқдори 7,3 млрд. аҳолии бо ғалла таъмин будаи кураи Замин, дар натиҷаи истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои об ба даст омадааст [12]. Яъне ин гуфтаҳо ба он далолат менамояд, ки мо дар ҳозира аз ҳисоби захираҳои об, ки барои насли оянда муқаррар шудааст, истифода мебарем.

Тақрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар дунё шумораи зиёди обҳои сарҳадгузар вучуд доранд, ки марз ва ҳудудҳои сиёсии ду ва зиёда кишварро убур месозанд. Давлатҳои дар соҳили дарёҳои байнисарҳадӣ қарор дошта, дар масъалаи идоракунии истифодаи захираҳои оби ирригатсионӣ бо якдигар ҳамкорӣ меkunанд. Таърихи чунин ҳамкориҳои минтақавӣ аз қадим ибтидо гирифтааст, ки мазмун онҳо бо роҳи бастанӣ созишномаҳо, қарордодҳо, муайян намудани шарт ва меъёрҳои тақсими захираҳои обӣ вобаста аст. Ба тарзи дигар гуем, масъалаи истифодаи обҳои сарҳадгузар метавонад боиси ҳамкориҳо ва ҳалли муноқишот дар соҳаи идораи самараноки иқтидорҳои оби ирригатсионӣ гардад. Масалан мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ, ҳанӯз 4500 сол пеш аз ин дар Месопотамия низои сарчашмаҳои захираҳои обӣ байни намояндагони ду шаҳр, яъне шаҳрҳои Лагаш ва Уммаи қабилҳои «шумерҳо» ба амал омадааст. Дар ниҳояти кор намояндагони шаҳрҳои дар боло номбаршуда тавонистаанд, ки шартномаҳои ҳамкорию дӯстонаро баста, нуктаи охириро дар ин масъала гузошта, истифодаи самараноки оби дарёи Тигрро ба роҳ монанд. Он нуктаро низ метавон қайд намуд, ки шартномаи басташуда дар хусуси тақсими манбаъҳои оби дарёи Тигр яке аз шартномаҳои байналмилалӣ эътирофгардида дар таърихи инсоният ба ҳисоб меравад.

Бо мусоидати СММ ҳалли муаммои оби дарёи Меконг дар миёни давлатҳои Камбоҷа, Лаос, Таиланд ва Ветнам дар доираи Комиссияи дарёи Меконг, ҳамкориҳои давлати Исроил ва Урдун дар масъалаи истифодаи муштарак (якҷоя)-и дарёи Урдун,

ҳалли ихтилофоти байни давлатҳои Ҳиндустон ва Покистон бо мусоидати Бонки Ҷаҳонӣ дар доираи фаъолияти Комиссияи дарёи Ҳинд ва ғайраҳо аз ҷумлаи намунаҳои мебошанд, ки бо роҳи музокирот вобаста ба захираи обҳои сарҳадгузарро ҳаллу фасл намудаанд [5].

Давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ тақозо менамояд, ки бехтаргардонӣ ва тағйиротҳои кулӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллий ва соҳаҳои ба он алоқаманд ба амал бароварда шаванд, ки яке аз ин самтҳо - бехатарӣ ва бехдошти ҳолати истифодаи оқилонаи захираҳои обию энергетикӣ мебошад. Қайд кардан ҷои астам, ки шароитҳои табиӣ ва иқлимӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои шароити мусоид ва нерӯ (иқтидор)-и лозимӣ барои истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ дар кулли соҳаҳои иқтисоди миллий доро мебошад. Аммо барои расидан ба чунин дараҷаи инкишоф ҳангоми интиҳоби самараноки истифодаи захираҳои обию энергетикӣ, мақоми асосиро масъалаҳои бехатарӣ ва истифодаи оқилонаи ин захираҳо, ба истифода додани нерӯгоҳҳои обию барқии сохташуда истода ва дар оянда ба нақша гирифта шуда, пешгирӣ намудани муаммоҳои экологӣ иқтисодии истифодаи захираҳои обию ирригатсионӣ, ифлосшавии захираҳои об аз ҳисоби партовҳо аз корхонаҳои истеҳсолӣ, ҳифзи муҳити атроф, нигоҳдории тандурустии аҳоли ва ғайраҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, барқарорсозии меъёрҳои комплекси хоҷагии об аз бисёр ҷиҳат бо фаъолияти сармоягузорӣ вобаста мебошад, барои он ки ҳаҷми сармоягузориҳо ба низоми обию ирригатсионӣ ва инчунин хароҷоти нигоҳдории онҳо дар баъзе мавридҳо ба таври кофӣ сурат намегирад ва дар натиҷа мумкин аст мушкилиҳои дигари силсилавӣ пайдо гардад.

Дар баробари истифодабарии об вазифаи дигар дар ин соҳа пеш гирифтани ҳифзи об мебошад. Аз ин ҷост, ки аз нигоҳи мо дар ин соҳа чунин ҷорабиниҳо пешгирӣ кардан саривақти вам ҳатмист: ҷорабиниҳои ба ислоҳот вобаста, яъне бо назардошти ҷорӣ кардани об бо истифода аз технологияи пешқадами инноватсионӣ (қатрагӣ, зерихокӣ ва ғ.) ва гузаронидани ҷорабиниҳои комплекси мелиоративӣ (агро ва гидротехникӣ, зиддиэрозсионӣ, экологӣ ва ғ.). Инчунин ҳубтар мебуд ба нуқтаҳои зерин низ бояд аҳамият меод: муайян кардани ҳаҷми умумии захираҳои об, муайян намудани таркиби захираҳои об ва талаботҳои гигиению санитарӣ ҷавобгӯ будани он; омӯختани динамика (тағйирёбӣ)-и захираҳои об; таҳлил намудани самаранок истифодабарӣ ва ҳифзи захираҳои об ва ғ.

Ҳамин тавр, ҳолати ҳозираи истифодаи захираҳои обро таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки яке аз сабабҳои асосӣ - ин талафёбии об мебошад, ки он дар вазъияти мураккаб қарор дорад. Аз ин рӯ, ташкилоту идораҳои дахлдор аз он ҷумла Вазорати энергетика ва захираҳои обро зарур аст, ки дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ татбиқи як қатор ҷораҳоро ба назар гирад. Хубтару бехтар мебуд, барои бехбуди вазъияти истифодаи об - ҷорӣ кардани меъёрҳои иқтисодӣ, азнавсозии шабакаҳои обёрӣ, ҷорӣ кардани технология ва роҳҳои пешқадами обрасониро ҷоннок намуда, истифодаи оқилона ва бехатарии захираҳои об, мукамал намудани фаъолияти ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ва ғайраҳо ба мақсад мувофиқ аст.

АДАБИЁТ

1. Суҳанронии Президенти мамлакат Э. Раҳмон дар муҳофизоти умумии Иҷтисоии 70-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид (25-28 сентябри соли 2015).
2. Суҳанронии дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид Пан Ги Мун дар Иҷтисоии 70-уми СММ (20-28 сентябри соли 2015 ш. Нью-Йорк).

3. Акимов А.В. Мировое население через 300 лет [текст]/режим доступа / <http://www.demoscope.ru/weekly/2009/0371/tema04.php>. (дата обращения 19.06.2019).
4. Браун Л. Экоэкономика: как создать экономику, берегающую планету / Вступ. Сл. В.И. Данилова-Данильяна; Пер. с англ. - М.: Издательство «Весь Мир», 2003. - 392 с.
5. Ганиев Т.Б. Эффективность мирового опыта формирования системы устойчивого менеджмента водного хозяйства и рационального водопользования в условиях глобализации мировой экономики. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, -2018. -№6. Ч.1. - С. 29-36.
6. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Глобальные экологические, экономические, социальные и политические последствия потребления воды. Часть I. - М.: ИНФРА-М, 2012. - С. 46.
7. Исайнов Х.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: «Ирфон», 2018. - 648 с.
8. Мухаббатов Х.М. Проблемы природопользования в горных регионах Таджикистана, Душанбе: «Дониш», 2015. - С.174.
9. Нестеров И.Е. Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития. - Санкт-Петербург, 2013. - С. 7.;
10. Одинаев Х.А., Мусинов А.С. Развитие механизма, согласованного использования водно-энергетических ресурсов трансграничных рек (на материалах Центрально-Азиатского региона). - Душанбе.: ТНУ, 2018. -102 с.
11. Экоэкономика: Как создать экономику, берегающую планету / Вступ. Сл. В.И. Данилова-Данильяна, Пер. с англ. - М.: Издательство «Весь Мир», 2003. - 278.
12. Экономические аспекты использования и охраны водных ресурсов Центрально-Азиатского региона: проблемы и перспективы развития / Монография: Б.Дж. Одинаев / - Душанбе: Изд-во: «Ирфон», 2017. -160 с.

УПРАВЛЕНИЕ ВОДНО-ИРРИГАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

ИСАЙНОВ ХИСАЙН РАХИМОВИЧ

доктор экономических наук, профессор, декан факультета экономики и управления
Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17,
тел.: (+992) 918-40-61-42, e-mail: Rahimovich@mail.ru.

ФОЗИЛОВ РАДЖАБМУРОД ШОДИЕВИЧ

ассистент кафедры менеджмента Бохтарского государственного университета им. Н.
Хусрава, 734155, Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни 67, тел: (+992) 900000789

Управление водно-ирригационных ресурсов и совершенствование ее структуры в современных условиях является одним из актуальных проблем, как на республиканском, так на региональном уровне. Исходя из этого, в статье рассматриваются вопросы управления водно-ирригационных ресурсов стран Центральной Азии, современное состояние и пути решения. По мнению авторов, рациональное использования водно-энергетических ресурсов является не

только актуальным вопросом в Республике Таджикистан, но и имеет региональный и глобальный характер, имеющийся на мировой арене. В статье, анализируется современное состояние использования водно-ирригационных потенциалов, выявлены их тенденции. Проведено сравнительный анализ управления водно-ирригационных ресурсов некоторых развитых стран мира, предложена использование передового их опыта в странах Центральной Азии. Выявлены и обоснованы особенности управления водно-ирригационного потенциала стран Центральной Азии. По мнению авторов, вопросы эффективного и рационального управления трансграничных вод могут быть причиной взаимодействия и совместных решение конфликтных вопросов в области управления водно-ирригационных потенциалов стран региона. Выявлены экономические, экологические и социальные факторы управления водно-ирригационных ресурсов стран региона. Определены пути активизация привлечения инвестиции в развитии водно-ирригационных ресурсов стран региона. Разработаны и предложены перспективные направления управление водно-ирригационных ресурсов стран Центральной Азии и предложены механизмы их реализации.

Ключевые слова: управление, водные ресурсы, ирригационный потенциал, водно-ирригационные ресурсы, регион, водно-иригационные ресурсы стран Центральной Азии, управление водно-иригационных ресурсов стран Центральной Азии.

WATER IRRIGATION RESOURCES MANAGEMENT IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES: CURRENT STATUS AND WAYS OF SOLUTION

ISAINOV HISAIN RAKHIMOVICH

doctor of economics, professor, dean of the faculty of economics and management of Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, st. Rudaki 17, phone: (+992) 918-40-61-42, e-mail: Rahimovich@mail.ru.

FOZILOV RAJABMUROD SHODIEVICH

Assistant of the department of management, Bokhtar state university named after N. Khusrava. 734155, Bokhtar, Aini 67. tel.: +992 900000789.

The management of water and irrigation resources and the improvement of its structure in modern conditions is one of the urgent problems, both at the republican and regional levels. Based on this, the article discusses the management of water and irrigation resources in Central Asia, the current state and solutions. According to the authors, the rational use of water and energy resources is not only an urgent issue in the Republic of Tajikistan, but also has a regional and global character in the world arena. The article analyzes the current state of the use of water-irrigation potentials, identifies their tendencies. A comparative analysis of the management of water and irrigation resources of some developed countries of the world is carried out, the use of their advanced experience in the countries of Central Asia is proposed. The features of the management of the water-irrigation potential of the Central Asian countries have been identified and substantiated. According to the authors, the issues of effective and rational management of transboundary waters can be the reason for interaction and joint solution of conflict issues in the field of management of water and irrigation

potential of the countries of the region. The economic, ecological and social factors of water-irrigation resources management in the countries of the region are revealed. The ways of activation of attraction of investments in the development of water and irrigation resources of the countries of the region have been determined. Prospective directions of management of water and irrigation resources of the Central Asian countries have been developed and proposed, and mechanisms for their implementation have been proposed.

Keywords: *management, water resources, irrigation potential, water-irrigation resources, region, water-irrigation resources of the countries of Central Asia, management of water-irrigation resources of the countries of Central Asia.*

УДК: 338. 2 (575.3)

ФОРМИРОВАНИЕ УСЛОВИЙ РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК ФАКТОРА СОЦИАЛЬНО - ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

НИЗАМОВА ТУХФАМО ДАВЛАТОВНА

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономика
предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета,
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, тел.: (+ 992) 934238220, email:
tuhfamoh49@mail.ru.

МУЛЛОЕВ ПАРВИЗ НЕГМАТДЖАНОВИЧ

ассистент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права
Таджикского Государственного финансово-экономического университета, 734025,
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел.: (+ 992) 907939839,
e-mail: mulloevpn@gmail.com

В статье рассматриваются формирование условий развития молодежного предпринимательства в Республике Таджикистан. Подчеркивается, что на сегодняшний день население Таджикистана составляет более 9 млн. человек, из которых основная часть - это граждане в возрасте до 14 лет. Это делает население Республики Таджикистан одним из самых молодых в Центральной Азии. С учетом высоких темпов роста численности молодежи, который в Таджикистане ежегодно в среднем составляет свыше 2%, проблема содействия занятости подрастающего поколения уже приобрело первостепенное значение. В этой связи развитие и поддержка молодежного предпринимательства в Республике Таджикистан становится одним из приоритетных направлений политики государства. Рассматриваются также основные проблемы, препятствующие развитию молодежного предпринимательства. Несмотря на меры, предпринимаемые государством по развитию молодежного предпринимательства, среди молодежи наблюдается особенно низкий уровень занятости, что в итоге может привести к ее социально-экономическому отчуждению в связи с этим даются рекомендации по

преодолению и совершенствованию государственной поддержки молодежи занимающихся предпринимательством. Делается вывод что создание государством правовых условий для развития молодежного предпринимательства, разработка эффективной системы кредитования, увеличение срока выдаваемых займов, уменьшение процентов по кредитам, снижение уровня налоговых и административных нагрузок и вовлечение молодых предпринимателей в сферу производства национального продукта даст возможность молодым предпринимателям развиваться и добиваться высоких результатов, что в свою очередь благоприятно скажется на экономическом развитии страны.

Ключевые слова: *молодежное предпринимательство, развитие, государственная поддержка предпринимательства, правовое регулирование, законодательство, коррупция, кредитование, налогообложение.*

Постепенный выход из экономического кризиса и политика импортозамещения в Таджикистане постепенно увеличивают потребность в формировании нового молодого поколения предпринимателей.

Современные молодые люди более мобильны, готовы к переменам, адаптивны и в этой связи особенности молодежи как части активного населения страны ставят необходимость выделения особой категории предпринимательства, молодежного предпринимательства. Именно действия сегодняшних молодых людей и вовлечения их бизнес среду определит, каким будет предпринимательство и экономика страны через 10 - 15 лет [4,43].

Сам феномен молодежного предпринимательства активно рассматривается научными сообществами, и почти все сходятся во мнении, что рассматривать его стоит с учетом особенностей, связанных с возрастом предпринимателей. Например, А.В. Иванова, изучая молодежное предпринимательство в контексте динамического процесса, направленного на формирование новых ценностей в бизнесе, указывает, что возрастная граница молодых людей должна быть до 35 лет, чтобы относиться к данному сектору хозяйствования [5]. Н.В. Ахиярова, соглашаясь с предыдущим исследователем, отмечает специфические качества молодых людей, снижая возрастной ценз до 30 лет, подчеркивая, что именно у этой группы молодых людей более выражена склонность к инновационности, свободной самореализации и социальной адаптации [6,18]. Поэтому, по мнению многих исследователей, развитие молодежного предпринимательства и привлечение данной категории граждан к предпринимательской деятельности является важной задачей.

В современном мире, все больше молодых людей пытаются меньше надежд на трудоустройство. Эта неопределенность и разочарование с поиском место работы по специальности на рынке труда и низкая предлагаемая заработная плата, приводит в своем роде к отчуждению отдельных молодых людей от общества. Частично занятые или безработные молодые люди, имея желание, но, не имея возможности продвигаться по служебной лестнице, остаются в стороне от участия в национальном развитии и реализации своих гражданских прав. Следовательно, такая группа молодых людей, перебиваясь непостоянными заработками, имеют меньшее потребление и откладывают меньше сбережений, чтобы изменить свою жизнь в лучшую сторону. Такая ситуация

приводит к отторжению от молодежной среды, не трудоустроенная молодёжь имеет высокую социальную опасность, постепенно утрачиваются полученные знания, особенно когда долгое время молодые люди не могут найти работу у них усиливается социальный пессимизм.

Таблица 1

Уровень официальной безработицы молодежи среди стран Содружества независимых государств и Европейского союза, в %

№	Название стран	Уровень Безработицы молодежи (%)	№	Название стран	Уровень Безработицы молодежи (%)
1	Германия	7,4%	9	Казахстан	5,4%
2	Австрия	7,4%	10	Россия	9,6%
3	Нидерланды	7,9%	11	Белоруссия	9,7%
4	Мальта	9,9%	12	Молдавия	9,9%
5	Люксембург	10,9%	13	Азербайджан	10,3%
6	Дания	13,0%	14	Украина	12,9%
7	Чехия	13,1%	15	Кыргызстан	13,5%
8	Финляндия	14,3%	16	Таджикистан	15,5%

Источник: Государственная программа содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2018 - 2019 годы стр. 10.

В мире, примерно 300 млн. молодых людей в возрасте от 18 до 30 лет либо не имеют постоянного места работы, либо вообще являются безработными. Около 20% из них обладают отличными способностями для начала собственного бизнеса, но в силу различных причин, только 5% решается на это [7].

В Таджикистане как и в других развивающихся государствах молодежь сталкивается с особыми трудностями при выходе на рынок труда. Из-за высокой доли молодого поколения, в стране рынок труда ежегодно должен принять более 100,000 молодых выпускников, получивших различное образование. Нехватка создаваемых новых рабочих мест приводит к трудовой миграции молодых людей. К поиску работы через государственные службы занятости, молодое трудоспособное население не вовлечено в связи с низким уровнем предлагаемой заработной платы и отсутствием перспективы дальнейшего карьерного роста. Но нужно учитывать и тот факт, что уровень безработицы среди молодых людей напрямую зависит от уровня их образования [8,11].

На сегодняшний день население Таджикистана составляет более 9 млн. человек, из которых 35% - это граждане в возрасте до 14 лет. Это делает население Республики Таджикистан одним из самых молодых в Центральной Азии [9]. С учетом высоких темпов роста численности молодежи, который в Таджикистане ежегодно в среднем составляет свыше 2%, проблема содействия занятости подрастающего поколения уже приобрело первостепенное значение. В этой связи развитие и поддержка молодежного предпринимательства в Республике Таджикистан становится одним из приоритетных направлений политики государства.

Осознавая, сколько стоит бездействие, правительства многих стран во всем мире выдвигают на передний план проблему молодежной безработицы и пытаются разрабатывать соответствующие стратегии и программы. Правительство Республики Таджикистан также

признаёт остроту проблем в области занятости молодежи в стране и активно работает над их решением путем разработки соответствующего законодательства, политики и программ. Основная нормативно - правовая база, регулирующая занятость молодежи в стране, включает в себя законы о содействии занятости и о государственной молодежной политике. При Администрации Президента Республики Таджикистан действует Комитет по делам молодежи, спорту и туризму, который координирует государственную политику в данной сфере с 1997 года. Мероприятия, проводимые данным комитетом, в основном направлены на развитие морального, культурного, нравственного, интернационального и патриотического воспитания молодежи, а также на развитие профессиональных навыков, социальных и экономических возможностей молодых людей.

В целях реализации политики государства, направленной на поддержку развития предпринимательства и снижения уровня безработицы среди молодёжи, постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28 декабря 2006 года №609 при Комитете по делам молодёжи и спорта Республики Таджикистан, создано Государственное унитарное предприятие «Клуб молодых предпринимателей». Государственное унитарное предприятие «Клуб молодых предпринимателей» Комитета по делам молодёжи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан, входит в категорию специализированных республиканских учреждений, осуществляющий свою деятельность, в приоритетной сфере государственной молодёжной политике, по обеспечению экономической независимости молодёжи [2].

Был принят закон Республики Таджикистан "О молодежи и государственной молодежной политике» где в статье 15. приведено: Государство гарантирует право молодежи на собственность и предпринимательскую деятельность. Государственный орган по делам молодежи, местные органы государственной власти, другие государственные органы управления: - поддерживают экономическую и предпринимательскую деятельность молодёжи в материально - техническом и финансовом плане в рамках реализации государственных, региональных и местных программ молодежи на основе конкурса; - обеспечивают на конкурсной основе размещение государственного заказа на поставку товаров, выполнение работ, оказание услуг для государственных нужд и для молодёжи в области реализации государственной молодёжной политики; - выделяют субвенции для коммерческих организаций, 75 процентов состава которых составляет молодежь, производят продукцию (работу, услуги) для государственных нужд и молодежи. Размер такой субсидии не может быть более чем 50 процентов от фактических расходов на производство товаров (работ, услуг) для государственных нужд и для молодёжи указанных организаций; - поддерживают данные организации также посредством установления льгот по аренде зданий и оборудования, бесплатного предоставления коммерческой информации, скидок на размещение рекламы, льготного налогообложения в соответствии с законодательством Республики Таджикистан [1].

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от "3" июня 2006 года №228 утверждена «Национальная концепция молодежной политики в Республике Таджикистан», которая опирается на основополагающие идеи и принципы Конституции Республики Таджикистан, Закон Республики Таджикистан "О молодежи и государственной молодежной политике", Всеобщей Декларации прав человека, международные конвенции, признанные Республикой Таджикистан. В концепции указана необходимость содействия молодёжи для организации хозяйств и производственных предприятий с доступом банковских государственных кредитов и обеспечением места работы. Создание механизма поддержки

коммерческих программ молодых предпринимателей и хозяйственников. Для молодёжи живущих в сельской местности предоставление поддержки в создании подсобных сельских хозяйств, как виноградарство, выращивание картофеля, сбор меда и других сельских работ. Формирование системы поддержки и подготовки молодых предпринимателей еще с момента поступления в профессиональные учреждения. Разделение талантливой молодёжи стремящихся к предпринимательству на группы и вести с ними работу для создания предприятий и осуществления эффективной предпринимательской деятельности [3].

В данное время действует программа Всемирного банка стоимостью в 11 млн. долларов для тех, кто желает начать собственный бизнес. Она рассчитана для молодых людей до 30 лет, а также женщин и людей с ограниченными возможностями, имеющими бизнес план. Данный проект осуществляется центром реализации проекта «Доступ к зеленому финансированию и к финансам для развития сельской местности», которая функционирует при министерстве финансов Республики Таджикистан. Условие проекта заключается в том, что подающий на финансовую помощь предприниматель может получить до 200 тыс. сомони из которых 100 тысяч будет предоставляться в виде банковского кредита, а другая половина в виде финансовой помощи. Предприниматель должен будет сам оплатить 10 процентов стоимости своего бизнес проекта, это конечно хорошая возможность начать свой бизнес, но срок возврата кредита рассчитан от 2 до 4 лет, а процентная ставка составляет от 24 до 26 процентов годовых, что может стать для начинающего молодого предпринимателя неподъемной ношей.

Несмотря на меры, предпринимаемые государством по развитию молодежного предпринимательства, на сегодняшний день, очевидно, что среди молодежи наблюдается особенно низкий уровень занятости, что в итоге может привести к ее социально-экономическому отчуждению. В Республике Таджикистан проживает большая часть молодых и официально образованных молодых мужчин, и женщин, которые находятся на пороге выхода на рынок труда. Согласно имеющимся оценкам, возраст 20 процентов населения составляет от 15 до 24 лет, а еще 10 процентов от 25 до 29 лет. Тем не менее около 41 процента молодёжи являются не активными, вызывая социальные проблемы в плане их социально — экономического отчуждения, и экономические проблемы ввиду недостаточных трудовых ресурсов.

В Национальной стратегии развития республики Таджикистан до 2030 года расширение продуктивной занятости населения определено в качестве одной из стратегических целей развития страны. Такая постановка проблемы обусловлена тем, что с 2010 года по настоящее время ежегодный средний рост уровня трудовых ресурсов составляет порядка 2,3% а среднегодовой уровень роста численности занятого населения составляет 1,01% [10,81]. Согласно приведенным данным, численность населения трудоспособного возраста в 2030 году составит более 6,8 млн. чел. Темпы прироста населения трудоспособного возраста остаётся довольно высоким, в среднем 1,7%. Согласно приоритетам НСР-2030, общая численность занятых должна возрасти до 70% к 2030 году. Поэтому необходимость расширения занятости будет оставаться очень острой. В этом плане развитие молодежного предпринимательства могла бы намного улучшить ситуацию с занятостью.

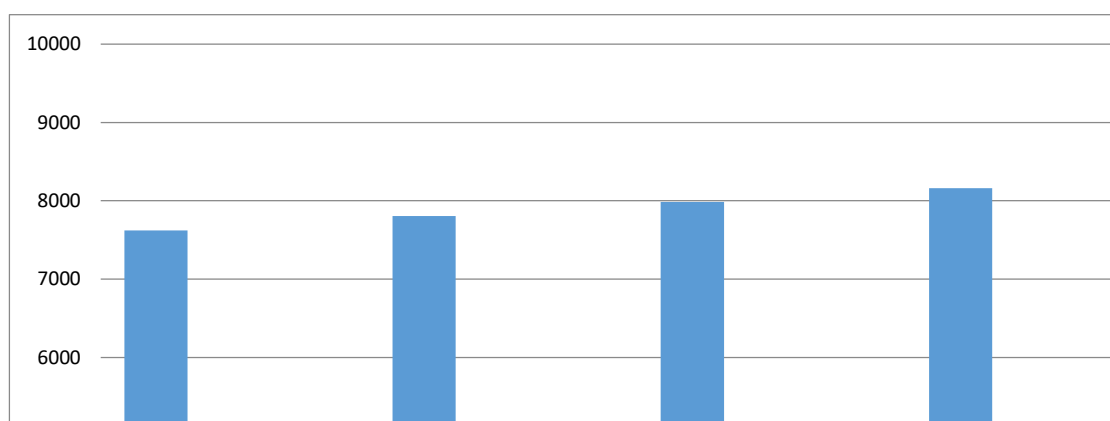

Рисунок 1. Основные демографические показатели Республики Таджикистан

Источник: Статистический ежегодник 2016-2019 – С. 27. 25.

С учетом ежегодного увеличения населения и трудоспособного молодого поколения молодежное предпринимательство, несмотря на то, что является новой отраслью в предпринимательстве, начинает все больше привлекать к себе внимания государства. Для нашего государства данная тема является новой и вместе с тем весьма актуальной, а также имеет множество внутренних и внешних ограничений, которые мешают развитию данной отрасли бизнеса. Одной из таких проблем является проблема поддержки и государственного регулирования молодежного предпринимательства. Молодое предпринимательство сталкивается с рядом проблем, которые сдерживают его развитие. Молодые люди нередко не имеют опыта не только как предприниматели, но и по профессии, с которой связан бизнес. Человеку, имеющему опыт работы по найму, легче ориентироваться при создании предприятия в той же сфере, чем обладающему только полученными в учебном заведении знаниями человека. Сюда можно включить недостаток финансовой базы и дополнительные сложности привлечения инвестиций. Как правило, у молодых людей еще нет собственных накоплений, которые могли бы выступать стартовым капиталом. Банки менее охотно одобряют кредиты молодым заемщикам, считая их менее надежными [11]. Также к факторам, затормаживающим устойчивое развитие молодежного предпринимательства можно отнести социальные настроения. Предпринимательский дух в молодежной среде является недостаточно выраженным, многие отдают предпочтение не риску, а стабильности, предлагаемой работой по найму в крупной компании или на государственной службе. Также отсутствие информированности молодежи об организациях, осуществляющих поддержку молодежного предпринимательства [12,128].

В целях снижения уровня безработицы среди молодежи и ускорения темпов развития молодежного предпринимательства, Государственная политика в этой области должна стать приоритетным направлением, как на уровне государства, так и регионов страны. Молодые люди сталкиваются с целым рядом препятствий на пути создания официального бизнеса, которые носят специфический характер для их возрастной группы, и политика развития предпринимательства должна включать в себя элементы, которые рассчитаны конкретно на них. Успешная реализация Государственных программ поддержки приведет к качественным изменениям в модернизации всех сфер общественной жизни.

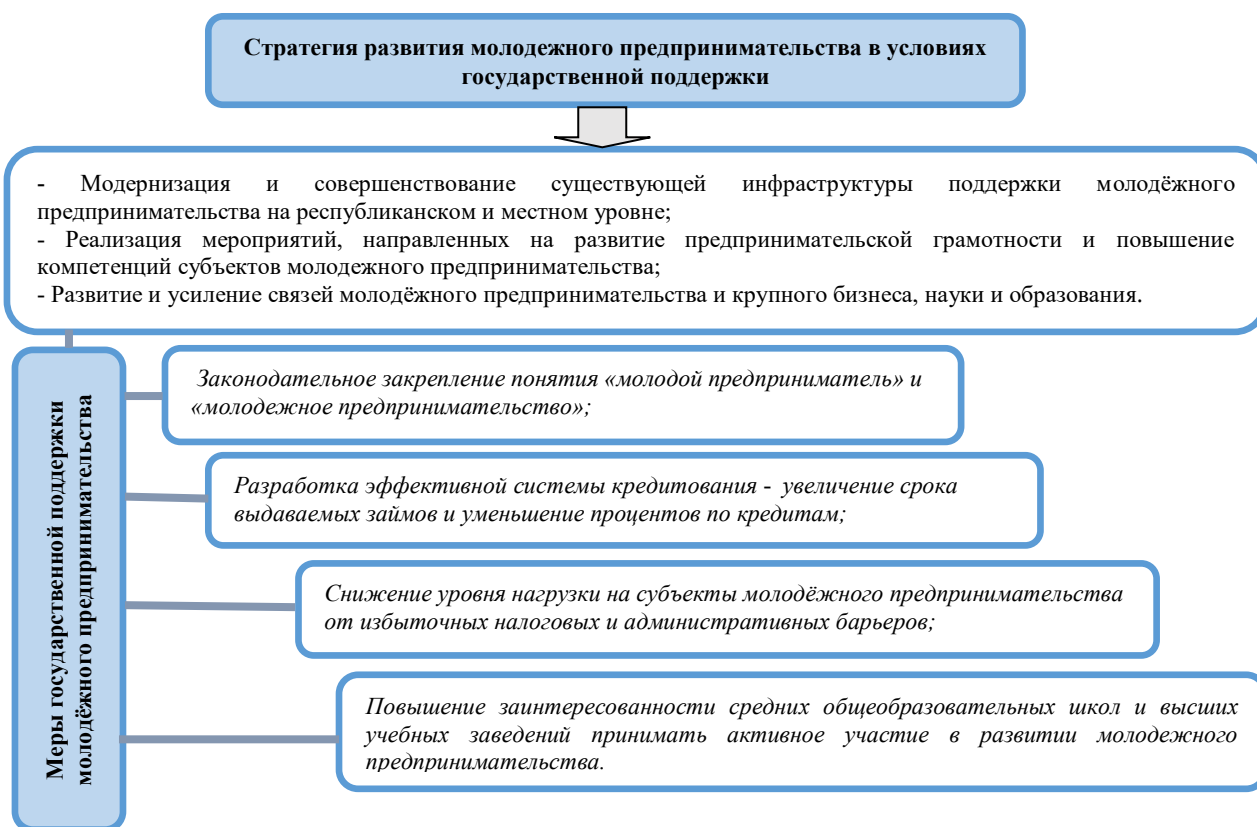

Рисунок 2. Системная модель государственной поддержки молодёжного предпринимательства в долгосрочной перспективе

Государственная поддержка развития молодёжного предпринимательства требует формирования благоприятствующей этому предпринимательской экосистемы. Она должна стимулировать молодых людей и поддерживать их при создании новых предприятий, а также оказывать помощь в их развитии. Единичные программы без стратегий и прочных институциональных основ, систематическим образом не охватывающих все соответствующие области политики, могут оказать лишь ограниченное воздействие.

Законодательное закрепление понятия «молодой предприниматель» и «молодежное предпринимательство»: - На наш взгляд, в первую очередь необходимо законодательно закрепить понятие «молодой предприниматель» и «молодежное предпринимательство» т.к. на сегодняшний день, несмотря на то, что многие апеллируют данными понятиями, они нигде не записаны. Четкое определение в законе данных понятий позволит более эффективно поставить процесс государственной поддержки молодёжного предпринимательства в нужное правовое и экономическое русло.

Разработка эффективной системы кредитования молодёжного предпринимательства, увеличение срока выдаваемых займов, уменьшение процентов по кредитам: - в силу своего возраста молодые люди вряд ли обладают таким предпринимательским опытом, такими достижениями или такими деловыми навыками, которые банки или другие финансовые учреждения стали бы учитывать при оценке их кредитоспособности. В развивающихся странах большинство основными источниками стартового финансирования для молодых предпринимателей являются личные сбережения-активы, ранее перечисленная заработная плата и деньги, предоставленные друзьями и родственниками [13,19].

Разработка эффективной системы кредитования молодежного предпринимательства может помочь молодым людям, желающим заняться бизнесом, быстрее найти нужные финансовые ресурсы. Трудности в получении заемных средств испытывают особенно начинающие молодые предприниматели. Кроме того, основная часть не может пользоваться кредитными средствами по причине отсутствия необходимого обеспечения у малых предприятий. Для решения этих трудностей важно, чтобы банки адекватно оценивали риски, связанные с предоставлением кредита сегменту рынка малого молодежного предпринимательства. Необходимо упростить процедуры кредитования, создать льготные условия для молодежи, включающие низкие процентные ставки, сроки погашения кредитов, обеспечение, отсутствие залога.

Снижение уровня нагрузки на субъекты молодёжного предпринимательства от избыточных налоговых и административных барьеров; - Не простые отношения бизнеса и налога традиционно занимают важное место среди основных проблем развития малого и среднего предпринимательства. Чрезмерные налоговые ставки и сборы в целях пополнения государственного бюджета без оглядки на его будущее во многом пагубно влияет на развитие предпринимательства. Налоговые и административные барьеры являются теми факторами, с которыми сталкиваются все предприниматели. Эксперты по-разному трактуют понятия административных барьеров: под ними понимается и высокая степень инспектирования и контроля без предварительного извещения субъектов малого предпринимательства, и большой объем отчетности, большое количество контролирующих органов. Кроме того, сюда можно отнести и продолжительные по времени процедуры получения необходимых разрешений и согласований. Одним словом, это те препятствия, с которыми сталкиваются предприниматели в процессе своей деятельности и которые создаются органами исполнительной власти, тормозящими, осложняющими или делающими невозможным прохождение процедур, предусмотренных действующим законодательством. Устранение административных барьеров раскроет потенциал молодежного предпринимательства, что в свою очередь приведет к созданию новых рабочих мест.

Повышение заинтересованности средних общеобразовательных школ и высших учебных заведений принимать участие в развитии молодежного предпринимательства: - подразумевает создание новых бизнес - инкубаторов на базе общеобразовательных школ и высших учебных заведений.

Бизнес инкубаторы помогают молодым предпринимателям начать свое дело, для этого со стороны молодых людей необходимы бизнес-идея и желание начать предпринимательскую деятельность. Главная задача бизнес-инкубаторов создавать успешно работающие хозяйственные объекты, либо реконструировать действующие с тем, чтобы, пройдя через различные программы, они обрели финансовую жизнеспособность и организационную самостоятельность. Концепция бизнес - инкубатора не предполагает долговременных или безвременных договоров аренды. Договор обычно заключают на срок не более 3 лет с возможностью продления в необходимых случаях еще на 2 года. Однако сроки пребывания начинающей фирмы в инкубаторе могут быть еще меньше [14].

Существующие и принимаемые программы поддержки молодежного предпринимательства в основном ориентированы на вовлечение молодежи в сферу бизнеса, а не на оказание конкретной помощи молодому поколению предпринимателей. Молодежь, занимающаяся бизнесом, в основном могут рассчитывать на получение консультационной

помощи в виде участия на бесплатных бизнес семинарах и тренингов, проводимых в целях развития предпринимательства, а точечные финансовые и технические поддержки носят единичный характер. В действующем механизме финансовой поддержки молодежного предпринимательства ключевую роль играет государственное финансирование и практически не существует механизма привлечения банков и частных инвесторов к участию в финансировании молодежного предпринимательства.

В этой связи, на наш взгляд, для реализации развития молодежного предпринимательства в Республике Таджикистан необходимо:

- Законодательное закрепление понятия «молодой предприниматель» и «молодежное предпринимательство»;
- Разработка эффективной системы кредитования молодежного предпринимательства, увеличение срока выдаваемых займов, уменьшение процентов по кредитам молодым предпринимателям;
- Снижение уровня нагрузки на субъекты молодёжного предпринимательства от избыточных налоговых и административных барьеров;
- Повышение заинтересованности средних общеобразовательных школ и высших учебных заведений принимать участие в развитии молодежного предпринимательства;
- Создание условий для повышения уровня профессионализма молодых предпринимателей, включающих принципы современного менеджмента, финансового и маркетингового анализа;
- Вовлечение молодых предпринимателей в сферу производства национального продукта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О молодежи и государственной молодежной политике» [электронный ресурс]. Режим доступа: URL:<http://www.adlia.tj/showdoc>. (дата обращения 10.01.2020)
2. Постановление Правительства Республики Таджикистан от «3» июня 2006 года №228 «Об утверждении Национальной концепции молодежной политики в Республике Таджикистан» г. Душанбе
3. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 28 декабря 2006 года №609 [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.business-club.tj/ru> (дата обращения 09.01.2020)
4. Проблемы и направления развития молодежного предпринимательства: [электронный ресурс]. Режим доступа: URL:<https://euroasia-science.ru/ekonomicheskie-nauki> (дата обращения 10.02.2020).
5. Иванова А.В. Комплексная оценка факторов развития молодежного предпринимательства в университетской среде: автореф. дис.. канд. экон. наук. Екатеринбург, 2013. – С. 43
6. Ахиярова Н.В. Социально-управленческие проблемы государственной поддержки молодежного предпринимательства в Республике Башкортостан: автореф. дис. ... канд. социол. наук. Уфа, 2009. - С. 17-18.

7. Меркулов П.А. Молодежное предпринимательство как фактор устойчивого социально-экономического роста. [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: <http://dlib.rsl.ru/01006751585> (дата обращения: 20.09.2019).

8. Взаимная экспертная оценка политики в области занятости молодежи в Республике Таджикистан, Сводный отчет – Москва: МОТ. 2015 - С.11.

9. Всемирный Банк: [электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://data.worldbank.org> (дата обращения 10.02.2020).

10. Рынок труда в Республике Таджикистан//Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2017. - С.81.

11. Молодежный бизнес [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://youthbusinessrussia.org/mbr/about.php> (Дата обращения 07.03.2017)

12. Саулина, Ю.П. Развитие предпринимательской деятельности. Предпринимательство – XXI. – 2015. №7. – С.128-135

13. Материалы конференции ООН по торговле и развитию. Предпринимательство и наращивание производственного потенциала: создание рабочих мест на основе развития предпринимательства. Женева, 28 апреля – 2 мая 2014 года – С. 19.

14. Юзеев Е.А. Состояние и развитие молодежного предпринимательства. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://www.elibrary.ru> (дата обращения 22.02.20)

ТАШКИЛИ ШАРОИТИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ҶАВОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НИЗАМОВА ТУҲҶАМО ДАВЛАТОВНА

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдаки, 17, тел.: (+ 992) 934238220, email: tuhfamoh49@mail.ru.

МУЛЛОЕВ ПАРВИЗ НЕГМАТҶОНОВИЧ

ассистенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимова 64/14, тел.: (+ 992) 907939839, e-mail: mulloevpn@gmail.com

Дар мақола ташкили шароит барои рушди соҳибкории ҷавонӣ ҳамчун омил рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Таъкид мешавад, ки имрӯз аҳолии Тоҷикистон беш аз 9 миллион нафарро ташкил медиҳад, ки қисми зиёди онҳо шахрвандони то синни 14 мебошанд. Ин аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба яке аз ҷавонтарин дар Осиёи Марказӣ табдил медиҳад. Бо дарназардошти суръати баланди афзоиши шумораи ҷавонон, ки ҳамасола дар Тоҷикистон ба ҳисоби миёна беш аз 2 фоизро ташкил медиҳад, проблемаи мусоидат ба шуғли насли нав аллакай аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст. Вобаста ба ин, рушд ва дастгирии соҳибкории ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ мегардад. Проблемаҳои асосии монеаи рушди

соҳибкориҳои ҷавонон низ баррасӣ карда мешаванд. Сарфи назар аз тадбирҳои андешидаи давлат оид ба рушди соҳибкориҳои ҷавонон, сатҳи шуғли аҳоли махсусан дар байни ҷавонон мушоҳида мешавад, ки дар натиҷа боиси бегонасозии иҷтимоию иқтисодии онҳо мегардад, дар ин самт тавсияҳо оид ба бартараф ва тақмил додани дастгириҳои давлатии ҷавононе, ки ба соҳибкорӣ машғуланд, дода мешаванд. Хулоса бароварда шуд, ки аз ҷониби давлат фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ барои рушди соҳибкориҳои ҷавонон, рушди низоми самараноки қарздиҳӣ, зиёд шудани мӯҳлати додани қарзҳо, кам шудани ғоизи қарзҳо, паст шудани сатҳи андозбандӣ, бори маъмурӣ ва ҷалби соҳибкорони ҷавон ба истеҳсоли маҳсулоти миллӣ ба соҳибкорони ҷавон имкон медиҳад, ки рушд карда, натиҷаҳои баланд ба даст оранд, ки ин дар навбати худ ба рушди иқтисодии кишвар таъсири мусбат мерасонад.

Калидвожаҳо: соҳибкориҳои ҷавонӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, ташаққул, инкишоф, субъект, дастгириҳои давлатии соҳибкорӣ, танзими давлатӣ, қонунгузорӣ, коррупсия, қарздиҳӣ, андозбандӣ.

FORMATION OF CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP AS A FACTOR OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NIZAMOVA TUKHFAMO DAVLATOVNA

doctor of economics, professor, professor of the Department of economics of enterprises and entrepreneurship of Tajik national university, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

phone: + 992 934238220, e-mail: tuhfamoh49@mail.ru.

MULLOEV PARVIZ NEGMATJANOVICH

Tajik state finance and economics university, economics, finance and anticorruption law department, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str., 64/14.

phone: (+992) 907939839, e-mail: mulloevpn@gmail.com

The article discusses the formation of conditions for the development of youth entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. It is emphasized that today the population of Tajikistan is more than 9 million people, of which the majority are citizens under the age of 14. This makes the population of the Republic of Tajikistan one of the youngest in Central Asia. Taking into account the high rates of youth growth, which in Tajikistan averages 2% annually, the problem of employment of the younger generation has already acquired paramount importance. In this regard, the development and support of youth entrepreneurship in the Republic of Tajikistan is becoming one of the priority directions of state policy. The main problems hindering the development of youth entrepreneurship are also considered. Despite the measures taken by the state to develop youth entrepreneurship, there is a particularly low level of employment among young people, which, as a result, can lead to their socio-economic alienation, in this regard, recommendations are given to

overcome and improve state support for youth engaged in entrepreneurship. It is concluded that the creation by the state of legal conditions for the development of youth entrepreneurship, the development of an effective lending system, an increase in the term of loans issued, a decrease in interest on loans, a decrease in the level of tax and administrative burdens and the involvement of young entrepreneurs in the production of a national product will enable young entrepreneurs to develop and achieve high results, which in turn will have a positive effect on the economic development of the country.

Keywords: youth entrepreneurship, development, state support for entrepreneurship, legal regulation, legislation, corruption, lending, taxation.

УДК: 330. 34 + 338. 24

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ КАК ИНДИКАТОР МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

КУРБОНОВ АБДУЛХАЙР КАРИМОВИЧ

доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Лохути 2, тел.: (+992) 917242483

СУЛТОНБИИ РАХМАТЗОДА

старший преподаватель кафедры национальной экономики и экономической безопасности, Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Лохути 2, тел.: (+992) 881086608, e-mail: raxmatzoda17@mail.ru

В работе рассматривается теоретическая и практическая проблемы диверсификации экономики в ракурсе рыночных отношений. Были изучены современное состояние диверсификации экономики в системе экономических отношений, особенно в аграрном секторе и промышленности и соответственно с этим были предложены ряд научных теоретических подходов по дальнейшему совершенствованию процесс диверсификации экономики. В работе, приведены ряд статистических материалов, которые способствовали к анализу тенденции повышения разносторонних производств продукции.

Самостоятельность государства дал возможность для более крупного и детального эффективного использования от существующего ресурсного потенциала. В зависимости от уровня потребностей население к продукциям и товаров необходимо придется выстраивается производственной процесс по их требованию. В работе дано трактовка дефиниции диверсификации, что упоминает о разностороннюю производству процесс производства в многополярном векторе по существующими базовых природных материальных ресурсов.

В исследуемом периоде произошли существенные изменения в аграрном секторе экономики, что частичный отказ от многокультуры и на их место выращивания других сельскохозяйственных культур обеспечивают увеличения долю продукции сельского хозяйства в структуре ВВП. Также была расширена площадь производства

других сельскохозяйственных культур. В этом периоде созданы различные новые промышленные предприятия основывающихся на многообразия форм собственности и хозяйствования, кроме того, была обеспечена продовольственной безопасности и энергетической безопасности, что обеспечивает уровень производства в промышленных предприятиях.

В системе национальной экономики функционируют свободные экономические зоны, которые способствуют к развитию и диверсификации промышленной продукции. Создание таких субъектов хозяйствования выступает структурирующие для диверсификации экономики.

Ключевые слова: диверсификация, интеграция, экономика, сельское хозяйство, промышленность, регион, природа, естественный, размещение.

Настоящее время перед экономикой Республики Таджикистан стоит решение конкретной и сложной задачи, в числе которого входят: диверсификация производство на основе расширения и совершенствования отраслевой структуры национальной экономики. Данный процесс должен быть направлен на эффективное использование природного ресурсного потенциала страны с целью обеспечения рыночного развития и устойчивой конкурентоспособностей продукции в рынке товаров:

Применительно к нынешним ситуациям в системе национальной экономики существуют ряд заводов и фабрик, которые остались со времен советского союза, однако такие крупные промышленные заводы в своё время размещались не по учету запаса природного ресурсного потенциала в регионах республики. На сегодняшний день обеспечения их сырьём и материалами ритмичной функционированию придется покупать продукции только из зарубежа.

Поэтому нами представляется, что было бы приемлемо в современных условиях провести диверсификационный процесс в промышленности с учетом природного ресурсного потенциала национальной экономики. Оно и является необходимым вариантом модернизации и развития национальной экономики, имеющей возможности и необходимости создать новых промышленных субъектов, которые в дальнейшем эти субъекты по мере возможности функционировались за счет собственных природных ресурсов и были мало увозимой от внешних импортируемых товаров.

Учитывая такой необходимости в системе национальной экономики, Правительство страны уделяется постоянное внимание по осуществлению диверсификацию, как сельского хозяйства, так, и промышленности в целях решения проблемы продовольственной безопасности и в целом экономической независимости.

В своем послании Президент Республики Таджикистан Лидер нации Эмомали Рахмон к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22.12.2016 г, впервые была поставлена задача снижение степени зависимости национальной экономики от внешних факторов путем диверсификации экспорта и развития производства импортозамещающих товаров [2].

Успешной реализации в годы независимости различных правительственных программ в аграрном секторе экономики промышленности способствовало к решению продовольственной обеспечении населения. Дефиниции диверсификации в англо-русском словаре справочника экономики, в таком ракурсе трактуется, что diversification

of conglomerate integration – диверсификация или разносторонняя интеграция [5]. Здесь необходимо формировать процесс, при котором субъекты расширяют свои деятельности за счет производства разнообразной продукции и операций не на одном, а сразу на нескольких рынках.

Касаясь сущности диверсификации производства И. Ансофф пишет, что «диверсификация связана с перераспределением ресурсов, имеющихся на данном предприятии, в другие сферы деятельности, во многих отличительные, причем этот процесс предполагает прежде всего, переход на новые технологии, рынки и отрасли, к которым ранее предприятие не имело никакого отношения; кроме того, сама продукция предприятия должна стать так же совершенно новой» [1]. По нашему мнению, выдвинутое определение не только раскрывает сущность диверсификации производства, но и трактует данную диверсификацию как масштабной экономической категории.

Следует отметить, что промышленности особенно пищевой легкой и кожено-обувной, будут функционировать за счет продукции сельского хозяйства, поэтому для обеспечения этой отрасли придется создать условия и производить первичной продукции, что его разнообразие придется производить в аграрном секторе экономики. Для этого рассматриваем картины производства некоторых основных продуктов в период 1991 г. до 2017 гг. В период самостоятельности страны в целях диверсификации производственных процессов, особенно для обеспечения продовольственной безопасности, частично сбалансировано выращивание культуры в системе хозяйства. Рассмотрим структуры сельского хозяйства, какие сельскохозяйственные культуры выращиваются в этой жизненно важной отрасли экономики.

Если в 1991 году площадь хлопчатника составляла 298835 гектаров, тогда в 2017 году она составила 173979 гектара, что на 41 % уменьшилось площадь хлопчатника, за счет которого расширялось площадь выращивания картофеля и овощей бахчевых культур от 52686 гектаров в 1991 году до 120753 гектаров в 2017 году. Соответственно с этим объем производства картофеля в 1991 году составила 105983 тонн, а в 2017 году его производство достигалось до 782892 тонн, производства овощи от 322499 тонн в 1991 году, а увеличилось в 2017 году до 1859085 тонн» [4].

Таким образом, разнообразные производства сельскохозяйственной продукции как диверсификация аграрного сектора экономики создал условия для форсирования не только отраслевой структуры, но и в целом национальной экономики.

Если площадь плодов и ягод в 1991 году составила 52539 гектаров, то она в 2017 году увеличилась до 150313 гектаров, что в результате такое реформирование и размещение были увеличены объемом производства продукции в соответствующем уровне. Так если в 1991 году всего была произведена 69764 тонн плодов ягод, то в 2017 году его объем увеличилось до 405034 тонн» [4].

Таким образом, для обеспечения продовольственной безопасности в аграрном секторе экономики частично проводится диверсификационный процесс, который, не пройдя долгое время он даст свои плоды, что в структуре ВВП страны составляет 21.2% удельного веса объема производства продукции сельского хозяйства. Соответственно сельское хозяйство не замкнут в самой себе, а непосредственно имеют со всеми другими отраслями национальной экономики особенно с промышленностью.

В условиях индустриализации экономики эти связи становятся все более многосторонними тесными. От состояния сельского хозяйства зависят многие смежные отрасли национальной экономики, особенно легкая и местная промышленности.

Следовательно, процесс диверсификация в условиях рыночной отношении более характерно для производственного процесса, так в условиях рыночной экономики диверсификации промышленности непредставимо без нормального обеспечения процесса энергетических ресурсов. Данная задача в масштабе страны в достаточном уровне нашла свое решение и на сегодняшний день частично экспортирует электроэнергии в соседние страны на сумму 32 млн. долларов США.

Известно, что для стран Центральной Азии и их соседних государств энергетические проблемы из покон веков были до конца нерешённых вопросов.

Настоящее время в ракурсе национальной экономики продолжается процесс освоения новых гидроэнергетических ресурсов для создания новых энергетических производственных мощностей, что 98% производимой электроэнергии в стране основывается на зеленой энергии в условиях, когда существуют в перспективе производиться 527 млрд. кВт часов электроэнергии на территории страны.

В вышеотмеченных условиях способствовало, что количество отечественных промышленных предприятий имеет тенденцию к увеличению. Только в 2017 году в Республике была зарегистрирована и начала свою деятельность 169 новых промышленных предприятий, обеспечивающий постоянной работой более 2880 человек и число промышленных предприятий разного уровня более 2000 человек, которые функционируют в системе национальной экономики.

В периоде 2012-2017 гг. индексы промышленного производства в процентах к предыдущему году, так увеличились с 10,8 % до 21,3% и удельный вес промышленности в структуре ВВП составляло 17 % [3].

Заметную роль в развитии промышленности и ее диверсификации в настоящее время играет свободная экономическая зона, что их количество в стране 5 СЭЗ «Сугд», «Дангара», «Пяндж», «Ишкошим», «Куляб». В целом во всех свободных экономических зонах республики зарегистрировано 71 субъект хозяйствования, большая часть из них приходится на долю СЭЗ «Сугд» и «Дангара».

В СЭЗ основном производятся продукции импортозамещающего характера, суммарный объем произведенной в 2017 году промышленной продукции на СЭЗ составил 116 млн. сомони. рост по сравнению с 2017 годам 36 млн. Объем экспорта составлял 17,1 млн. сомони.

Значительное место в развитии промышленности страны и ее диверсификации занимает свободное экономическое зоны Дангары и Пянджа. В настоящее время в них зарегистрированы 41 субъекта, их них 10 промышленных предприятий вполне функционируют, что в 2018 году ими было произведено продукции на сумму 25,9 млн. сомони.

Наряду с этими отраслями существует уникальные возможности развития и туризма, как важнейшими отрасли обеспечивающий диверсификации экономики страны. Экспорт товаров в 2018 году составил 1,1 млрд. долларов США и импорт 3,1 млрд. долларов США. Более половины в структуре экспорта занимает минеральные продукты. Поставки зарубежом одного из главных экспортных товаров Таджикистан

хлопок – волна составило около 93 тыс. тонн на сумму около 182 млн. долларов США. Плодовощная продукция составила 136 тыс. тонн на сумму около 16,3 млн. долларов США.

Главным торговым партнером Таджикистана является Россия, годовой объем Таджикского товарооборота составляет более 1 млрд. долларов США.

Динамичное развитие промышленности и детальное ее диверсификация позволило увеличить производство импортозамещающих товаров, из сырья местного характера и создать благоприятную условия за счет собственного производства, укрепить позицию национальной экономики в региональном уровне.

Следует отметить, что наряду со всеми позитивными положениями промышленности все еще недостаточно используется от существующих возможности природно-экономических условиях, которые существуют в стране и его использованию существенно воздействуют на объем производства продукции промышленности с учетом размещения производительных сил в зоны природно-ресурсного потенциала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Питер Ком, 1999. – С.179.
2. Послание Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 22 декабря 2016 г., Душанбе-2016г., - С. – 8.
3. Промышленности Республики Таджикистан: АСППРТ, Душанбе 2018.Стр.– 24.
4. Сельское хозяйство Республики Таджикистан: Статистический сборник. – Душанбе, 2019. Стр.–91.
5. Сиполс О.В. Англо-русский словарь. Справочник экономика. –М., - 1998. – С.128.
6. Степнов И.М., Ковальчук Ю.А. Моделирование добавленной стоимости в цифровом стратегическом менеджменте // Учет. Анализ. Аудит, 2018, № 5, с. 6-23.
7. Степнов И.М., Ковальчук Ю.А. Проектная и эволюционная составляющие нового индустриального развития рыночной экономики // Друкеровский вестник, 2017, № 2 (16), с. 5-18.
8. Шатохин, М. В. Зарубежный опыт оценки эффективности государственных программ / М. В. Шатохин, О. И. Спицына // В сборнике: Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития Сборник научных статей 7-й Всероссийской научнопрактической конференции с международным участием. - 2017. - С. 444-447.
9. Широкова, Л. В. Измерение уровня корпоративной социальной ответственности бизнеса в регионе / Л. В. Широкова, А. Л. Чулакова // Известия ЮгоЗападного университета. Серия Экономика. Социология. Менеджмент. - 2011. - №2. - С. 75–82
10. Щербакова, А. В. Развитие цифровой экономики в регионах России / А. В. Щербакова, Р. М. Устаев // В сборнике: Россия, Европа, Азия: цифровизация

**РУШДИ ГУНОГУНСОҶАИ ИҚТИСОДИЁТ ҶАМЧУН НИШОНДИҶАНДАИ
РАВАНДИ МУОСИРСОЗӢ**

ҚУРБОНОВ АБДУЛҲАЙР КАРИМОВИЧ

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Лоҳути 2,
тел.: (+992) 917242483

СУЛТОНБИИ РАҲМАТЗОДА

муаллимаи калони кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Лоҳути 2,
тел.: (+992) 881-08-66-08, e-mail: raxmatzoda17@mail.ru

Дар кор (мақола), масъалаҳои назариявӣ ва амалии диверсификатсияи иқтисодиро аз нуқтаи назари муносибатҳои бозоргонӣ баррасӣ шудааст. Вазъияти кунунии диверсификатсияи иқтисодӣ дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ, хусусан дар соҳаи кишоварзӣ ва саноат омӯхта шуданд ва мувофиқан, барои тақмили минбаъдаи раванди диверсификатсияи иқтисодӣ як қатор равишҳои назариявии илмӣ пешниҳод карда шуданд. Дар кор як қатор маводи оморӣ оварда шудаанд, ки ба таҳлили тамоюли афзоиши истеҳсоли диверсификатсияи маҳсулот мусоидат кардаанд.

Истиқлолияти давлат имкон дод, ки нерӯи мавҷудаи захиравӣ васеътар ва муфассалтар истифода карда шавад. Вобаста аз сатҳи эҳтиёҷоти аҳоли ба маҳсулот ва молҳо, бо талаби онҳо раванди истеҳсоли соҳтан лозим аст. Дар кор шарҳи таърифи диверсификатсия дода шудааст, ки дар он раванди диверсификатсияи истеҳсолот дар вектори бисёрқутбӣ дар асоси захираҳои мавҷудаи моддии табиӣ зикр шудааст.

Дар давраи таҳқиқот дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёт дигаргуниҳои назаррас ба амал омаданд, ки қисман даст кашидан аз бисёрфарҳангӣ ва парвариши дигар зироатҳои кишоварзӣ ба ҷои онҳо афзоиши ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро дар сохтори ММД таъмин менамояд. Майдони истеҳсоли зироатҳои дигар низ васеъ карда шуд. Дар ин давра дар асоси шаклҳои гуногуни моликият ва идоракунии, корхонаҳои гуногуни нави саноатӣ бунёд ёфтанд, илова бар ин, амнияти озуқаворӣ ва амнияти энергетикӣ таъмин карда шуданд, ки сатҳи истеҳсолотро дар корхонаҳои саноатӣ таъмин менамояд.

Дар системаи хоҷагии халқ минтақаҳои озоди иқтисодӣ амал мекунанд, ки ба рушд ва диверсификатсияи маҳсулоти саноатӣ мусоидат мекунанд. Таъсиси чунин субъектҳои соҳибкорӣ ҷамчун сохтори диверсификатсияи иқтисодиёт амал мекунад.

Калидвожаҳо: диверсификация, ҳамгирӣ, иқтисодиёт, кишоварзӣ, саноат, минтақа, табиӣ, табиӣ, ҷойгиршавӣ.

DIVERSIFICATION AS AN INDICATOR OF ECONOMIC MODERNIZATION

KURBONOV ABDULKHAYR KARIMOVICH

doctor of economics, professor of the department of economic analysis and audit, Tajik national university, 734025, Tajikistan, Dushanbe, st. Lohuti 2, tel.: (+992) 917242483

SULTONBIA RAHMATZODA

senior lecturer of the department of national economy and economic security, Tajik national university, 734025, Tajikistan, Dushanbe, st. Lohuti 2, tel.: (+992) 881086608, e-mail: raxmatzoda17@mail.ru

The paper examines the theoretical and practical problems of economic diversification from the perspective of market relations. The current state of economic diversification in the economic system, especially in the agricultural sector and industry, was studied and, accordingly, a number of scientific theoretical approaches were proposed to further improve the process of economic diversification. In the work, a number of statistical materials are given, which contributed to the analysis of the trend of increasing versatile production of products.

The autonomy of the state has enabled greater and more detailed effective use of existing resource capacity. Depending on the level of needs, the population for products and goods will have to build a production process on their request. The paper gives an interpretation of the definition of diversification, which mentions a versatile production process in a multipolar vector based on existing basic natural material resources.

During the study period, there were significant changes in the agrarian sector of the economy that the partial abandonment of multiculturalism and their place of cultivation of other crops provide an increase in the share of agricultural products in the structure of GDP. The area of production of other crops was also expanded. During this period, various new industrial enterprises based on a variety of forms of ownership and management were created, in addition, food security and energy security were ensured, which ensures the level of production in industrial enterprises.

The system of the national economy has free economic zones that contribute to the development and diversification of industrial products. The creation of such economic entities acts as structuring for the diversification of the economy.

Keywords: diversification, integration, economy, rural, economy, industry, region, natural, natural, placement.

ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ХАРОҶОТИ ИСТЕҲСОЛИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

НИЗОМОВ САМАРИДДИН ФАХРИЕВИЧ

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17,
тел.: (+992) 934773366

ИКРОМОВА ДУРАХШОН ҶУРАБЕКОВНА

магистранти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17.

Мақола ба масъалаҳои мубрами ташики баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар соҳаи кишоварзӣ бахшида шудааст. Усулҳои баҳисобгирии хароҷот дар соҳаи кишоварзӣ тавассути банизомдарории сохтори низоми баҳисобгирӣ-таҳлили он, вазит ва усулҳои ташиккулёбӣ ва тақсимкунии хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ таҳқиқ гардидааст. Хусусиятҳои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, ки ба ташики низоми баҳисобгирӣ-таҳлили корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд, мувофиқи ҷанбаҳои гуногуни илмӣ таҳлили ошкор карда шудааст. Баҳисобгирии намудҳои хароҷот, ба монанди хароҷот барои тухмӣ, нуриҳои минералӣ, қувваи барқ, маҳсулоти нефтӣ, нақлиёт ва музди меҳнат мувофиқи номгуӣ хароҷот ба таври алоҳида муайян карда шудааст. Фарқияти усулҳои баҳодихии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ аз усули амалкунандаи баҳодихии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, бо назардошти хароҷот барои фуруи, ки аз дораҳои биологӣ ба даст меоянд, бо арзиши одилонаи ҳангоми ҷамъоварии ҳосил муайянишуда ошкор карда шудааст. Ибтот карда шудааст, ки хароҷоти иҷрои корро дар соли аввал метавон аз рӯи ҳамаи моддаҳои, ки хароҷоти ҳосили соли ҷориро дар бар мегиранд, ҳисоб карда шаванд. Агар як қисми истеҳсолоти нотаом ба хароҷоти соли ҷорӣ дохил шаванд, мутаносибан онҳо чандин сол инъикос меёбанд, дар солҳои минбаъда чунин хароҷот дар моддаи умумӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Калидвожаҳо: хароҷот, баҳисобгирии идоракунии, таснифоти хароҷот, баҳисобгирии хароҷот, низоми баҳисобгирӣ-таҳлили, хусусиятҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсоли, сохтори баҳисобгирӣ-таҳлил, соҳаи кишоварзӣ, иҷрои кор.

Низоми баҳисобгирӣ-таҳлили хароҷот дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, яке аз ҷузъҳои таркибии низоми умумии фаъолияти иттилоотӣ-идоракунии мебошад, ки аз ҷониби муҳосибон амалӣ карда мешавад. Бори аввал низоми баҳисобгирӣ-таҳлилиро дар таҳқиқоти худ Попова Л.В. ва Ульянов И.П. нишон дода, онро дар шакли модели сеченака пешниҳод кардаанд. Баъдтар, модели низоми баҳисобгирӣ-таҳлили аз тарафи Маслова И.А. мавриди омӯзиш қарор гирифта ва тақмил дода шуд, ки низоми баҳисобгирӣ-таҳлили ҳамчун як низоми пурра ё қисман парокандае ҳисобида мешавад, ки унсурҳои онҳо тамоми намудҳои иттилоотро, ки барои қабули қарорҳои идоракунии дар сатҳи микро ва макро заруранд, ифода мекунанд [5, с. 37].

Аз як тараф, низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ дар худ низоми корхонаи мушаххаси дорои сохтор ва хусусиятҳои ташкилино технологиро таҷассум мекунад. Аз тарафи дигар, низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ бо таҳияи принципҳо ва усулҳо, ки барои субъектҳои гуногуни хоҷагӣ ягонаанд, асос меёбад.

Бартарияти низоми баҳисобгирии баҳисобгирӣ-таҳлилӣ муносибгардони кори шӯъбаи баҳисобгирӣ мебошад, ки имкон медиҳад, кӯшишҳо дар баҳодиҳии объективии таъсири зухуроти гуногун ба сатҳи хароҷот муттаҳид карда шуда, оқибати хавфҳо маҳдуд ва пешгирӣ карда шавад.

Пеш аз он, ки ба омӯхтани хусусиятҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ ва истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ оғоз намоем, муайян намудани хусусиятҳои умумии баҳисобгирии дар соҳаи кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ хоҳад буд. Хусусиятҳои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, ба ташкили низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ таъсир расонида, дар ҷанбаҳои зерин ошкор карда мешаванд:

1. Раванди истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ хусусияти хеле тӯлонӣ дорад, ки ҳам барои чорводорӣ ва ҳам растанипарварӣ хос аст. Хусусияти парвариши зироатҳои кишварзӣ бавучудоии хароҷотро дар соли чорӣ бо шарт ба даст овардани маҳсулот дар давраҳои минбаъдаи вақт муайян мекунад, ки тафовути муваққатии вақтро аз рӯи хароҷот мутобиқи давраҳои истеҳсолӣ бо тақсими чунин категорияҳо, ба монанди: хароҷоти солҳои гузашта барои ҳосили соли чорӣ, хароҷоти давраи чорӣ барои ҳосили солҳои оянда ва дигар хароҷотро муқаррар мекунад.

Парвариши зироат яке аз соҳаи маҳсули истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Чунин омил ба монанди хусусияти мавсимии истеҳсолот, яъне фарқияти байни давраҳои ба вучудоии хароҷот ва истеҳсоли маҳсулот, ба гардиши воситаҳои пулӣ дар истеҳсоли кишоварзӣ таъсир мерасонад. Хароҷоти истеҳсолӣ дар соҳаи растанипарварӣ дар муддати тӯлонӣ амалӣ карда мешавад, аммо ҷуброни хароҷот – барориши маҳсулот ҳангоми пухтани растанӣ анҷом дода мешавад.

2. Дар давраи босуръат амалӣ намудани чорабиниҳои асосӣ оид ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (киштукор, ҷамъовариҳои ҳосил), ҳаҷми кори касбӣ дар низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ афзоиш ёфта, дар боқимонда давраҳо камтар мешавад. Дар ҳар як корхонаи соҳаи кишоварзӣ технологияи ҷандирии истеҳсоли ҳама намудҳои маҳсулот зарур аст, ки дар шароити табиӣ-иқлимӣ мазкур, кор ва хизматҳои зарурӣ дар бахшҳои мухталифи як иқтисодиёт имконпазиранд, зарур аст. Ин вобастагӣ ба пудратчиёро кам мекунад, хароҷотро барои таъмин намудани раванди асосии истеҳсолот коҳиш медиҳад, фаъолияти хоҷагидориро ҳангоми мавҷудияти манбаъҳои зарури зиёд менамояд, самаранокии банақшагирӣ ва пешбиникуниро баланд мебардорад.

3. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дорои паҳншавии калони ҳудудӣ мебошад, ки ба таври назаррас самарани иқтисодиро аз истифодаи технологияҳои баҳисобгирӣ ва иттилоотӣ коҳиш медиҳад. Инчунин, ин ба истифодаи васеи техникаи гуногуни кишоварзӣ алоқаманд аст. Мақсади баҳисобгирӣ инъикоси боэътимоди тамоми мошинҳо ва механизмҳо мебошад.

Маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷиҳати ҷуғрофӣ пароканда ҷойгир карда шуда, дар майдонҳои калон гузаронида мешавад. Баҳисобгирии муҳосибӣ бояд бо истифода аз қоидаҳо ва усулҳои татбиқӣ карда шавад, ки аз дигар соҳаҳо фарқ мекунад.

4. Корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ таҷдиди мустақили қисми муайяни воситаҳои зарурии истеҳсолиро анҷом медиҳанд, ки ин дар низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии унсурҳои маҳсули ҳисобдориро асоснок мекунад (масалан, ҳисоби 10750 «Маҳсулоти кишоварзӣ аз дороиҳои биологӣ», ҳисоби баҳисобгирии идоракунӣ «Хароҷотҳои парвариши зотҳои

чавон ва ташаккули подаи асосӣ»).

5. Замин дар соҳаи кишоварзӣ воситаи асосии истеҳсоли ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ таъмини баҳисобгирии дақиқ ва пурраи замин ва сармоягузорӣ ба яке аз масъалаҳои муҳим табиӣ ёфтааст. Қитъаҳои замин, ки хоҷагӣ барои онҳо ҳуқуқи моликият надорад, дар нишондиҳандаҳои аслий (гектарҳо) ба ҳисоб гирифта мешавад, вале заминҳои шахсӣ ё сармоягузориҳои иловагӣ дар минтақаҳои замини истифодашаванда бо эквивалентҳои пулӣ дарҷ меёбанд.

6. Дар баҳисобгирии муҳосибии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар таркиби воситаҳои асосӣ замин ва иншоотҳои табиӣ дохил мешаванд. Сармоягузорӣ ба дороиҳои ғайригардонро заминҳои харидоришуда ва захираҳои табиӣ фаро мегиранд. Мутобиқи СБҲМ 41 «Кишоварзӣ», заминҳои барои кишоварзӣ пешбинишуда аз рӯй қоидаҳои СБҲМ 16 «Воситаҳои асосӣ» ва СБҲМ 40 «Моликияти сармоягузорӣ» баҳодихӣ ва эътироф карда мешаванд, вобаста аз он, ки кадом стандартҳо дар шароити мушаххас бештар истифода карда мешаванд. Мувофиқи СБҲМ 16, заминҳое, ки бо дороиҳои биологӣ алоқаманданд, бо арзиши аслий бо дарназардошти талафоти ҷамъшуда аз бекурбшавӣ ё бо арзиши азнавбаҳодихӣ эътироф карда мешаванд. Қитъаҳои замин бо арзиши одилона ё бо арзиши аслий, бо назардошти зиён аз бекурбшавӣ а баҳодихӣ мешаванд, агар корхона онҳоро мутобиқи талаботи СБҲМ 40 инъикос намояд.

7. Ҳангоми баҳисобгирии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, хароҷотро миёни маҳсулоти асосӣ ва иловагӣ фарқ кардан лозим аст, агар аз як зироат ё намуди чорво якчанд намудани маҳсулот ба даст оварда шавад.

8. Дар давоми сол маҳсулот тибқи арзиши нақшавӣ (баҳисобгирӣ) инъикос меёбад, дар охири сол бошад тартибдиҳии арзиши аслии ҳисоботӣ то ҳадди ҳақиқӣ мутобик карда мешавад.

Баҳисобгирии хароҷот барои истеҳсоли маҳсулоти растанпарварӣ тавре тарҳрезӣ шудааст, ки хароҷоти ҷамъоварӣ ва умумишудаи намудҳои алоҳидаи корҳо оид ба зироатҳои кишт ҳар моҳ гузаронида мешавад, вале дар охири сол арзиши ҳақиқии маҳсулоти кишоварзӣ ҳисоб карда мешавад. Назорати мутобикати хароҷот бо ҳаҷм, сифат ва мӯҳлати иҷрои корҳоро метавон бо воситаи тарҳрезии дурусти низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ анҷом дод.

Бавучудоии хароҷот дар растанипарварӣ барои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ҳангоми амалан ба таври фаврӣ, дар як вақт баровардани маҳсулоти кишоварзӣ нисбатан нобаробар ба миён меояд. Азбаски раванди истеҳсолот дар соҳаи растанипарварӣ дар тӯли якчанд моҳ, ҳамзамон бо сармоягузорӣ ба ҳосили зироати ҷандин солҳо сурат мегирад, низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ дар асоси тақсими хароҷоти солона таҳия карда мешавад.

Шакли иловагии таснифоти хароҷот дар растанипарварӣ ин намуди зироатҳои парваришшаванда мебошад, ки тафовутро аз рӯи намудҳои зироатҳои соҳаи кишоварзӣ муайян менамояд ва коркарди онҳо хароҷотро дар бар мегирад.

Дар соҳаи соҳаи кишоварзӣ таҷрибаи маъмул истеъмоли дохилии як қисми маҳсулоти истеҳсоли шахсӣ ба ҳисоб меравад, дар ҳоле, ки хароҷоти ғайримустақим байни истеҳсолоти растанипарварӣ ва чорводорӣ метавонад ба маҳсулоти истеҳсолшуда, танҳо пас аз муайян кардани ҳаҷми пурраи он (одатан дар охири сол) тақсим карда шавад.

Баҳисобгирии ҷузъӣ ва кулии хароҷот ва истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ ва хориҷ кардани арзиши аслий аз хусусиятҳои ин раванди технологӣ вобаста аст: омода кардани замин барои киштукор, кишт (шинондан), нигоҳубини растаниҳо, корҳо агротехникӣ ва ҷамъоварии ғалладона.

Ҳар як марҳилаи раванди технологӣ рӯйхати алоҳидаи хароҷотро аз рӯи намуди корҳои иҷрошуда муайян мекунад. Чунин намудҳои хароҷот, ба монанди хароҷот барои

тухмӣ, нуриҳои минералӣ, қувваи барқ, маҳсулоти нефтӣ, нақлиёт, музди меҳнат ва ғайраҳо мувофиқи номгӯи хароҷот алоҳида ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Бо сабаби ғайримарказизунонии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ корҳои иҷрошаванда ва хароҷот дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт дар як вақт анҷом дода мешаванд.

Дар чунин ҳолат, низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ вазифадор аст, ки тақсимои хароҷотро дар растанипарварӣ барои воҳидҳои мушаххаси сохтории корхонаи соҳаи кишоварзӣ таъмин намояд [2].

Методикаи баҳодиҳии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ мутобики стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ аз усули амлқунанда хеле фарқ дорад: маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, бо дарназардошти хароҷот барои фуруш, ки аз дороиҳои биологӣ ба даст омадаанд, бо арзиши одилонаи ҳангоми ҷамъовариҳои ҳосил муайяншуда баҳодиҳӣ мешавад. Маҳсулот ҳангоми муайян кардани ғоидаи соф ё ҳангоми ҷамъовариҳои ҳосили зироати соҳаи кишоварзӣ бо давраи тақдирӣ, дар давоми як сол инъикос карда мешаванд. Ҳангоми коркарди маҳсулот ба воситаи нобуд кардани дороиҳои биологӣ бо давраи дарозмуддати парвариш дар таркиби ғоидаи ҳолис (зиён) танҳо афзоиши (кам шудани) арзиши одилона дар лаҳзаи гирифтани маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ нисбат ба арзиши одилонаи қаблан ба инobatгирифташудаи ин дороиҳои биологӣ дарҷ карда мешавад.

То вақти пухта расидани растаниҳо пешниҳод карда мешавад, ки онҳо аз ҳисоби хароҷоти ҷамъшуда, баъдан аз рӯи модели арзиш ё модели азнавбаҳодиҳӣ баҳодиҳӣ карда шаванд.

Ҳама сабтҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ дар бораи хароҷот ва истеҳсоли маҳсулот ба маълумотҳои ҳуҷҷатҳои ибтидоии дахлдор асос ёфтаанд, ки бояд аз рӯи баҳисобгирии хароҷоти меҳнат, предмети меҳнат, воситаҳои меҳнат, истеҳсоли маҳсулот гурӯҳбандӣ карда шаванд.

Баҳисобгирии хароҷоти меҳнатӣ дар соҳаи растанипарварӣ дар ҳуҷҷатҳои дарҷ меёбанд, ки иҷрои корҳои мушаххас оид ба зироатҳои киштро нишон медиҳанд. Методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими корҳои баҳисобгирӣ-таҳлилӣ дар соҳаи соҳаи кишоварзӣ дорои номгӯи шаклҳои васеи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ мебошад, ки барои ҳисоби намудҳои гуногуни хароҷот оид ба меъёрҳои гуногуни таснифот таъин шудаанд. Масалан, дар қитъаҳои механиконидашудаи корҳои растанипарварӣ варақаҳои бақайдгирии ронандаи тракторҳо (шакли № 133-АПК) истифода бурда мешавад, дар корҳои механикунонидашудаи варақаҳои бақайдгирии меҳнат ва корҳои иҷрошуда (шакли № 65) ва қадвалҳои анъанавии баҳисобгирии вақти корӣ, ки ба хусусиятҳои корҳои кишоварзӣ мутобик карда шудаанд, истифода бурда мешаванд (навъи № 140-АПК). Ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ маълумотро дар бораи истеъмоли нуриҳои минералӣ ва дигар моддаҳои кимиёвӣ (шакли № 262- АПК), тухмӣ ва маводи ниҳолшинонӣ (шакли № 183- АПК) дар бар мегиранд. Дар охири моҳ, маълумотҳои ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ба феҳристҳои баҳисобгирӣ ворид карда мешаванд, ки ба сифати мисол ҳисобот дар бораи ҳаракати дороиҳои моддӣ хизмат карда метавонад (шакли № 265- АПК).

Ҳуҷҷатҳои, ки барои баҳисобгирии хароҷоти воситаҳои меҳнат пешбинӣ шудаанд, маълумотро оид ба истеҳлоки ҳисобшуда дар бахш, дараҷаи воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддиро дар бар мегиранд. Намунаи бақайдгирии баҳисобгирии гурӯҳи мазкур метавонад ҳисобот оид ба тақсими истеҳлок дар соҳаи растанипарварӣ (шакли № 110-АПК) ва ҳисобот оид ба истеҳлокшавӣ дар як моҳ (шакли № 48- АПК) бошад.

Ба ҳуҷҷатҳо барои сабти истеҳсоли маҳсулот аз рӯи намудҳои зироат роҳхат барои баровардани маҳсулот аз саҳро (шакли № 164- АПК), талон барои ронанда ва комбайнӣ

(варақаҳои № 165 а, б, в-АПК), феҳристи гирифтани ғалла ва дигар маҳсулот (шакли № 162- АПК) ва дигар шаклҳои ягонашудаи ҳуччатҳои ибтидоӣ ва регистрҳои баҳисобгирӣ, ки хусусиятҳои соҳавии баҳисобгирии хароҷот ва маҳсулоти кишова соҳаи кишоварзӣро инъикос мекунанд, дохил намудан мумкин аст.

Маълумот доир ба ҳар як корманд бо ёрии ҳуччатҳо оид ба баҳисобгирии хароҷоти меҳнат барои ҳисоб ва пардохт кардани музди меҳнат ва назорати истифодаи фонди музди меҳнат ҷамъоварӣ карда мешавад.

Дар растанипарварӣ маълумоти ҳамаи ҳуччатҳоро аз рӯи мавзӯҳои баҳисобгирии хароҷот – намудҳои зироат гурӯҳбандӣ мекунанд. Барои ин, дафтари баҳисобгирии корҳо, хароҷот, инчунин ведомостҳои маҷмӯӣ истифода бурда мешаванд. Намудҳои гуногуни корҳо тибқи харитаи технологӣ сабт мекунанд [1, 36].

Ба гурӯҳҳои мустақили хароҷот намудҳои корҳои соҳаи кишоварзӣ ҷудо мешаванд, ки натиҷаи онҳо наметавонад ба ҳосили зироати соли равон - монанди истеҳсолоти натамом дар саноат ворид карда шавад. Хароҷот тибқи маълумоти низомҳои таҳлилӣ аз арзиши аслии маҳсулоти соли ҷорӣ бароварда намешаванд, аммо дар истеҳсолоти натамом боқӣ мемонанд ва ба соли оянда мегузаранд.

Имконнопазирии дохил намудани баъзе хароҷот ба гурӯҳи дахлдор имкон медиҳад, ки гурӯҳи махсуси хароҷот ташаккул дода шаванд, ки дар давоми соли ҳисоботӣ ба таври ғуншавандагӣ ба назар гирифта мешаванд, вале дар охири сол аз рӯи намуди маҳсулот тақсим карда мешаванд. Гурӯҳи мазкурри хароҷот аз рӯи ҳисобкунии истеҳлоки воситаҳои асосӣ, ки дар парвариши зироат истифода мешаванд ва арзиши таъмири ҷорӣ онҳо ташаккул меёбад.

Ба як гурӯҳи дигар хароҷотеро дохил мекунанд, ки ба коркарди баъд аз ҷамъоварии маҳсулот (тозакунии ва хушкнамоӣ) вобаста аст.

Дар растанипарварӣ чун объектҳои баҳисобгирии арзиши аслии маҳсулоти асосӣ ва иловагии онҳо баромад мекунанд. Масалан, чун объектҳои арзишмуайянкунии арзиши аслии дар парвариши ғалладона ба сифати маҳсулоти асосӣ ғалла ва иловагӣ коҳ баромад мекунад. Таърифи хароҷот вобаста ба коҳ (пахол) дар асоси меъёри хароҷот дар хоҷагӣ барои тоза кардан, пахш кардан, кашонидан, ғарамкунӣ ва дигар корҳо оид ба захира тавассути супоридани он ба ғаллаи комил амалӣ карда мешавад.

Сипас, хароҷоти умумӣ ба ғалла ва партовҳои ғалладона мутаносибан ба вазни қиёсии таркибӣ дар маҳсулоти ғаллаи комил ва партовҳои ғалла тақсим карда мешаванд. Арзиши аслии бо тақсим намудани хароҷот ба вазни воқеии мувофиқи ғалла ва партовҳои ғалладонаи тозакардашуда ва хушкардашуда муайян карда мешавад.

Баҳисобгирии хароҷот дар истеҳсолот ва барориши маҳсулоти растанӣ дар ҳисоби калкулятсионии ҷаъоли 10750 «Маҳсулоти кишоварзӣ аз дорониҳои биологӣ»-и зерҳисоби «Растанипарварӣ» дар баҳши намудҳои анъанавии ҳисобҳои ҷузъӣ аз рӯи моддаҳои хароҷот пеш бурда мешавад. Дар ҷараёни ба вуҷудоии хароҷот дар асоси маълумотҳои ҳуччатҳои ибтидоӣ ва муқоисавӣ, ҳисоби 10750 «Маҳсулоти кишоварзӣ аз дорониҳои биологӣ» зерҳисоби 1 «Растанипарварӣ» дебет карда шуда, ҳисобҳои хароҷоти дахлдор ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Маҳсулоти тайёри растанипарварӣ дар давраи соли ҳисоботӣ дар асоси ҳуччатҳои ибтидоӣ ва регистрҳои баҳисобгирӣ тибқи арзиши аслии нақшавӣ бо кредити зерҳисоби 10751 «Растанипарварӣ» ба ҳисобҳои маҳсулоти тайёр ё ашё ва масолеҳи асосӣ дохил карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, хароҷоти ҳақиқиро танҳо дар охири соли ҳисоботӣ пас аз пӯшидани ҳисобҳои истеҳсолоти ёрирасон, хароҷоти умумӣ ва хароҷоти хоҷагидорӣ, ҳисоби хароҷот барои растаниҳои талафшуда, масраф ба гипскунонӣ, обёрӣ, оҳақкунонӣ ва ғайра муайян кардан мумкин аст.

Дар охири соли ҳисоботӣ ҳисоби 10751 «Растанипарварӣ» бо муайян кардани фарқияти арзишмуайянкунӣ ва аз ҳисоб баровардани он, ки мувофиқи мақсад пешбинӣ шудааст, пӯшонида мешавад.

Қараёни истехсолӣ дар соҳаи растанипарварӣ оид ба арзишмуайянкунии зироатҳои зиёд ба соли тақвимӣ маҳдуд нест. Маҳз ин хусусият ба он таъсир мерасонад, ки ҳамаи хароҷотро хангоми баҳисобгирӣ ба масрафи солҳои гузашта, барои ҳосили соли ҷорӣ, хароҷоти имсола ва хароҷот барои ҳосили соли оянда тақсим карда шаванд; ду гурӯҳи аввали хароҷот дар аввали соли тақвимӣ метавонанд якҷоя карда шаванд.

Хароҷоти иҷроӣ корро дар соли аввал метавон аз рӯи ҳамон моддаҳои, ки хароҷоти ҳосили соли ҷориро дар бар мегиранд, ҳисоб карда шаванд. Агар як қисми истехсолоти нотаом ба хароҷоти соли ҷорӣ дохил шавад, мутаносибан онҳо чандин сол инъикос карда мешаванд, дар солҳои минбаъда чунин хароҷот дар моддаи умумӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Хароҷоти нотаомии истехсолӣ дар соли ҷорӣ бояд чунин тақсим карда шавад. Ҳама хароҷот барои кишти зироатҳои зимистонӣ аз рӯи ҳар як объект дар алоҳидагӣ ба ҳисобҳои ҷузъии зироатҳои мазкури соли дахлдор ворид карда мешаванд. Дар робита ба кишти баҳории соли оянда маълум нест, ки хароҷот аз рӯи кадом зироат ба миён меояд. Аз ин рӯ, дар баҳори соли оянда, пас аз муайян кардани майдонҳои воқеии кишти баҳорӣ, хароҷот аз ҳисобҳои ҷузъии қорҳои дахлдор аз рӯи моддаҳои мутаносибан ба майдонҳои кишт тақсим карда мешаванд. Барои гирифтани маълумоти ҷамъбасти дар бораи хароҷоти зироатҳо ва бахшҳо дар қорҳои соҳаи кишоварзӣ, ҳисобҳои шахсӣ (ҳисоби истехсолӣ) пеш бурда мешаванд, ки аз онҳо маълумот дар бораи хароҷот, ки аз рӯи зироат гуруҳбандӣ шудаанд, ба журнал-ордери № 10 ва баъдан ба Китоби асосӣ гузаронида мешаванд. Ҷамъбасти тартиби баҳисобгирии хароҷотро дар истехсолот ва барориши маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ҷамъбаст намуда, нақшаи дорои инъикоси сабтҳои асосии баҳисобгирии ҳисобҳои кулиро ташкил намудан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, соҳаи растанипарварӣ дар ҳисобгирии муҳосибӣ як қатор хусусиятҳо дорад, аз ин рӯ, гуруҳбандии хароҷот барои ба даст овардани маълумоти зарурӣ ва маълумотҳои мутобикӣ ниҳой лозим аст. То ҳоло мафҳуми низомии баҳисобгирии идоракуни яке аз пурбаҳстарин масъалаҳои бокӣ мондааст. Шарҳи ягонаи маънои истилоҳи «баҳисобгирии идоракуни» таҳия нашудааст. Як қатор олимони дар зерин мафҳуми баҳисобгирии идоракуни низомро мефаҳманд, ки аз ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ ва умумикунунии иттилоот иборат аст. Вобаста ба масъалаи баррасишаванда мо дар таҳқиқотҳои қаблӣ худ ҷанбаҳои умумиметодологии онро баррасӣ намудам [4, с. 6-23; 5, с. 13-20], ки ба он истода намегузарем. Баҳисобгирии идоракуни, иттилоотро дар ҳаҷме ташаккул медиҳад, ки барои таҳияи қарорҳои идоракунӣ аз ҷониби менеҷерони сатҳҳои гуногун кофӣ мебошад ва ба принципҳои умумисистемавии ташаккули иттилоот асос ёфтааст:

1. Принципи маълумоти ғаврӣ барои мақсади таҳияи қарорҳои идоракуни. Ҳамзамон методологияи баҳисобгирии хароҷот ва даромадҳои давраҳои оянда аҳамияти калон дорад.

2. Принципи масъулият. Агар масъулият барои натиҷаҳои ғаврият дар тамоми сатҳҳои идоракуни ночиз ё мавҷуд набошад, ташаккули низомии баҳисобгирии идоракуни мувофиқи мақсад нест.

3. Принципи мукамалӣ. Баҳисобгирии идоракуни бояд хусусияти бонизомии дошта бошад ва мувофиқати маълумотро бо нишондиҳандаҳои баҳисобгирии молиявӣ ва ҳисобот, ҳатто дар ҳолате, ки он дар қорҳои бе истифодаи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, ҳисобҳо ва сабти дутарафа гузаронида мешавад, мусоидат кунад.

4. Принципи возеҳият. Ташаккули маълумот дар шакли графикҳо, ҷадвалҳои таҳлилий, ки дарки қабули онро аз тарафи истифодабарандагон таъмин мекунад.

Низоми баҳисобгирии идоракунӣ дар айни замон барои корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ нав ва хеле ҷавон аст. Ба хусусиятҳои низоми баҳисобгирии миллии методологияи баҳисобгирӣ, ки бо санадҳои меъёрии муқаррар карда мешавад, дохил мешавад. Азбаски низоми баҳисобгирии идоракунӣ ба таври қонунӣ танзим нашудааст, дар адабиёти иқтисодӣ усулҳои ба он хос мавҷуд буда фарқ карда намешаванд.

Сохтори усулҳои баҳисобгирии идоракунӣ дар низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ

Нишондиҳандаҳои усулҳо	Баҳисобгирии қорӣ	Баҳисобгирии тактиқӣ	Баҳисобгирии стратегӣ
Ҳуҷҷатҳо	+	+	-
Назорат	-	+	+
Баҳо	+	+	-
Калкулятсия	-	+	-
Суратҳисобҳо	-	+	-
Таҳлил	-	+	+
Пешгӯӣ	+	-	+
Банақшагирии буҷет	+	-	+
Ҳисоботӣ	-	-	+
Иттилоотонӣ	+	+	+

Ташкили баҳисобғирии идоракуний			
Варианти 1 Баҳисобғирии идоракуний аз баҳисобғирии молиявий дар асоси ҳисобҳои махсус ҷудо карда мешавад. Барои баҳисобғирии масрафи натиҷаҳо ҳисобҳои синтетикӣ ва зерҳисобҳои тартибӣ яқум, иҷтимоӣ, ҳисобҳои таҳлилий истифода мешаванд. Ҳисобҳои махсус дар баҳисобғирии муносибӣ пеш бурда мешаванд.	Варианти 2 Баҳисобғирии молиявий ва идоракуний зерсистемаҳои ҷушда мебошанд. Дар баҳисобғирии молиявий ҳисобҳои истифода мешаванд, ки маводаҳои тавозун ва нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявиро ташкил медиҳанд. Ҳангоми истифодаи низом мухтор, ҳар як намуни баҳисобғирӣ махсус нақшаи ҳисобҳои худро дорад.	Варианти 3 Баҳисобғирии идоракунии мазкур дар ҳисобҳои ҷудогона ба назар гирифта намешаванд ва мӯросилоти иловагӣ тартиб дода намешавад. Ғайр аз он, ғайриқонунии ин ду наъви баҳисобғирӣ дар доираи соҳаи ҳамгирӣ амалӣ карда мешавад.	Варианти 4 Сатҳи баланди рушди баҳисобғирии истеҳсолий кофӣ аст, аммо баҳисобғирии идоракуний пеш бурда намешавад, яъне хароҷоти истеҳсолий дар системаи баҳисобғирӣ молиявий пеш бурда мешаванд.
Фаронса, Бельгия, Қазақистон	ИМА, Канада, Олмон	Австрия, Словакия, Венерия, Тоҷикистон	Россия, Беларусия

Таҳлили овардашудаи тафсирҳои истилоҳи «баҳисобгирии идоракунии» имконият дод, ки ин истилоҳи муаллифи тафсири мазкур таҳия шавад. Баҳисобгирии идоракунии як қисми низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии мебошад, ки ба принципҳои муназзамӣ ва маҷмӯи асос ёфтааст ва дар худ идоракунии, банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, таҳлил ва назоратро ифода мекунад.

57

Идоракунии стратегӣ, ки ба потенциали баландсифати инсонӣ асос ёфтааст, фаъолияти корхонаро ба талаботи контрагентҳо равона месозад, ба таври оперативӣ ба тағйирёбии муҳити беруна вокуниш нишон медиҳад ва расиданро ба афзалиятҳои рақобатпазирӣ таъмин мегардонад.

Ҳамин тавр, дар айни замон унсури дуввуми низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ - таҳлили идоракунии нишондиҳандаҳои хароҷот аҳамияти бузург дорад. Дар ин вақт, пояи иттилоотӣ барои амалинамоии таҳлил дар доираи низоми баҳисобгирии идоракунии ташаккул меёбад.

АДАБИЁТ

1. Бухгалтерский учет и налогообложение в сельском хозяйстве: учеб. пособие / под ред. С.М. Бычковой. М.: ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2004. - 424 с.
2. Воронова Е.Ю., Улина Г.В. Управленческий учет на предприятии: учеб. пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. - 248 с.
3. Низомов С.Ф. Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика (монография). Душанбе: «Сохибкор», 2013. - 272 с.
4. Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А., Рахимов С.Х. Баҳисобгирии идоракунӣ: китоби дарсӣ. Душанбе: «Илм», 2017. - 332 с.
5. Попова Л.В., Маслов Б.Г., Маслова И.А. Основные теоретические Принципы учетно-аналитической системы// Финансовый менеджмент. - 2003. - №5- С. 35-40.
6. Соболева, Ю. П. Особенности организации финансов на предприятиях малого бизнеса / Ю. П. Соболева // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2013. – № 9 (107). – С. 62-66. 173.
7. Ставицкая, Л. Как можно упростить бухучет на малом предприятии / Л. Ставицкая // Главбух. – 2014. – № 2. – С. 40-45.
8. Тойц, М. Внутренний контроль: рекомендации Минфина [Электронный ресурс] / М. Тойц // Информационный бюллетень «Экспресс бухгалтерия». – 2013. – № 38. – С. 12-15. 179.
9. Трибушная, О. Н. Система нормативно-правового регулирования бухгалтерского учета в Российской федерации / О. Н. Трибунная // Молодой ученый. – 2014. – № 17. – С. 343-346.
10. Хусаинов, И. Ф. Развитие бухгалтерского учета и отчетности малых и средних сельскохозяйственных организаций: дисс. ...канд. эконом. наук: 08.00.12 / Хусаинов Ильдар Файласович. – Нижний Новгород, 2014. – 183 с.

БУХГАЛТЕРСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗДЕРЖКИ ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

НИЗОМОВ САМАРИДДИН ФАХРИЕВИЧ

доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и аудита Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 17,
тел.: (+992) 934773366

ИКРОМОВА ДУРАХШОН ДЖУРАБЕКОВНА

магистрант кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, Рудаки 17.

Статья посвящается актуальными проблемами организации бухгалтерского учета управлений затрат в сельском хозяйстве. бухгалтерские затраты в сельском хозяйстве исследованы на основе систематизации структуры ее системы бухучета и анализа,

инструменты и методы формирования и распределения производственных затрат сельскохозяйственной продукции. Выявлены особенности производства продукции сельского хозяйства, влияющие на систему бухучета и анализа предприятий сельскохозяйственной отрасли, с учетом разнообразных научно-аналитических параметров. Определены бухгалтерский учет видов затрат, как затраты на семена, минеральных удобрений, электричество, транспорт и оплата труда, с учетом наименований затрат. Выявлена разница методов оценки сельскохозяйственных продукции соответственно международным стандартам финансового отчета между действующими методами оценки продукции сельского хозяйства, с учетом затраты на продажу, которые приходятся от биологических активов по справедливому стоимости сбора урожайности. Доказано, что затраты на исполнение работ в первый год, которые учитываются по тем моддами затрат, которое определяют урожайности текущего года. Если часть незавершенного производства включена в расходы текущего года, соответственно, они отражаются через несколько лет, а в последующие годы такие расходы включаются в общую статью.

Ключевые слова: *затраты, управленческий учет, классификация затрат, учет затрат, учетно-аналитическая система, особенности учета производственных затрат, учетно-аналитическая структура, сельское хозяйство, исполнения работы.*

ACCOUNTING FEATURES COSTS OF PRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTS

NIZOMOV SAMARIDDIN FAKHRIEVICH

doctor of economics, professor of the department of economic analysis and audit, Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17,
tel.: (+992) 934773366

IKROMOVA DURAKHSHON DZHURABEKOVNA

master student of the department of accounting, Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 17.

The article is devoted to the topical problems of organizing accounting and managing costs in agriculture. accounting costs in agriculture are investigated on the basis of systematizing the structure of its accounting and analysis system, tools and methods for the formation and distribution of production costs of agricultural products. The features of agricultural production, influencing the system of accounting and analysis of agricultural enterprises, taking into account a variety of scientific and analytical parameters, are revealed. Defined accounting of types of costs, as the cost of seeds, mineral fertilizers, electricity, transport and wages, taking into account the names of costs. The difference in the methods of assessing agricultural products in accordance with international financial reporting standards between the existing methods of assessing agricultural products, taking into account the costs of sale that falls from biological assets at the fair value of harvesting, is revealed. It is proved that the costs of performing work in the first year, which are taken into account by those cost moddes, which will determine the yield of the current year. If part of the work in progress is included in the expenses of the current year, accordingly, they are reflected in several years, and in subsequent years such expenses are included in the general item.

Keywords: costs, management accounting, cost classification, cost accounting, accounting and analytical system, peculiarities of accounting for production costs, accounting and analytical structure, agriculture, work performance.

УДК: 332. 62 (575.3)

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: РОҶ БА СӢИ РУШДИ УСТУВОР ДАР ЗАМИНАИ ПРИНЦИПИ ИҚТИСОДИ «САБЗ»

СОЛЕҲЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОҲИД

номзади илмҳои иқтисод, дотсент, муовини аввали вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17,
тел.: (992 37) 227-34-34

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вобаста ба татбиқи сиёсати иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаббусҳои Ҳукумати кишвар дар ин самт таҳқиқ ёфта, қайд гардидааст, ки дар ҳуҷҷатҳои стратегии кишвар мавқеи калидиро дорад. Таҳаввулоти пешбурди консепсияи иқтисоди «сабз», самтҳои асосии фаъолияти ниҳодҳои дахлдори давлатӣ ва байналмилалӣ, принципҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбишаванда дар мақола дарҷ гардидаанд. Муаллиф зарурат, аҳамият ва ҳислати татбиқи консепсияи иқтисоди «сабз»-ро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намуда, вобаста ба самтҳо ва роҳҳои татбиқи босамари он таклифҳо пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди «сабз», рушди «сабз», шугли «сабз», энергияи «сабз», рушди устувори иқтисодӣ, савдои «сабз», ҳадафҳои рушди устувор.

Вазифаҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва милликунони Ҳадафҳои рушди устувор (ҲРУ) дар Стратегияи миллии руди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030) дарҷ гардида, дар он ҳадафи оӣ ва ҳадафҳои стратегии кишвар муайян карда шудаанд. Тибқи ин ҳуҷҷати стратегӣ ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад [6].

Вобаста ба татбиқи ҳадафҳо дар доираи мақсадҳои гузашташуда ҳамзамон ба масъалаи устувори рушд дар асоси принципи иқтисоди «сабз» дар кишвар диққат дода шуда, ҳамчун сценарияи неқбинонаи дурнамои рушди Тоҷикистон пешбинӣ мегардад. Барои мисол дар самти таъмини шугл дар ин ҳуҷҷат ҳавасмандкунии рушди «шугли сабз», вусъатдиҳӣ ва дастгирии давлатии низоми соҳибкории экологӣ ва бозори хизматрасониҳои экологӣ вазифаи муҳим арзёбӣ гардидааст.

Дар баробари ин аз рӯи сценарияи индустриалию инноватсионӣ манбаъҳои рушди иқтисодии Тоҷикистон ин истифодаи самаранокӣ сармояи инсонӣ, имкониятҳои инфрасохтори нави транзитӣ ва долонҳои иқтисодӣ, инкишофи рушди ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, густариши содироти хизматрасониҳо ва маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда, инкишофи зироатҳои органикӣ, манбаъҳои барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тозаӣ нерӯ ҳамчун асоси «иқтисоди сабз», вусъатдиҳии механизми ҳамгироёнаи идоракунии захираҳои об, аз ҷумла рушди ҳамаҷонибаи сайёҳӣ муайян карда шудаанд [6].

Аммо бояд қайд намоем, ки масъалаи рушди устувор ҳамеша дар меҳвари сиёсати Ҳукумати кишвар қарор дошта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 26 декабри соли 2019 таъкид намуданд, ки истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, баҳусус, захираҳои об яке аз сарчашмаҳои асосии тавлиди «энергияи сабз» ва рушди «иқтисоди сабз» ба ҳисоб меравад [5].

Дар доираи ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон ҳанӯз соли 2012 Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи умумии Конфронси СММ оид ба рушди устувор қайд намуданд: “Мамлакати мо нерӯи бузурги гидроэнергетикӣ дошта ва ояндаи он вобаста ба истифодаи самарабахшу оқилонаи ин намуди энергия мебошад. Ҳиссаи энергияи нерӯгоҳҳои барқи обӣ ба баланси энергетикӣ кишвар 98 фоизро ташкил медиҳад. ...Дар сурати роҳандозӣ намудани ҳамкориҳои якхела қудрати содиротии Тоҷикистон метавонист то соли 2020 - ум 30 миллиард киловатт - соатро ташкил диҳад, ки ин ҳам ба рушди «Иқтисоди сабз» дар кишвар мусоидат менамуд. ...ба мақсад мувофиқ аст, ки сатҳи миллии идораи ҳамгироишудаи захираҳои об пайваستا бо сатҳҳои минтақавию глобалӣ рушди иқтисоди «сабз» роҳандозӣ шавад [8].

Чанде баъд дар Форуми дувуми об барои кишварҳои минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором Пешвои миллат доир ба зарурати мутобик намудани масъалаҳои об нисбати ҳалли мушкилоти глобалӣ, аз ҷумла концепсияи «Иқтисоди сабз» ва ҳадафҳои рушди устувор пешниҳоди мухталиф намуданд [7].

Ҳамин тариқ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои баланд доир ба масъалаи иқтисоди «сабз» ва рушди устувор дар даҳсолаи охир таклифҳои судманд намудаанд [8].

Иқтисоди «сабз» - яке аз назарияҳои нав мебошад, ки ду даҳсолаи охир пайдо шуда, бо концепсияи рушди устувор алоқамандии бевосита дорад. Ин концепсия ноилшавии мақсадҳоро дар якҷоягӣ дар се самт – иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ дар назар дорад. Аммо дар фарқият бо концепсияи рушди устувор дар доираи иқтисоди «сабз» ба рушди иқтисодӣ, ки ба стратегияҳои ҳифзи муҳити зист муҳолиф нест, диққати аввалиндараҷа дода мешавад.

Мафҳуми иқтисоди «сабз» ба истилоҳи илмӣ соли 1989 ворид шудааст ва баъдан дар адабиёт ба таври васеъ истифода бурда шуда, ба қатори мақсадҳои Ҳудавҳои Рушди Устувор (ХРУ) дар доираи СММ дохил мешавад.

Дар сатҳи байналмилалӣ татбиқи концепсияи нав дар стратегияҳои кишварӣ ва глобалӣ ташкилотҳои минтақавию байналмилалӣ ворид гардида, бахшҳои махсусгардонидашуда ташкил ёфтанд ва захираҳои молиявӣ дар ин самт равона шуда истодаанд.

Дар маводи нашрии ташкилоти байналмилалӣ Барномаи муҳити зисти СММ (UNEP), Конфронси СММ оид ба савдо ва рушд (UNCTAD), Комиссияи рушди устувор (UNCSD), Коалитсияи иқтисоди «сабз» (GEC), Институти рушди «сабз»-и глобалӣ (GGGI) ва дигар ташкилотҳо мафҳумҳои иқтисоди «сабз», рушди иқтисодии «сабз», рушди «камкарбон», сармоягузориҳои «сабз», андозҳои «сабз» ва ғайра ба таври васеъ истифода шуда истодаанд [1].

UNEP «Ташаббуси иқтисоди сабз» (GEI)-ро соли 2008 пешниҳод кард, ки таҳқиқи глобалӣ ва кӯмаки кишвариро дарбар гирифта, ба сиёсати дастгирии сармоягузории экологӣ равона шудааст. Вобаста ба ин ташаббус ба рӯзномаи Рио + 20 дар соли 2012 масъалаи «иқтисоди сабз дар доираи рушди устувор ва барканор намудани камбизоатӣ» ҳамчун воситаи ноилшавӣ ба рушди устувор ворид карда шуд.

Ташкилоти UNEP иқтисоди «сабз»-ро дар сомонаи худ чунин шарҳ медиҳад: «иқтисодиёте, ки некуаҳволии одамонро баланд мебардорад ва адолати иҷтимоиро таъмин менамояд, ҳамзамон хавфҳои муҳити зистро кам ва харобшавии онро эмин медорад».

Ё шарҳи дигари ин ташкилот ба таври кӯтоҳ чунин оварда мешавад: «Ин иқтисоди камкарбон, сафарҷӯйкунадаи захираҳо ва таъминкунандаи баробарии иҷтимоӣ мебошад» [2].

Ҳамин тариқ концепсияи нисбатан нав дар сатҳи кишварҳо мавқеи муҳимро ишғол намуда, дар доираи ХРУ СММ чун ҳадафҳои татбиқи он муайян карда шуда, мониторинги он ба роҳ монда шудааст.

Самтҳои асосии фаъолият дар партави иқтисоди «сабз» дар доираи ташкилотҳои байналмилалӣ чунинанд:

1. Коркарди сиёсати макроиқтисодӣ. Андешидани тадбирҳо дар сатҳи давлат оид ба такмили қонунгузорӣ, қабули стратегияҳо ва барномаҳо дар самти иқтисоди «сабз», танзими соҳаҳои ба он алоқаманд ва ҳамкориҳои минтақавию байналмилалӣ.

2. Ташкили ҷойҳои кории «сабз», ки бо кори арзанда ва бехатар аз нуқтаи назари экологӣ ва санитарӣ алоқаманд буда, ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллиро дар бар мегирад.

3. Баробарӣ ва кам кардани сатҳи камбизоатӣ. Татбиқи сиёсати баробарии иҷтимоӣ, гендерӣ ва адолати иҷтимоӣ вобасата ба дастрасӣ ба неъматҳои асосӣ ва хизматрасониҳои базавӣ, ҳамзамон кам кардани камбизоатӣ дар тамоми кишварҳо, алаҳусус дар кишварҳои даромадашон паст.

4. Пешбурди сиёсати саноати «сабз», ки бо ҷорӣ намудани технологияҳои каммасраф ва бепартов алоқаманд буда, ташкили экосистема ва инфрасохтори иҷтимоии мусоидро дар шахру деҳот дар назар дорад.

5. Савдои «сабз», ки яке аз қисми асосии сиёсати савдои байникишварӣ ва дохилиро дарбар мегирад. Ин гуна сиёсат бо роҳи ҷорӣ намудани стандартҳои ягона ва умумӣ ҷиҳати истехсоли молу хизматҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи пешниҳодшаванда амалӣ мегардад.

6. Таълимоти иқтисоди «сабз» дар ҳамаи зинаҳо бо мақсади аз ҷониби тамоми қишри аҳоли дарки масъалаи экологӣ ва маҳдуд будани неъматҳои моддӣ ба роҳ монда мешавад.

Масъалаи асосие, ки дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ дар самти арзёбии вазъи рушди устувор вучуд дорад ин нишондиҳандаи инкишофи иқтисоди «сабз» ба ҳисоб меравад. Гарчанде, ки ташкилоти UNEP шохиси «Инкишофи иқтисоди «сабз» (GEI Index)-ро ҷорӣ намудааст, бо сабаби норасоии маълумоти омории зарурӣ на дар ҳамаи кишварҳо ҳисоби он муяссар мегардад [2] (Ҷадвали 1).

Аз ҷадвали 1 бармеояд, ки индекси мазкур нишондиҳандаҳои марбут ба ббаҳши иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва экологияро дарбар гирифта, сарчашмаҳои омории ташкилотҳои байналмилалӣ дар ҳисоби он истифода бурда мешавад. Дар наشري қорҳои таҳқиқотии ташкилоти UNEP ин индекс дар соли 2017 ҳисоб карда шуда, вобаста ба тағйирёбии нишондиҳандаҳо дар сатҳи миёнаи кишварҳо ба 20 кишвари тағйирёбии индексаш баланд ва

20 кишвари тағйирёбии индексаи паст гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Ба гурӯҳи якуми кишварҳо бештар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо шомил шудаанд [9].

Чадвали 1

Нишондиҳандаҳои шохиси «Инкишофи иқтисоди «сабз» (GEP Index)

Индикаторҳо	Шарҳ	Кишварҳо	Сарчашмаи оморӣ
Савдои сабз	Содироти молҳои экологӣ аз рӯи СҲИР ва ҲИОҮО (ОЭСР ва АТЭС), бо % аз ҳаҷми умумии содирот	128	UNCOMTRADE, OECD, APEC, UN Environment
Патентҳо дар самти муҳити зист	Ба сифати нишондиҳандаи навоарӣ дар самти технологияи экологӣ наشري патентҳо дар ин самт (бо % аз шумораи умумии патентҳо)	61	WIPO
Захираҳои энергияи барқароршаванда	Ҳиссаи пешниҳоди энергия аз манбаҳои барқароршаванда дар ҳиссаи умумии пешниҳоди энергия	129	WDI
Истифодаи энергия	Истифодаи энергия (кг бо эквиваленти нафт) ба ҳар 1000 доллари истеҳсоли ММД (бо ПҚХ соли 2011)	132	WDI
Таносуби Палма (номи олим)	Таносуби даромади 10% аҳолии даромадаш баландтарин ба даромади 40% аҳолии камдаромад	121	WDI, OECD data
Дастрасӣ ба хизматрасониҳои базавӣ	Дастрасии миёна ба се хизматрасонӣ: дастрасӣ ба сарчашмаи оби тоза (% аз шумораи умумии аҳоли), дастрасӣ ба электроэнергия (% аз шумораи умумии аҳоли), дастрасӣ ба иншооти санитарӣ-техникӣ (% аз шумораи умумии аҳоли)	Мутаносибан 197, 211, 198	WDI
Ифлосшавии ҳаво	Консентратсияи зарраҳои атмосфера бо диаметри 2,5 микрометр ё камтар аз он (PM2.5) чен карда мешавад, (микрограмм ба ҳар як метри мукааб)	186	WDI
Таъсири маводҳо	Истеъмоли ашёи хом бо истифода аз маводи биотикӣ (табиати ғайризинда) ва абиотикӣ (иқлим, хок, рельеф) (тонна ба як нафар)	175	International Resource Panel, UN Environment
Минтақаҳои муҳофизатшавандаи баҳрӣ ва хушкӣ	Ҷамъи минтақаҳои муҳофизатшавандаи хушкӣ (% аз ҳаҷми умумии замин) ва минтақаҳои муҳофизатшавандаи баҳрӣ (% обҳои ҳудудӣ)	Мутаносибан 145 ва 195	UN Environment-WCMC via UN Environment GRID
Шохиси нобаробарии гендерӣ	Нобаробарӣ дар дастовардҳои занон ва мардон дар се самт: а) солимии репродуктивӣ; (б) тавонмандсозӣ; ва в) бозори меҳнат	129	UNDP
Таъминот бо нафақа	Ҳиссаи аҳоли аз синни муқарраршудаи нафақа боло, ки нафақаи пиронсолӣ мегиранд, аз рӯи пардохт ва ҷинс	102	ILO
Таҳсилот (соли таҳсилот)	Шумораи миёнаи таҳсил, ки шахсони синнашон аз 25 боло гирифтаанд, аз зинаи таълимӣ бо ҳисоби муҳлати ҳар як зина	170	UNDP
Дарозумрӣ	Дарозии умр ҳангоми таваллуд нишон медиҳад, ки агар шароити тифли навзод дар тӯли умр бетағйир боқӣ монад, тифли навзод чанд сол зиндагӣ мекунад	200	WDI

Сарчашма: [2]

Тибқи ҳисоби нишондиҳандаҳои индекси GEP Тоҷикистон дар соли 2017 ба гурӯҳи дуҷуми кишварҳо шомил шудааст (ниг. чадвали 2).

Дар чадвали 2 нишондиҳандаи тағйирёбии индекси GEP дар 20 кишвар оварда шуда, маълум аст, ки аз рӯи нишондиҳандаи истифодаи энергия ва дарозумрӣ индекси худро беҳтар гардонид, аз рӯи дигар нишондиҳандаҳо тағйирёбии мусбат кам ё ҳатто камшавӣ ба назар мерасад.

**20 кишвари ҷаҳон бо нишондиҳандаи нисбатан пасти тағйир дар индекси инкишофи
Иқтисоди Сабзи Инклюзивӣ**

	Таъсири маводҳо	Ифлосшавии ҳаво	Минтақаҳои муофизатшаванда	Истифодаи энергия	Савдои сабз	Патент	Манбаҳои барқароршавандаи энергия	Таносуби Палма	Нобаробарии гендерӣ	Дастрасӣ ба хизматрасонии базавӣ	Таҳсилот	Таъминот бо нафақа	Дарозумӣ
Гана	-2.85	0.04	0.00	0.71	0.01		-0.34	-0.58	0.12	0.63	0.24	0.07	0.34
Замбия	-5.8	- 0.78	0.03	0.91			0.07	-1.33	0.09	0.15	0.21	0.21	0.53
Мали	-2.98	0.02	0.24		0.00			0.42	0.12	0.18	0.22	0.06	0.31
Африкаи Ҷанубӣ	0.03	- 0.59	0.11	0.25	- 0.05	- 0.67	-0.16	-2.04	0.27	0.71	0.27		- 0.21
Алжир	-3.12	0.03	0.08	-0.15	0.01	- 0.66			0.63	-0.05	0.74	0.27	0.26
Коста Рика	0.35	- 4.37	0.03	0.03	0.03		0.22	-0.29	0.52	0.35	0.09	0.39	0.22
Яман	-1.93	0.03	0.07	-0.42			-0.04	-0.84	0.22	0.25	0.38		0.20
ИМА	0.17	0.09	0.02	0.53	- 0.02	- 0.13	0.17	-0.86	0.11		0.14	-2.95	0.23
Ангола	-4.78	- 0.61	0.00	1.00			-0.44	1.74		0.39	0.11	0.20	0.28
Индонезия	-3.89	0.03	0.26	0.53	0.00		-0.14	-0.97	0.26	0.50	0.34	0.09	0.47
Гурҷистон	-3.99	- 0.13	0.00	0.82	- 0.01	- 0.44	-0.36	-0.18		0.34	0.17	0.50	0.31
Албания	-6.43	0.33	0.23	0.86	- 0.08		0.10	0.26	0.91	0.24	0.22	-1.13	0.40
Латвия	-0.62	- 5.70	0.08	0.45	0.06		0.13	-0.22	0.24	0.00	0.66		0.39
Ветнам	-6.58	- 0.05	0.05	-0.14	0.38		-0.61	0.17	0.19	0.80	0.98		0.25
Озарбойҷон	-4.08	0.17	0.04	2.03	- 0.28		0.36	-0.50		0.60	0.14	-4.55	0.59
Бенин	-5.78	0.02	0.02	-0.59	0.06		-0.40	-0.73	0.18	0.18	0.32	0.32	0.36
Тоҷикистон	-8.64	0.22	0.05	1.17			-0.06	0.16	0.27	0.25	-0.05	-0.65	0.53
Камбоджа	-12.5	0.02	0.06	0.75			-0.36	-0.04	0.40	0.49	0.75	0.75	1.48
Муғулистон	-13.6	0.09	0.01	0.66			-0.51	-1.48	0.29	0.53	0.33	1.00	0.66
Молдова	-52.5	0.45		0.62	0.08	1.00	0.10	0.82		0.34	0.63	-0.67	0.24

Сарчашма: [9] The green economy progress measurement framework application. United Nations Environment Programme, 2017, p.28.

Дар чадвали 3 аҳамиятнокии татбиқи принципи иқтисоди «сабз» ва рушди «сабз» ба се сутуни асосии ҷомеа, яъне соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва муҳити зист нишон дода шудааст.

Дар маҷмӯъ вобаста ба ташкили шароити арзандаи зиндагии аҳоли таъсири ин консепсия ниҳоят калон буда, назар ба консепсияи рушди устувор он истифодаи қувваҳои нави ҳаракатдиҳандаи рушд, инкишофи иқтисодиёти аз ҷиҳати экологӣ устувор, мусоидат ба намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, афзоиши сармоягузорию хусусию давлатӣ, ташаккули иқтисодиёти чандири ба тағйирёбии вазъи ҷаҳон

тобоваранда ва ҳифзи гуногуннамудии биологӣ, сарфачӯӣ ва ҳамоҳангиро пешбинӣ менамояд. (Чадвали 3)

Чадвали 3

Таъсири иқтисоди «сабз» ва рушди «сабз» ба соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фаъолияти ҳифзи муҳити зист

Соҳаи фаъолият	Иқтисоди «сабз»	Рушди «сабз»
Иҷтимоӣ	Баланд бардоштани некуаҳволӣ, иштирок дар ҷомеа, сифати зиндагӣ, дастрасии одилона ба неъматҳо, масъалаҳои занону ҷавонон	Баланд бардоштани некуаҳволӣ, иштирок дар ҷомеа, таъмини дастрасии тамоми кишри ҷомеа ба маҳсулоти асосӣ (молҳои ғайриозуқа и ғизо), хизматҳо (накليات, сохтмонӣ, хоҷагию манзилӣ)
Иқтисодӣ	Мусоидат ба рушди устувор, намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, афзоиши даромад ва шуғл, афзоиши сармоягузорию хусусӣ ва давлатӣ, ташаккули иқтисодиёти чандир	Таъя ба: сифати рушди иқтисодӣ, на ба нишондиҳандаи миқдории ММД; ба технологияҳо (аз ҷумла ба «сабз») ва навоариҳо, инкишофи иқтисодии аз ҷиҳати экологӣ устувор, қувваҳои нави ҳаракатдиҳандаи рушд; ба ташкили ҷойҳои нави корӣ
Муҳити зист	Кам шудани ҳавфҳои муҳити зист, камчини манбаҳои табиӣ; майлқунӣ ба инкишофи иқтисодии камкарбон; кам кардани ихроҷи карбон (CO ₂); афзоиши истеҳсоли энергия ва сарфачӯӣ; ҳифзи гуногуннамудии биологӣ ва хизматрасониҳои экологӣ; баланд шудани масъулияти экологӣ; маҳдуд шудани сарбории экологӣ	Нигоҳ доштани сармояи табиӣ и сифати хизматрасониҳои экологӣ; таъмин ба неъматҳо ва хизматрасониҳо; майлқунӣ ба инкишофи камкарбон; кам кардани ихроҷи карбон (CO ₂); кам шудани истифодаи миқдории захираҳои табиӣ; мусоидат ба устувории иқлим ва экологӣ, самаранокии истифодаи нерӯ, устуворӣ ба офатҳои табиӣ; ҳамоҳангии иқтисодиёт ва муҳити зист

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз татбиқи СМР-2030 мониторинг ва арзёбии татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои қаблӣ нишон дод, ки нишондиҳандаҳои «иқтисоди сабз» ва рушди фарогир (инклюзивӣ) дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он номукамал мебошад. Аз ин ҷиҳат маҷмӯи тадбирҳои пешгирикунанда ва вусъатдиҳандаи фароҳам овардани шароити мусоид барои иқтисоди «сабз», алаҳхусус энергияи «сабз» дар ҳуҷҷатҳои стратегии давлат пешбинӣ карда шуданд.

Дар марҳалаҳои дуум ва сеюми татбиқи СМР-2030 татбиқи концепсияи иқтисоди «сабз» на танҳо дар самти энергетика ва сарфачӯӣ, балки дар самтҳои дигари иҷтимоию иқтисодии кишвар пешбинӣ гардидааст.

Тибқи таҳлилҳо Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи истифодаи захираи истеҳсоли «энергияи сабз» ҷойи 6-умро дар ҷаҳон ишғол менамояд. 98 ғоизи нерӯи барқ дар нерӯгоҳҳои барқи обӣ истеҳсол карда мешавад.

Захираҳои гидроэнергетикӣ аз ҷиҳати техникӣ имконпазир ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок 317 млрд кВт соатро ташкил медиҳад, ки аз он ҳамагӣ камтар аз 5 ғоиз ба кор андохта шудааст [3, 4].

Дар умум иқтидори гидроэнергетикӣ кишвар 527 млрд кВт соат ҳисоб карда шудааст.

Тибқи таҳлилҳо талафи нерӯи барқ дар Тоҷикистон беш аз 15 ғоиз дар истеҳсол ва интиқол ва 30 ғоиз дар истеъмолот аст.

Вобаста ба ислоҳи вазъ дар СМР-2030 инкишофи бахши электроэнергетика дар асоси концепсияи 10/10/10/10 пешбинӣ шудааст, ки дар назар дорад:

- зиёд намудани иқтидорҳои лоиҳавии системаҳои неруи барқ то 10 гВт;
- содироти солонаи неруи барқ ба мамлакатҳои ҳамсоя то 10 млрд. кВт соат;
- таъмини иқтидорҳои диверсификацияшудаи системаҳои неруи барқи мамлакат на камтар аз 10% (зиёд намудани иқтидорҳои дигар сарчашмаҳои энергия, аз он ҷумла, ангишт, нафт, газ ва дигар сарчашмаҳои барқароршавандаи энергия);
- кам кардани талафоти неруи барқ дар мамлакат то 10% [6].

Бояд дар назар дошт, ки баланд бардоштани самаранокии фаъолияти энергетикӣ на танҳо кафолати ба даст овардани ХРУ7 – таъмини дастрасӣ ба неруи арзон, боэътимод, устувор ва сарчашмаҳои замонавии энергия барои ҳама, балки ҳамчунин ХРУ – ҳо, ба монанди: ХРУ 1 ва 2- барҳам додани қашшоқӣ ва гуруснагӣ; ХРУ 8 – кори арзанда ва афзоиши иқтисодӣ; ХРУ 9 - саноатикунонӣ, инноватсия ва инфрасохторҳо; ХРУ 12 - истеъмоли масъулиятнок ва истехсол; ХРУ 13 - мубориза бо тағйирёбии иқлим; ХРУ 11 - устувории шаҳрҳо ва нуқтаҳои аҳолинишин; ХРУ 15 - нигоҳ доштани экосистемаҳо ба ҳисоб мераванд.

Дар доираи амалишавии концепсияи иқтисоди «сабз» мавқеи муҳимро принципҳои татбиқи он ишғол менамояд, ки вобаста ба се сутуни асосии он амалҳои ба худ хосро дарбар мегирад.

Принсипҳои татбиқи иқтисоди «сабз» дар арсаи кишварҳои алоҳида ва ҷаҳон истифодаи фишангҳои гуногунро дарбар гирифта, пеш аз ҳама ҳамгироиро дар самти истифодаи чораҳои пешгирикунанда ва маблағгузорӣ дар назар дорад, ки дарки масъулиятро аз ҳар давлат тақозо менамояд.

Ҷадвали 4

Принсипҳои татбиқи иқтисоди «сабз»

Самти рушди устувор	Принсип
Иқтисодӣ	1. Интернализатсияи самарайи беруна (принсипи «муҳитро вайронкунанда пардохт менамояд» бо роҳи ҷорӣ намудани андозаи «сабз» ва равона намудани он ба сифати кумаки молиявии «сабз»)
Иҷтимоӣ	- шуғли «сабз»; - мукамалгардонии идоракунии давлатӣ ва баланд бардоштани масъулияти «экологӣ» - таъмини баробарӣ, софкорӣ и адолат байни наслҳо; - беҳтар гардонидани сифати зиндагӣ: кам кардани камбизоатӣ, баланд бардоштани некуаҳволӣ, баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоӣ, дастрасӣ ба неъматҳо
Экологӣ	- ҳифзи гуногунии биологӣ ва экосистемаҳо; - сарфачуӣ захираҳо ва самаранокии энергия; - дарки маҳдудияти захираҳо ва камчини неъматҳои табиӣ вва хизматрасониҳои экологӣ дар қурраи замин
Дигар	- маблағгузории «сабз» - равияи комплексӣ дар ҳалли масъалаҳои қтисоди «сабз»; - ченкунии дастовардҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои хос (берун аз доираи ММД)

Дар доираи миллий низ ворид намудани тағйироту иловаҳои зарурӣ дар қонунгузории амалкунанда, ҷорӣ намудани фишангҳои гуногуни фискаливу маъмурӣ, баланд бардоштани сатҳи фарогирии аҳоли ва ҷомеа дар ин самт барои самаранок татбиқ намудани концепсияи мазкур муҳим ба ҳисоб меравад.

Дар баробари принципҳои овардашуда, ҳамзамон стратегияи миллии рушди устувор дар Тоҷикистон дар дурнамои наздик бояд самтҳои зеринро дарбар гирад:

- татбиқи сиёсати ҳамгироӣ дар идораи захираҳои ҳаётан муҳим;
- дарки муҳлатҳо барои ҳамаи наслҳо ва васеъ татбиқи намуҷдани принципи пешгирикунанда;
- зарурати гузаронидаи таҳлил ва баҳодиҳии дақиқи вазъи вобаста ба ҳолати нишондиҳандаҳои иқтисоди «сабз»;
- ҳамоҳангии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва рушд дар ин самт;
- қабули концепсияҳо ва нақшаҳо дар сатҳи мақомоти маҳаллӣ доир ба рушди иқтисоди «сабз»;
- татбиқи васеи чораҳои ҳавасмандкунии иштироки ҷонибҳои манфиатдор дар самти мазкур;
- дар ҳуҷҷатҳои стратегияи миёнамуҳлат муайян намуҷдани нишондиҳандаҳои пешбинишаванда ва мақсаду вазифаҳои ноилшавӣ ба онҳо;
- гузаронидани мониторинг ва арзёбии ноилшавӣ ба вазифаҳои гузашташуда дар сатҳи миллий.

Ҳамзамон барои Тоҷикистон зарур аст, ки таҷрибаи кишварҳо дар самти пешбурди сиёсати саноати «сабз» (бастанӣ созишномаҳои саноати «сабз») омӯхта шуда, дар амал он татбиқи қарда шавад. Тибқи ҷунин созишномаҳо сармоягузор уҳдадориро дар самти истифодаи технологияи каммасраф, ташкили ийнфрасохтори зарурии иҷтимоӣ дар маҳали ҷойгиршавии объекти сармоягузорӣ, нигоҳ доштани экосистемаи он ва дигар уҳдадорихоро мегирад.

Илова бар ин Тоҷикистон мавқеи ҳудро дар самти содироти «сабз», бо истифода аз технологияи муосир ва маҳсулоти кишоварзии ватании аз ҷиҳати экологӣ тоза устувор гардонида метавонад ва бояд дар ин самт ҷорачӯӣ қарда шавад. Дар навбати ҳуд татбиқи рукнҳои асосии иқтисодиёти «сабз» барои рушди сайёҳии аграрӣ ва экологӣ ва дигар намуҷҳои сайёҳӣ дар кишвар мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Манбаи электронӣ: <https://www.aarhus.tj/ustoichivoe-razvitie-i-koncepciya-zelenoy-economiki/>
2. Манбаи электронӣ: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy>.
3. Национальный доклад о ходе реализации стратегических документов страны в контексте Целей Устойчивого Развития, Душанбе 2018.
4. Национальный обзор: на пути к «зелёной» экономике в Таджикистане, Душанбе 2012.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.12.2019. – Душанбе, 2019.
6. Стратегияи миллии руди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016.
7. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми дувуми об барои кишварҳои минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором 21.06.2012 08:00, Бразилия /маҳзани электронии: president.tj/

8. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон: дар Форуми дувуми об барои кишварҳои минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором дар мавзӯи «Амниятӣ вобаста ба об ва таҳдидҳои офатҳои табиӣ марбут бо об» 19.05.2013, Таиланд; Суханронӣ дар муҳофизоти умумии Иҷлосияи 70-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид, 29.09.2015, Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико; Суханронӣ дар Саммити оби Будапешт 28.11.2016, Маҷористон /маҳзани электронии: president.tj/

9. The green economy progress measurement framework application. United Nations Environment Programme, 2017, p.28.

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН: ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ НА БАЗЕ ПРИНЦИПА «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ»

СОЛЕХЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОХИД

кандидат экономических наук, доцент, первый заместитель министра
экономического развития и торговли Республики Таджикистан, 734025, Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992 37) 227-34-34

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с реализацией «зеленой» экономической политики в Республике Таджикистан и инициативы Правительства страны в этой сфере, отмечая, что она занимает ключевое место в стратегических документах страны. В статье описаны развитие концепции «зеленой» экономики, основные направления деятельности соответствующих государственных и международных институтов, принципы и индикаторы, подлежащие оценке. Автор анализирует необходимость, важность и характер реализации концепции «зеленой» экономики в Республике Таджикистан и предлагает предложения по направлениям и способам ее эффективной реализации.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, «зеленое» развитие, «зеленая» занятость, «зеленая» энергия, устойчивое экономическое развитие, «зеленая» торговля, цели устойчивого развития.

THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: THE WAY TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT ON THE BASIS OF THE «GREEN ECONOMY»

SOLEKHZODA ASHURBOY ABDUVOKHID

candidate of economic sciences, associate professor, first deputy minister of economic
development and trade of the republic of Tajikistan, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.
17, tel.: (992 37) 227-34-34

This article discusses issues related to the implementation of «green» economic policy in the Republic of Tajikistan and the initiatives of the Government of the country in this area, noting that it occupies a key place in the country's strategic documents. The article describes the development of the concept of a «green» economy, the main activities of the relevant state and international institutions, principles and indicators to be assessed. The author analyzes the need,

importance and nature of the implementation of the concept of «green» economy in the Republic of Tajikistan and proposes proposals on the directions and methods of its effective implementation.

Keywords: «green» economy, «green» development, "green» employment, «green» energy, sustainable economic development, «green» trade, sustainable development goals.

УДК: 33+316 (575. 3)

ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ВАСИЕВ ФАРИДУН МАХМАДОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры управления человеческими ресурсами
Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки
17, тел.: (+992) 905 40 40 15, e-mail: faridun.75@bk.ru

В статье рассматриваются теоретические основы обеспечения занятости населения. Выявляется важность и значение обеспечения занятости населения республики. Исследуются точки зрения отечественных и зарубежных ученых относительно понятия занятости населения. Проводится научная полемика по определению понятия занятости населения. Предлагается авторская позиция относительно понятия занятости населения. Выявляется взаимосвязь занятости населения и рынка труда. Автором утверждается, что рынок труда республики является трехкомпонентным. В частности, занятые в формальной экономике, занятые в неформальной экономике, также, рабочая сила, выехавшая за пределы республики и являющаяся внешними трудовыми мигрантами. Автором выявляются основные причины роста уровня безработицы в республике. В частности, по мнению автора, причинами являются демографический рост, недостаточное количество новых создаваемых рабочих мест, система подготовки специалистов практически на всех уровнях, в том числе, начальное профессиональное, среднее-специальное и высшее образование не соответствует современным требованиям международного рынка труда, уровень заработной платы, предлагаемый работодателями в большинстве случаев не может удовлетворять потребности сами работников. Автором проведен анализ показателей динамики трудовых ресурсов, занятости населения, спроса и предложения на рынке труда. В заключении приведены предложения относительно обеспечению продуктивной занятости населения Республики Таджикистан.

Ключевые слова: занятость населения, рынок труда, рабочая сила, экономически активное населения, трудовые ресурсы, безработица, подготовка кадров, инфраструктура.

В социально-ориентированной рыночной экономике правительство государства уделяет особое внимание обеспечению продуктивной занятости населения. Повышение уровня занятости населения, в условиях несовершенного рынка труда является

приоритетной, стратегической социально-экономической задачей государства. В трудовом кодексе Республики Таджикистан [7, 5.] и Законе Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» занятость характеризуется как [2, 12.] «любая, не противоречащая нормативно-правовым актам Республики Таджикистан деятельность трудоспособных граждан, связанная с удовлетворением их личных и общественных потребностей, приносящая им доход или заработок». Действительно, занятость населения является деятельностью экономически активного населения республики, которая направленная на удовлетворение как личных, так и общественных потребностей. В национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года отмечается следующее: «необходимость одновременного количественного роста устойчивой продуктивной занятости и производительности труда, обеспечение эффективной социальной защиты станет для Таджикистана основной целью развития в сфере труда в долгосрочном периоде» [3, 82.]. Обеспечение устойчивого увеличения численности населения продуктивной занятостью, дает толчок для повышения уровня производительности труда практически во всех отраслях экономики республики.

Российский ученый-экономист В.В. Адамчук, следующим образом определяет понятие занятость: «занятость, это деятельность граждан, связанная с удовлетворением личных и семейных потребностей, приносящая заработок или трудовой доход» [1, 103.]. Ю.М. Остапенко отмечает следующее: «занятость, это полезная деятельность людей, связанная с удовлетворением личных и общественных потребностей и приносящая, трудовой доход или заработок» [4, 52.]. По мнению А.И. Рофе, «занятость - состояние экономически активной части населения, которое характеризуется наличием у них работы, или легитимного, т.е. не противоречащего действующему законодательству, получение дохода» [5, 76.]. Мы согласны с тем, что занятость населения объясняется наличием официальной работы, которая приносит им доход и удовлетворяет не только потребности самого работника, но и членов его семьи. Таджикские ученые-экономисты Л.Х. Саидмуродов и Р.М. Бабаджанов занятость населения определили следующим образом: «занятость - одной из сфер, где три компоненты политики, направленные на человеческое развитие, человеческая безопасность и человеческие права - сводятся в одну основу» [6, 12.]. Действительно, занятость включает в себя профессиональное развитие, обеспечивает восстановление трудоспособности, также учитывает соблюдение прав и обязанностей человека. Занятость населения непосредственно связана в рынок труда.

В республике Таджикистан рынок труда находится на стадии формирования. Национальный рынок труда нуждается в разработке стратегических направлений инновационного развития и обеспечения населения не только традиционными формами занятости, также новыми видами занятости, которые более продуктивны с учетом роста уровня конкуренции на рынке труда.

Национальный рынок труда республики является трехкомпонентным. То есть, официальная занятость в формальной экономике, неформальная занятость, также внешняя трудовая миграция. Таким образом, занятость населения республики обеспечивается не только официальной занятостью в формальной экономике. При этом, в республике существует определенный уровень безработицы. Основными причинами роста уровня безработицы в республике являются следующие:

Таблица 1

Трудовые ресурсы Республики Таджикистан

№	Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Трудовые ресурсы	4796	4859	4983	5111	5224	5326	5427
2	в том числе: Рабочая сила	2347	2362	2382	2437	2438	2460	2487
3	из неё: Занятое население	2291	2307	2325	2380	2384	2407	2426
4	Официально признанные безработные	56	54	56	57	54	53	52
5	Недоиспользование рабочей силы в экономике	2449	2497	2601	2674	2786	2866	2949
6	в том числе: учащиеся	541	554	592	602	615	632	638

Во-первых, высокий уровень демографического роста. Анализ показателей роста численности населения за последние двадцать лет показывают устойчивую динамику роста. Следовательно, из года в год на национальный рынок труда вливается все больше населения достигающего трудоспособного возраста (в РТ трудоспособный возраст для мужчин от 15 до 63, для женщин от 15 до 58 лет).

Во-вторых, недостаточное количество новых создаваемых рабочих мест, т.е. национальный рынок труда не справляется с большим потоком вливающегося трудоспособного населения.

В-третьих, система подготовки специалистов практически на всех уровнях, в том числе, начальное профессиональное, среднее-специальное и высшее образование не соответствует современным требованиям международного рынка труда. На рынке труда, одновременно с избытком трудоспособного населения, наблюдается недостаток квалифицированных специалистов, особенно по техническим, медицинским, педагогическим специальностям (в том числе, нехватка квалифицированных преподавателей по таким предметам как, физика, химия, математика и т.д.).

В-четвертых, уровень заработной платы, предлагаемый работодателями в большинстве случаев не может удовлетворять потребности сами работников. Следовательно, в данном случае, предлагаемая заработная плата не может быть стимулирующим фактором эффективной и рациональной деятельности наемных работников.

Выше перечисленные причины, отрицательно влияют на уровень занятости населения республики. Таким образом, в республике увеличивается социальная и экономическая дифференциация населения. Далее проведем анализ динамики социально-экономических показателей Республики Таджикистан.

Анализ динамики численности трудовых ресурсов республики показывает устойчивый рост. Если в 2012 году общее число трудовых ресурсов составляло 4,79 миллион человек, то в 2018 году данный показатель увеличился более чем на 631 тысяч человек или на 13,1%. Такая динамика объясняется высоким уровнем демографического роста в республике. Ежегодно на рынок труда вливаются десятки тысяч молодых людей, достигших трудоспособного возраста. От общего числа имеющихся трудовых ресурсов в республике, около 45,8% относятся к рабочей силе. Следовательно, более половины трудовых ресурсов недоиспользуются на национальном рынке труда. Официально занятым населением считается около 44,7% трудовых ресурсов республики. Таким образом, остальная часть трудовых ресурсов распределяется между остальными двумя

компонентами рынка труда, в том числе, неформальной занятостью и внешней трудовой миграцией.

Таблица 2

Численность занятого населения Республики Таджикистан по формам собственности

№	Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Всего занято в экономике	2291,5	2307,3	2325,4	2379,7	2384,2	2407,0	2425,5
2	в том числе по формам собственности: Государственная	443,8	433,0	444,6	441,5	456,1	470,3	484,5
3	Частная	1478,8	1461,0	1486,6	1588,6	1577,8	1594,1	1728,9
4	Коллективная	347,7	387,2	368,4	323,8	325,8	317,4	207,8
5	Смешанная с иностранным участием	19,5	20,6	20,6	18,5	18,4	19,0	4,3
6	Смешанная без иностранного участия	1,7	5,5	5,3	7,3	6,1	6,2	0,02

За анализируемый период на республиканском рынке труда наблюдается увеличение числа занятых. В 2018 году по сравнению с 2012 годом уровень занятых увеличился примерно на 134 тысяч человек или на 5,8%. При этом, средний ежегодный уровень роста численности занятых в экономике республики составляет 0,95%. С учетом уровня ежегодного притока новых трудовых ресурсов на рынок труда, имеющаяся динамика роста численности населения не способна обеспечивать всю рабочую силу официальной занятостью. Следовательно, часть рабочей силы, которая не смогла найти подходящую работу с удовлетворяющим уровнем заработной платы, уходит работать на неформальный рынок труда или выезжает за пределы республики и становится внешним трудовым мигрантом.

Таблица 3

Распределение населения, занятого в экономике республики по видам экономической деятельности

№	Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Всего занято в экономике	2291,5	2307,3	2325,4	2379,7	2384,2	2407,0	2425,5
2	в том числе: В реальном секторе экономики	1685,0	1682,7	1682,6	1704,0	1694,8	1685,3	1691,6
3	Сельское хозяйство, охот и лесоводство	1520,3	1526,2	1524,2	1545,2	1538,6	1466,1	1474,8
4	Рыболовство	0,2	0,2	0,2	0,4	0,4	0,3	0,3
5	Горнодобывающая промышленность	11,2	12,0	10,6	12,5	11,4	12,6	9,3
6	Обрабатывающая промышленность	64,2	65,7	65,6	60,1	59,5	86,7	84,0
7	Электроснабжение, газ и водоснабжение	19,5	19,5	20,1	19,3	17,8	18,0	19,1
8	Строительство	69,6	59,1	61,9	66,5	67,1	101,6	104,1

Исследование уровня и динамики распределения занятого населения в экономике республики показывает, что среди занятых в реальном секторе существенная часть (87%) заняты в сельскохозяйственном производстве. В том числе, в горнодобывающей промышленности занято (0,54%), в обрабатывающей промышленности (4,9%), в электроэнергетике, газ и водоснабжении (1,2%) и в строительстве занято (6,1%) от общего числа занятых в реальном секторе национальной экономики республики. Исходя из того, что Республика Таджикистан обладает огромным потенциалом развития горнодобывающей промышленности, важное значение имеет развивать данное направление, что позволит обеспечить существенную часть рабочей силы занятостью населения и удовлетворительным уровнем заработной платы. Действительно, последние семь-восемь лет в республике наблюдается строительный бум. Особенно это наблюдается в столице республики и других больших городах, в том числе, в городах Худжанд, Бохтар, Куляб и других городах. Следовательно, увеличивается численность занятых в строительстве, где работникам предлагается сравнительно высокая заработная плата (таблица 4).

Важную роль в обеспечении занятости населения выполняет динамика спроса и предложения рабочей силы на рынке труда. Наблюдается возрастающая динамика лиц, незанятых трудовой деятельностью, ищущих работу и состоящих в учете местных служб занятости населения (45,8%) в 2018 году по сравнению с 2012 годом, которые функционируют практически во всех районах республики. В республике уменьшается число лиц, имеющих статус безработного (-9,1%) в 2018 году по сравнению с 2012 годом. В соответствии с трудовым кодексом Республики Таджикистан, получить статус безработного может получить следующая категория населения: население в трудоспособном возрасте, которая не имеет определенного места работы, не имеет заработка, также официально зарегистрирована в местной службе занятости населения в качестве безработного.

Таблица 4

**Спрос и предложение рабочей силы на рынке труда
(на конец года, тыс. человек)**

№	Показатели	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Лица, незанятые трудовой деятельностью, ищущие работу, состоящие на учете в службе занятости	63,5	71,1	72,4	75,2	77,3	79,6	92,6
2	из них: имеют статус безработного	52,3	53,8	55,5	51,1	53,0	49,6	47,5
3	Молодежь в возрасте от 15 до 29 лет	31,7	33,1	33,5	30,8	41,0	40,0	46,5
4	Заявленная предприятиями потребность в работниках	11,9	11,2	10,3	7,2	9,2	7,9	8,9
5	Нагрузка незанятого населения на одну заявленную вакансию	6,2	6,9	8,1	10,0	8,4	10,0	10,3

Динамика показывает, что если в 2012 году от общего числа имеющих статус безработного всего 60% составляло молодежь в возрасте от 15 до 29 лет, то в 2018 году этот показатель увеличился на 37,8% и составил 97,8%. Действительно, молодежь в возрасте от 15 до 29 лет на рынке труда является самой уязвимой частью. Причиной является недостаточность профессионального опыта, отсутствие или недостаточность

стажа работы и т.д., следовательно, работодатели прежде всего предпочитают принимать на работу рабочую силу среднего возраста, которая имеет необходимый опыт, профессиональные знания и способности.

Для регулирования национального рынка труда и обеспечения занятости населения Республики Таджикистан с учетом современного состояния социального, экономического культурного развития общества, мы предлагаем проведение следующих мероприятий:

1. Обеспечение занятости населения в строительстве и развитию инфраструктуры сельской местности в том числе, строительство дорог, школ, больниц, развитие торговой системы и сферы услуг. С учетом того, что сельское население переезжает в города, в том числе по причине неразвитости инфраструктуры в сельской местности. Данное направление будет способствовать обеспечению занятости, также сдерживать хотя часть сельского населения от переезда в города, где ситуация с созданием новых рабочих мест итак усложняется.

2. Горный рельеф, природа, реки, водопады, имеющиеся в республике, обеспечивают большой потенциал развития рекреационного туризма. Это направление, где можно развивать и создать большое количество новых рабочих мест с достойной заработной платой для отечественной рабочей силы. В том числе существует огромный потенциал оздоровительного туризма, в республике множество исцеляющих источников, горный воздух и красивая природа. Также необходимо развивать исторический туризм, организовать туры по историческим местам республики. При организации спортивного туризма можно создать дополнительные продуктивные рабочие места.

3. Республика Таджикистан обладает самым большим потенциалом развития гидроэнергетики. Следовательно, строительство и эксплуатация гидроэнергетических станций может обеспечить занятостью большое количество трудовых ресурсов.

В заключении важно добавить, что самым важным ресурсом нашей республики, являются человеческие ресурсы, а именно трудолюбивые, старательные, честные и благородные люди. Которые способны выполнить практически любую работу во всех отраслях национальной экономики. Для эффективного и рационального использования человеческих ресурсов важно разработать комплексную стратегию обеспечения продуктивной занятостью населения республики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адамчук В.В. Экономика и социология труда: учеб. для вузов. М.: ЮНИТИ, 2010. – С. 103.

2. Закон Республики Таджикистан «О занятости населения»; Концепция государственной кадровой политики Республики Таджикистан/ Утв. Указом Президента Республики Таджикистан от 17 мая 2018 г., №1526.

3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. Душанбе 2016. - С.82.

4. Остапенко Ю.М. Экономика труда/Ю.М. Остапенко. -М.: Инфра-М. (Высшее образование), 2014. - 272 с.

5. Рофе А.И. Экономика труда/А.И. Рофе. - 3-е издание, перераб. и доп.. - М.: Кнорус, 2015. - 376 с.

6. Саидмуродов Л.Х., Бабаджанов Р.М. Консультанты ПРООН. Таджикистан-занятость в контексте человеческого развития. «Азия плюс». Душанбе 11.04.2016. – С.12.
7. Трудовой кодекс Республики Таджикистан, от 23 июля 2016 года, № 1329. -С. 5.

ТАМОҶУЛҲОИ ТАШАКУЛЁБӢ ВА РУШДИ ШУҒЛИ АҲОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ВАСИЕВ ФАРИДУН МАХМАДОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки 17,
тел.: (+992) 905 40 40 15, e-mail: faridun.75@bk.ru

Дар мақола асосҳои назариявии таъмини шугли аҳоли дида баромада шудаанд. Муҳимияти таъмини шугли аҳоли асоснок карда шудаанд. Нуқтаи назари олимони ватанӣ ва хориҷа доир ба мафҳуми шугли аҳоли омукта шудаанд. Баҳси илмӣ оид ба муайян намудани мафҳуми шугли аҳоли гузаронида шудааст. Нуқтаи назари муаллиф оид ба мафҳуми шугли аҳоли пешниҳод шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки бозори меҳнати ҷумҳурӣ ба се қисм тақсим карда шудааст. Аз он ҷумла, шугли аҳоли дар қисми расмӣ иқтисодиёт, шугли аҳоли дар иқтисодиёти ғайрирасмӣ, ва муҳочирати меҳнати беруна. Аз тараф сабабҳои асосии боло рафтани сатҳи бекорӣ асоснок карда шудаанд. Аз он ҷумла, рушди демографӣ, кофӣ набудани ҷойҳои нави корӣ, ки дар ҷумҳурӣ ташик карда мешаванд, омода кардани кадрҳо ба талаботи бозори меҳнати дохила ва хориҷа ҷавобгу нест, сатҳи музди меҳнат наметавонад талаботҳои қувваи кориро қонеъ гардонад. Нишондиҳандаҳои тағйирёбии сатҳи захираҳои меҳнатӣ, шугли аҳоли, талабот ва тақлифот дар бозори меҳнат таҳлил карда шудаанд. Дар охир як қатор пешниҳодҳо оид ба таъмини шугли маҳсулноки аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: шугли аҳоли, бозори меҳнат, қувваи корӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, захираҳои меҳнатӣ, бекорӣ, омода кардани кадрҳо, инфрасохтор.

TRENDS FOR FORMATION AND DEVELOPMENT OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

VASIEV FARIDUN MAKHMADOVICH

candidate of economic sciences, associate professor, department of human resource management, Tajik national university, 734025, Tajikistan, Dushanbe, etc. Rudaki 17, tel.: (+992) 905 40 40 15, e-mail: faridun.75@bk.ru

The article discusses the theoretical foundations of ensuring the employment of the population. The importance and significance of providing employment for the population of the republic is revealed. The points of view of domestic and foreign scientists regarding the concept of employment are investigated. A scientific debate is being held to define the concept of

employment. The author's position on the concept of population employment is offered. The relationship between the employment of the population and the labor market is revealed. The author argues that the republic's labor market is three-component. In particular, those employed in the formal economy, employed in the informal economy, as well as the labor force that has left the republic and is external labor migrants. The author identifies the main reasons for the growth of the unemployment rate in the republic. In particular, according to the author, the reasons are demographic growth, insufficient number of new jobs created, the system of training specialists at almost all levels, including primary vocational, secondary specialized and higher education does not meet modern requirements of the international labor market, the level of wages the wages offered by employers in most cases cannot meet the needs of the workers themselves. The author analyzed the indicators of the dynamics of labor resources, employment of the population, supply and demand in the labor market. In the conclusion, proposals are given regarding the provision of productive employment of the population of the Republic of Tajikistan.

Keywords: employment of the population, labor market, labor force, economically active population, labor resources, unemployment, training, infrastructure.

УДК: 331.5 (575.3)

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

ХОЛМАТОВ МУАЗАМ МУХАМАДАМИНОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник института экономики и демографии АН Республики Таджикистан, 734024, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Айни 44, тел.: (+992) 91862686; e-mail: azamhmm@rambler.ru

В статье рассматриваются некоторые особенности организации цифровой экономики Таджикистана исследование проблем и перспектива развития цифровой экономики при переходе к инновационному развитию экономики Таджикистана, даются практические предложения по переходу к инновационному развитию экономики Таджикистана. Определяются основные институциональные вызовы, с которыми столкнется Республика Таджикистан в условиях ускорения цифровизации производства и организации управления. Рассматривается экономическая деятельность, основанная на цифровых технологиях и проводимая в цифровом пространстве, ориентированная на повышение производительности труда и снижение себестоимости. Выявлено, что для организации работы в условиях цифровой экономики характерно создание новых квалифицированных рабочих мест, поскольку для успешного развития цифровой экономики необходимы специалисты знакомые с порядком пользования информационных и коммуникационных технологий. Одним из признаков цифровой экономики является высокая скорость. Обосновано дальнейший развития процесса цифровизации, которое должно вносить свою долю не только государство, но и отдельные отрасли и компании, согласно государственных заданий и

совместных соглашений.

Ключевые слова: информационное общество, институциональные аспекты, инновационное развитие, цифровое пространство, цифровая экономика, цифровизация, коммуникация, экономика, управления.

Проблемы совершенствования экономической жизни и растущая роль технологических инноваций развития экономики Таджикистана создаёт условия повышения роли информации как одного из ключевых факторов обеспечения конкурентоспособности в современной экономике. Состав и форма информации, передаваемый через информационно-телекоммуникационную инфраструктуру, возрастает во всем мире каждые годовые промежутки времени, что усиливает значение телекоммуникаций, как на пользователей уровне компании, так и в целом в экономике мирового масштабе, что в свою очередь усиливает процессы формирования на принципах глобализации. Под институциональными основами проектирования цифровой экономики понимается совокупность основополагающих политических, социальных, юридических и экономических правил, которые образует основу производства, обмена и распределения материальных благ в условиях цифровых трансформации экономической системы.

В настоящее время для органов управления экономического сектора и экономического сообщества республики настала необходимость формирования ключевых институтов, в рамках которых должны создаваться базовые направления развития цифровой экономики Республики Таджикистан. Роль институтов и институциональных предпосылок, согласно принятым правилам и определениям [10, 75, 11, 86] снижает неопределенности (структурирование повседневной жизни) путем установления устойчивой (хотя и не обязательно эффективной) структуры взаимодействия между людьми; организации взаимоотношений между людьми; определение и ограничение набора альтернатив, которые имеются у каждого человека.

Институциональные предпосылки оказывают решающее влияние на то, какие именно организации возникают, и на то, как они развиваются. Но в свою очередь и организации оказывают влияние на процесс изменения институциональных рамок. Результаты проведенного анализа опубликованных научных исследований для выявления институциональных вызовов с учетом масштабной цифровизации при взаимодействии человека, природы, социальных институтов в сфере приведенных задач в разрабатываемой концепции развития цифровой экономики Таджикистана, является темой настоящей статьи. В данном случае определяются основные институциональные вызовы, с которыми столкнется Республика Таджикистан в условиях ускорения цифровизации производства и организации управления.

Для этого вначале определить предмет цифровой экономики. При этом надо определиться при действующей фазе развития, т.е. четвертой промышленной революции. Она, характеризует массовые внедрения киберфизических систем в производство («индустрия 4.0») должны быть сделаны формулирование между пониманием цифровой экономики как следующей фазы развития традиционных отраслей на основе интернет и цифровых платформ, технологий и исключительно цифровых объектов [3; с.136]. При этом цифровое пространство представляет собой, пространство, базирующееся на едином

экономическом пространстве, включающее цифровые процессы, средства цифрового взаимодействия, цифровые ресурсы, а также совокупность цифровых инфраструктур, норм регулирования, механизмов организации управления и использования. Цифровая экономика формулируется как результат внедрения информационно-коммуникационных технологий во всех объектах отраслей народного хозяйства и сферы деятельности каждого человека, а также перенос бизнес-процессов в цифровое пространство. Однако, согласно [6,9], до сих пор содержание этого понятия среди экономистов менеджеров, управленцев, исследователей остается не разгаданным, четкого определения нет и в докладе ВБ [2, стр. 8-10]. В этом материале собраны наиболее общие представления о том, что представляет собой цифровая экономика. Для начала, стоит вспомнить определение обычной "аналоговой" экономики – это хозяйственная деятельность общества, а также совокупность отношений, складывающихся в системе производства, распределения, обмена и потребления. Использование компьютера, интернета, мобильных телефонов уже можно считать «потреблением», в этом случае цифровую экономику можно представить, как ту часть экономических отношений, которая опосредуется Интернетом, сотовой связью, ИКТ. На основе вышеизложенного можно заключить, что «Цифровая экономика представляет собой виртуальную среду, расширяя содержание и нашу реальность существования.

Таким образом, виртуальная часть мира, которая располагалась в мыслительной реальности человека, не представлялась как производительная сила.

Цифровая экономика - совокупность цифровых экономических отношений между цифровыми объектами (объекты, осуществляющие деятельность в цифровом пространстве). Цифровая экономика - экономическая деятельность, сформированная в результате и на основе последовательного использования цифровых платформ, цифровых информационных технологий, ориентированных на производственные, управленческие, государственные и иные процессы с учетом обеспечения национальных интересов Республики Таджикистан, в конечном счете на повышение качества жизни граждан Республики Таджикистан и конкурентоспособности экономики страны.

На основе предложенного нами определения цифровой экономики необходимо переработать следующие проблемные вопросы: а) обеспечение прав граждан на доступ к информации; б) обеспечение свободы выбора средств получения знаний при работе с информацией; в) сохранение традиционных и привычных для граждан (отличных от цифровых) форм получения товаров и услуг; г) обеспечение законности и разумной достаточности при сборе, накоплении и распространении информации о гражданах и организациях; д) обеспечение государственной защиты интересов граждан Республики Таджикистан в информационной сфере.

В связи с этим проводимые активное развитие телекоммуникаций сегодня в республике является необходимым условием экономического прогресса и принятое движения к постиндустриальному обществу среди стран, находящихся на стадии переходной экономикой [2]. По данным статистических данных в настоящее время в большинстве стран средства телекоммуникации развиваются опережающими темпами относительно экономики в целом. При этом, отчасти сглаживая колебания ВВП и обгоняя стадии общего развития отдельных стран.

Оценка размеров цифровой экономики связана с множеством трудностей и вызывает много споров. Некоторые авторы, В.П. Куприяновский, Д.Е. Намиот, С.А. Синягов, Т.Н. Юдина [7; стр. 61-63], делят электронную экономику на «прямую» (чистый онлайн-бизнес) и «косвенную» (цифровая деятельность смешанных предприятий). Для Республики Таджикистан имеется прекрасная перспектива инновационному развитию экономики, а также условия для успешного развития цифровой экономики. Таджикистан с высоким уровнем образования населения, которое борется за благосостояние всех слоев народа, создает условия для того, чтобы извлечь из цифровой экономики серьезную выгоду для страны.

В республике, недостаточно, скорее всего, слабо развита инфраструктура цифровой экономики, слабая поддержка инновационной деятельности, как главного фактора развития цифровой экономики, что препятствует формированию конкурентной среды и развитию предпринимательской инициативы.

В настоящее время отдельные функции инновационной инфраструктуры не адаптированы к потребностям инновационных и активных организаций и не могут поддержать малого и среднего предпринимательства. Это, известно, что, такая ситуация не обеспечивают необходимых результатов для развития инновационной деятельности спектр услуг, в сфере цифрового пространства отраслей.

К сожалению наша республика, по данным статистических органов, характеризуется невысокой инновационной активностью и это во многом объясняется рядом сдерживающих развитие характерных факторов цифровизации инновационной деятельности, таких как: 1) недостаток у организаций собственных средств на инновации; 2) низкий инновационный потенциал организаций; 3) высокий экономический риск и длительные сроки окупаемости инноваций; 4) неразвитость системы профессиональной подготовки и переподготовки кадров для инновационной сферы; 5) недостаток высококвалифицированных кадров для ведения инновационной деятельности; 6) недостаток инвестиционного и венчурного капитала; 7) неразвитость инновационной инфраструктуры; 8) низкий уровень развития конкурентных рынков; 9) слабо развитое взаимодействие между наукой и бизнесом.

Ключевая роль государства [4,5] – заключается в установлении четких, прозрачных и равных для всех правил и контроле их соблюдения. При этом, государство остаётся крупнейшим игроком в национальной экономике, выполняя роль одного из поставщиков услуг для бизнеса и граждан.

В данном случае, государство должно сделать все возможное, чтобы услуги были доступны в любом месте, в любое время, без задержек и с равными правами для всех. Такая трансформация - огромная проблема для государственных учреждений и министерств, которые привыкли работать в изоляции, полностью управляя всеми системами и данными.

В этой связи в Таджикистане должны распределять ресурсы так, чтобы улучшать доступ населения к цифровым технологиям. Это включает в себя интернет в школах, в сельской местности, безопасный публичный доступ к сети во всех государственных учреждениях.

Для внедрения повсеместно моделей, технологий цифровой экономики в Республике Таджикистан необходимо:

Обеспечить дальнейшее развитие коммуникаций, повсеместный доступ к ШПД посредством оптоволоконной инфраструктуры. Сократить цифровое неравенство в масштабе регионов республики. Поэтому вопрос развития IT-сферы Правительство должно держать на особом контроле. Необходимо завершить создание портала государственных электронных услуг Правительства Республики Таджикистан, т.к. оказание государственных электронных услуг является одним из составных звеньев цифровой экономики [9].

Чтобы выйти, на перспективу, на соответствующие позиции в мировой экономике, сохранить экономический суверенитет, нами предлагается рассмотреть разработку собственной программы развития электронной (цифровой) экономики Таджикистана [6]. При этом необходимо предусмотреть пути реализации программы - дорожной карты «Цифровая экономика Таджикистан», где должны быть предусмотрены меры по созданию правовых, технических, организационных и финансовых условий для развития цифровой экономики в Таджикистане и ее интеграции в пространство цифровой экономики государств-членов Евразийского экономического союза и экономик центрально азиатских стран.

Для организации работы в условиях цифровой экономики характерно создание новых квалифицированных рабочих мест, поскольку для успешного развития цифровой экономики необходимы специалисты знакомые с порядком пользования информационных и коммуникационных технологий. Одним из признаков цифровой экономики является высокая скорость. Возрастание скорости происходит везде, но в особенности это касается выполнения заказов, создания, получения или отправки информации получения доходов. Но есть другой путь, при котором для увеличения дохода необходимо увеличить частоту вывода на рынок новых услуг. В результате, когда доход от одной услуги начинает снижаться, ее место занимает новая, не исчерпавшая свой потенциал услуга.

Теоретические и практические аспекты цифровой экономики можно разработать только на основе использования междисциплинарного метода научного исследования, в частности, на стыке философии хозяйства, экономической теории и политической экономии, а также прикладной математики, вместе со специалистами в области компьютерных наук. Главным способом обеспечения эффективности цифровой экономики становится внедрение технологии обработки данных, что позволит уменьшить затраты при производстве товаров и оказании услуг.

Вклад цифровой экономики Таджикистана в общую экономику это те сегменты рынка, где добавленная стоимость создается с помощью цифровых (информационных) технологий. Как ранее было отмечено, оценка размеров цифровой экономики связана с множеством трудностей и вызывает много споров, а именно: 1. Цифровая экономика может быть выражена как часть ВВП, которую можно подсчитать, существует косвенный вклад в ВВП, оценка которого затруднена. 2. Существует ряд методик, предлагающих численные коэффициенты, которые позволяют оценить зрелость цифровой экономики в стране, при этом разные аналитики пользуются разными коэффициентами, что не позволяет говорить об универсальном коэффициенте, однозначно определяющем уровень развития цифровой экономики. 3. Состояние цифровой трансформации на предприятиях играет главную роль для оценки цифровой экономики в ВВП. Соответственно требуется

разработать адекватную систему измерения, которая позволит оценивать основные направления внедрения цифровых процессов в промышленном производстве, сельском хозяйстве, сферах услуг, связанных с образованием, здравоохранением, финансами и транспортом. Цифровая модель позволит повысить конкурентоспособность таджикской экономики на центрально азиатском, Евроазиатском и, в конечном счёте, глобальных мировых рынках, обеспечить условия для поэтапного перехода на уровень инновационной экономики и экономики знаний, а также повысить качество и уровень жизни населения Таджикистана. Чтобы сохранить позиции в мировой экономике, экономический суверенитет, Республике Таджикистан необходима собственная общегосударственная программа развития электронной (цифровой) экономики. К настоящему времени в Республике Таджикистан без дополнительных финансовых затрат, только за счёт системной организации технико-организационных работ можно успешно реализовать ряд проектов - электронное правительство, электронная биржа труда, национальная платежная система, что позволит серьезно сократить издержки для государства и бизнеса [6]. Для дальнейшего развития процесса цифровизации должно вносить свою долю не только государство, но и отдельные отрасли и компании, согласно государственных заданий и совместных соглашений. При этом, по мнению экспертов, такой цели можно достигнуть, государство и компании должны играть роль на опережение - быстро адаптировать и внедрять технологические достижения, сотрудничая между собой. В частности, роль государства - в пропаганде инноваций, обширном развитии цифровых схем государственных услуг, совместном финансировании перспективных проектов (через СП или госзаказ), повышении цифровой грамотности населения и подготовки специалистов для работы в системе цифровой экономики.

В заключение следует отметить, что в Республике Таджикистан цифровая экономика медленными темпами, но развивается. Это не разовое мероприятие, а непрерывная работа по повышению эффективности бизнеса, работа, которая требует ясного понимания целей трансформации, совместных усилий по достижению поставленных целей, оценке результатов и постановке новых целей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан на 2014-2017 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 июля 2014 года, № 428.
2. Доклад о мировом развитии «Цифровые дивиденды» [Электронный ресурс] - (дата обращения: 11.01.2016. -58с.)
3. Мехренцев А.В., Стариков Е.Н., Мезенцева Е.С. Роль государства в цифровизации экономики. Стр. 134-136. www.viapi.ru/news/detail.php?ID=160753
4. Институциональный механизм регионального управления - studopedia.ru/2_119485_osnovi-v-upravlenii.html (дата обращения: 10.09 2019г.)
5. Институциональные вызовы развития цифровой экономики. cfuv.ru/.../uploads/2018/08/-114.pdf (дата обращения: 22.09.2019 г.)
6. Концепция формирования электронного правительства в Республике Таджикистан // Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 года, № 643.

7. Куприяновский В. П., Намиот Д. Е., Синягов С. А. Демистификация цифровой экономики// International Journal of Open Information Technologies.-2016. - Т.4, №11. С.59 - 63. .

8. Программа цифровой экономики Российской Федерации (Электронный ресурс) www.consultant.ru/document/cons.../2369d7266adb33244e178738f67f181600cac9f2

9. Таджикистан по уровню развития электронного правительства ...news.tj/.../tajikistan/.../tadzhikistan-po-urovnyu-razvitiya-elektronnogo-pravitelstva (Дата обращения: 11 09 2019 г.)

10.Холматов М.М. Цифровая экономика в телекоммуникации Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета Серия социально-экономических и общественных наук 2019. №6. - С.74-83

11.Холматов М.М. Пути развития цифровой экономики Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2019. №7.- С.64-70.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМИИ ТОҶИКИСТОН

ХОЛМАТОВ МУАЗАМ МУҲАМАДАМИНОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мутахассис пешбари илмӣи донишкадаи иқтисодиёт ва демографияи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734024, Тоҷикистон, ш.

Душанбе, х. Айни 44, тел.: (+992) 91862686; e-mail: azamhmm@rambler.ru

Дар мақола баъзе хусусиятҳои ташкили иқтисодиёти рақамии Тоҷикистон баррасӣ гардида, инчунин мушкилот ва афзалиятҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ ҳангоми гузариш ба рушди инноватсионии иқтисодиёти Тоҷикистон таҳқиқ гардидааст. Мушкилоти асосии институтсионалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рушди босуръати рақамикунони истеҳсолоту ташикл ва идоракунӣ бо онҳо рӯ ба рӯ гардидааст, муайян карда шудааст. Фаъолияти иқтисодии ба технологияҳои рақамии дар фазои рақамикунони истеҳсолот асосёфта, ки баландбардори маҳсулнокии истеҳсолот ва коҳишидихии сатҳи арзиши асли нигаронидашудааст, баррасӣ гардидааст. Муайян карда шудааст, ки барои ташкили кор дар шароити иқтисодиёти рақамӣ таъсис додани ҷойҳои нави кори касбӣ, ки барои рушди мутадили иқтисодиёти рақамӣ мутахассисони бо тартиби истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ шинос буда зарур мебошад ва яке аз хусусиятҳои иқтисодиёти рақамӣ ин суръати баланд маҳсуб меёбад. Асоснок карда шудааст, ки барои рушди минбаъдаи ҷараёни рақамикунонӣ, бояд ҳиссаи худро на танҳо давлат, балки соҳаи ташиклотҳои алоҳида мувофиқи вазифаҳои давлат ва созишномаҳои муштарак гузоранд.

Калидвожаҳо: ҷомеаи иттилоотӣ, ҷанбаҳои институтсионалӣ, рушди инноватсионӣ, фазои рақамии иқтисодӣ, иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, коммуникатсия, иқтисодиёт, идора.

SOME FEATURES OF THE DIGITAL ORGANIZATION ECONOMIES OF TAJIKISTAN

KHOLMATOV MUAZAM MUKHAMADAMINOVICH

candidate of economic sciences, associate professor, leading researcher of the institute of economics and demography of the academy of sciences of the Republic of Tajikistan, 734024, Tajikistan, Dushanbe, 44 Aini Ave., tel: (+992) 91862686; e-mail: azamhmm@rambler.ru

The article examines some of the features of the organization of the digital economy in Tajikistan, a study of the problems and prospects for the development of the digital economy in the transition to the innovative development of the economy of Tajikistan, practical proposals are given for the transition to the innovative development of the economy of Tajikistan. The main institutional challenges that the Republic of Tajikistan will face in the context of accelerating digitalization of production and management organization are determined. The economic activity based on digital technologies and conducted in the digital space, focused on increasing labor productivity and reducing costs, is considered. It was revealed that the organization of work in the digital economy is characterized by the creation of new qualified jobs, since the successful development of the digital economy requires specialists familiar with the procedure for using information and communication technologies. One of the hallmarks of the digital economy is high speed. The further development of the digitalization process has been substantiated, which should contribute not only to the state, but also to individual industries and companies, in accordance with government assignments and joint agreements.

Keywords: information society, institutional aspects, innovative development, digital space, digital economy, digitalization, communication, economics, management.

УДК: 331.5 (575.3)

РЕАЛИЗАЦИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ЕС

АДЖИМЕТ ГУЛЬНАРА ХАЛИДОВНА

кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики и экономической теории ГБОУВО РК «Крымский инженерно-педагогический университет имени Февзи Якубова», 295015, Россия, Крым, г. Симферополь, пер. Учебный 8. тел.: +79780481045

В статье рассмотрены результаты процесса цифровизации в странах членов Евросоюза (ЕС). Отмечена необходимость реформирования образовательной системы для подготовки квалифицированных специалистов в Европе. Определено, что в эпоху цифровых технологий возникает необходимость в защите персональных данных, особенно у малых предприятий, в этой связи обосновывается необходимость предоставления льгот в виде государственной помощи, позволяющей инвестировать

обучения сотрудников цифровыми навыками. Дана характеристика становление совершенной цифровой экономики способствующий реализации миссии процветания европейского общества, что подтверждается Стратегиями единого цифрового рынка ЕС, ориентированная на создание гармонизированного европейского рынка, позволяющего создать и поддерживать цифровой бизнес. Выявлены существующие три фундаментальные возможные предпосылки для европейского лидерства в области цифровых технологий: создание экосистемы; обеспечение населения интернетом; создание учреждения, обеспечивающего безопасность данных. Предполагается, что чем оперативнее будут приняты решения относительно инвестирования в технологии виртуальной реальности, робототехнику и пр., тем выгоднее будут результаты от использования технологических новинок по сравнению с конкурентами из стран Азии и США.

Ключевые слова: *цифровизация, информационно-компьютерные технологии, большие данные, модернизация программ, предприятия, цифровая экономика, Евросоюз, цифровой рынок.*

В современных условиях использование цифровых технологий имеют определяющее значение в экономиках стран мира, поскольку развитие цифровых технологий обусловлено возрастающей конкуренцией в условиях глобальной экономической среды. Для успешной реализации стратегии развития цифровой экономики в странах ЕС правительством создаются благоприятные условия для инвестирования в инновации, однако не всегда цифровая политика учитывает возможные риски рынка, в этой связи целесообразно более глубокое исследование данной проблематики.

Вопросам цифровизации в странах-членах ЕС посвящены труды таких ученых как Г. Графа [7], М. Мороза [8] и др. Развитие и результаты цифровизации в европейском обществе проанализированы в работах Аджимет Г.Х. и др. авторов [1].

Развитие цифровой экономики для Европы является приоритетной задачей на ближайшую перспективу, поскольку развитие цифровых технологий, инноваций и искусственного интеллекта во многом способствует конкурентоспособности специалистов при трудоустройстве на работу, а также гарантирует качественное предоставление государственных услуг, оказание консультативной медицинской помощи. Становление сильной цифровой экономики способствует реализации миссии процветания европейского общества, что подтверждает Стратегия единого цифрового рынка ЕС, ориентированная на создание гармонизированного европейского рынка, позволяющего создать и поддерживать цифровой бизнес.

В настоящее время Европа имеет только 11 % мирового цифрового бизнеса и 6% из них базируется в Великобритании [8]. На территории ЕС позиционируется гармонизированная политика в глобальном экономическом пространстве. Учитывая, что цифровой бизнес не имеет границ, европейское правительство отмечает необходимость взаимодействия малого и среднего бизнеса с международным рынком в качестве субпоставщиков к крупным игрокам либо наличие прямого доступа к рынку через глобальные платформы и цепи поставок. Вовлечение в процессы цифровизации положительно сказывается на росте занятого населения страны.

В 2016 году отмечалось 420 тыс. свободных вакансий, занимающихся обработкой данных в ЕС или 6,2% от общего спроса квалифицированных специалистов. Как отмечают эксперты, к 2020 г. такие страны как Германия и Франция столкнутся с проблемой отсутствия у персонала навыков в области обработки данных. Благодаря цифровизации стоимость экономики данных возросла с 247 млрд. евро в 2013 г. до 300 млрд. евро в 2016 году и составила 2% от общей стоимости ВВП Европы. Ожидается, что с учетом усиливающейся роли цифровых инноваций и общих инвестиций в ИКТ к 2020 году экономика данных Европы возрастет до 739 млрд. евро [10].

Процессы цифровизации могут усилить использование искусственного интеллекта. Развитие цифровой инфраструктуры может значительно облегчить жизнь населения, как в социально-экономическом, так и в правовом аспектах. Так, правительством ЕС до 2025 года запланировано обеспечение доступа семей к 4 G, а к 2030 году – к 5 G. Оцифровка всех секторов Европы и инвестирование в переподготовку кадров стране обойдется в 9,2 млрд. евро. Инвестиции в передовые технологии, такие как интернет вещей (IoT), 5 G могут обеспечить экономические выгоды до 110 млрд. евро и создать 2,3 млн. новых рабочих мест в Европе [10].

Эксперты отмечают, что к 2025 году Европа должна иметь не менее 25% дохода от ведущих мировых цифровых межотраслевых экосистем в таких областях как производство, здравоохранение, транспорт, коммунальные услуги. Кроме того, оцифровка благоприятно скажется на изменении климата, сократив к 2030 году до 34% значительных выбросов углекислого газа, что способствует уменьшению интенсивной засухи, наводнения и других стихийных бедствий [9]. Оцифровка окажет значительное влияние на экономический рост и распределение богатства между странами-членами ЕС и миром. По подсчетам предпринимателей доходы от оцифровки составляют более 4 млрд. в день или около 7 евро на 1 человека в день, проживающего в Европе [10; 4].

Учитывая вышеизложенное, можно констатировать, что для реализации положительных аспектов цифровизации, европейское бизнес-сообщество должно правильно расставить приоритеты для инвестирования в инновации и цифровую экосистему. Чем оперативнее будут приняты решения относительно инвестирования в технологии виртуальной реальности, робототехнику и пр., тем выгоднее будут результаты от использования технологических новинок по сравнению с конкурентами из стран Азии и США.

Эволюционное развитие технологий показало, что некогда дорогостоящие новинки стали более доступными для массового потребителя. Так, если несколько лет назад система обнаружения и определения дальности для автономного вождения стоила 75 тыс. долл. США, то в 2017 году стоимость ее снизилась до 7,5 тыс. долл. США, к 2030 году ее стоимость может быть снижена производителями до нуля [9]. В целом, как показывает практика, диджитализация положительно отразится на качестве жизни населения Европы.

Существуют три фундаментальные возможные предпосылки для европейского лидерства в области цифровых технологий: создание экосистемы; обеспечение населения интернетом; создание учреждения, обеспечивающего безопасность данных.

Первая предпосылка направлена на создание экосистемы в ареале интернета, защищающей промышленную стоимость в Европе. В пределах экосистемы происходит

свободный обмен данными, наличие электронных торговых площадок позволяет без опасения получать прибыль. Вторая предпосылка заключается в том, что Европе необходимо обеспечение надежного питания промышленных приложений. Подобные сети виртуализированы с возможностью обеспечить повсеместное подключение, значительно сократить время ожидания и повысить производительность в режиме реального времени. Третья предпосылка сосредоточена на создании учреждения поддерживающего активное, безопасное, частное цифровое взаимодействие [9].

Как отмечают эксперты, подобные учреждения должны устанавливать цифровую идентификацию и безопасность транзакций, а также прозрачность и контроль за использованием персональных данных.

Учитывая, что Европа на протяжении последних двадцати лет отставала в оцифровке, для реализации возможных инициатив возникла необходимость функционирования кода электронных коммуникаций и разработка нового положения об электронной ответственности.

Возможности оцифровки необходимо использовать в Европе уже сегодня, поскольку она способствует улучшению благосостояния и устойчивости развития экономики. Цифровое преобразование в Европе ориентировано на достижение успеха во всех отраслях экономики, более того, нацелено на получение ключевых показателей.

В целом, существующие фонды и программы Евросоюза помогают европейцам за короткое время приобрести цифровые навыки, а также предоставляют льготы в виде государственной помощи для малых предприятий, инвестирующих в обучение сотрудников. Как правило, малые предприятия борются за привлечение и получение инвестирования в человеческие ресурсы, в то время как крупные предприятия самостоятельно инвестируют в обучение своего персонала. В условиях ограниченности ресурсов малому предпринимательству сложно удержать талантливый персонал. Именно поэтому, государство стремится поддерживать обучение в малом и среднем бизнесе.

В связи с растущей потребностью в беспроводных сетях и обеспечения доступа интернета в сельские районы, а также 5 G соединения, необходимым является наличие беспроводной связи. В этой связи рекомендуется правительству вкладывать государственно-частные инвестиции в цифровую инфраструктуру, а также увеличить инвестиции для внедрения электронного кода связи; применять широкополостную связь на практике с помощью надежного покрытия сети и подключения по всем регионам Европы. В этом направлении рекомендуется сделать доступной связь 5 G на всей территории ЕС.

Цифровые трансформации требуют не только инвестиционные вложения, но и определенные профессиональные навыки человека, для получения которых необходимо содействие правительства, привлечение институтов, научно-производственных объединений, отраслей промышленности, ориентированных на качественный контроль трансформации рабочей силы, продиктованной цифровыми преобразованиями. С этой целью правительство должно уделять внимание законодательному регулированию прав и распределению финансовых средств не только крупному, но и малому и среднему предпринимательству. Также необходимо уделять внимание развитию промышленному производству, поскольку данный сектор

отвечает за инновации в сфере цифровизации, а именно, может обеспечить регулирование в производстве инструментов и оборудования. Учитывая, что ЕС имеет крупные международные компании в области промышленного производства, автоматизации и прикладной робототехники, государством должна быть обеспечена надлежащая финансовая поддержка в ключевых направлениях промышленного развития.

Таким образом, результаты цифровизации экономики ЕС положительно сказываются на состоянии экономики, ведения бизнеса и развитии социума, однако существующие механизмы внедрения передовых технологий не всегда совершенны, поэтому правительству ЕС необходимо уделять должное внимание законодательному обеспечению и государственному финансированию ключевых направлений цифровизации и поддержке предпринимательства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аджимет Г.Х. Оценка цифровизации в странах-членах ЕС / Г.Х. Аджимет // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. - 2018. № 4(62). – С.41-47.
2. Программа «Цифровая экономика Российской Федерации» (утв. распоряжением Правительства РФ от 28.07.2017 № 1632-р).
3. Пискунов А.И. Вызовы, угрозы и ожидания цифровизации для промышленных предприятий // Организатор производства. 2019. Т.27. №2. С 7-15.
4. Розанова Н.М., Юшин А.В. Механизм трансформации сетевого рынка в цифровую эпоху // Terra Economicus. 2015. Т. 13. № 1. С. 73–88.
5. Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации на 2017–2030 годы (утв. Указом Президента РФ от 09.05.2017 № 203).
6. Graaf de G. Digital economy development in Spain // El cambio digital en la economía. unproceso disruptive, Julio-Agosto 2017. – № 897 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.revistasice.com/cache/pdf/ICE_897_129-140_C3_B66B374972623F516FA7AF1BEF5A01.pdf (дата обращения: 15.11.2018)
7. Moroz M. The level of development of the digital economy in Poland and selected European countries: a comparative analysis / M. Moroz // Foundations of Management, Vol. 9 (2017), [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.degruyter.com/download/pdf/fman.2017.9.issue-1/fman-2017-0014/fman-2017-0014.pdf> (дата обращения: 15.11.2018)
8. The future of Europe is Digital/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.digitaleurope.org/wp-content/uploads/2019/02/DIGITALEUROPE-%E2%80%93-Our-Call-to-Action-for-A-STRONGER-DIGITAL-EUROPE.pdf>
9. The Fourth Industrial Revolution, by Klaus Schwab, World Economic Forum, 2016. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab> (дата обращения: 01.03.2019).
10. Final results of the European Data Market study measuring the size and trends of the EU data economy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-results-european-data-market-study-measuring-size-and-trends-eu-data-economy>

АМАЛИГАРДОНИИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ДАР ИТТИҲОДИ АВРУПО

АДЖИМЕТ ГУЛЬНАРА ХАЛИДОВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти ҷаҳони
МДБТТО ЧҚ «Донишгоҳи муҳандисӣ-омӯзгорӣ ба номи Февзи Якубов», 295015, Россия,
Крим, ш. Симферопол, гуз. Учебный 8. тел.: +79780481045

Дар мақола натиҷаҳои раванди рақамисозӣ дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо (ИА) баррасӣ карда шудаанд. Зарурияти амалигардонии ислоҳоти низоми маориф барои тайёр кардани мутахассисони соҳибихтисос дар Аврупо қайд карда шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар шароити технологияҳои рақамӣ зарурати ҷимояи маълумоти шахсӣ, алаҳхусус барои корхонаҳои хурд пеш меояд, бинобар ин пешбинии имтиёзҳо дар шакли кӯмаки давлатӣ зарур аст, ки имкон медиҳанд сармоягузорӣ ба тақмили донишҳои рақамии кормандон равона карда шаванд. Ташаққули иқтисодиёти рақамии комил, ки ба татбиқи мақсади шукуфоии ҷамъияти Аврупо мусоидат менамояд дар Стратегияи бозори ягонаи рақамии ИА тасдиқ гардидааст ба ташкили муътадилнамоии вазъи бозори аврупои барои ташкил ва дастгирии бизнеси рақамӣ равона гардидааст, тавсиф дода шуда аст. Се имкониятҳои заминавии мавҷуда барои пешвоии аврупои дар самти технологияҳои рақамӣ; ташкили экосистема; таъмини аҳоли бо Интернет; ташкили муассисаҳои таъминкунандаи бехатарии маълумот ошкор карда шудааст. Пешниҳод гардидааст, ки ҳар чӣ қадар қарорҳои сармоягузорӣ ба технологияҳои воқеию роботехникаҳо ғаврӣ қабул гардад, ҳамон қадар натиҷаҳои истифодаи технологияҳои навин нисбат ба рақибони осӣғӣ ва амрикоӣ муфидтар мебошад.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, технологияҳои иттилоотӣ-компютерӣ, маълумотҳои калон, таҷдиди барномаҳо, корхона, иқтисодиёти рақамӣ, Иттиҳоди Аврупо, бозори рақамикунонӣ.

IMPLEMENTATION OF THE DIGITAL DEVELOPMENT STRATEGY ECONOMIES IN THE EU

ADJIMET GULNARA KHALIDOVNA

Ph.d. in economics, associate professor of the department of world economy and economic theory,
GBOUVO RK «Crimean Engineering and Pedagogical University named after Fevzi Yakubov»,
295015, Russia, Crimea, Simferopol, per. Uchebnyy 8. phone: +79780481045

The article examines the results of the digitalization process in the member states of the European Union (EU). The need to reform the educational system for the training of qualified specialists in Europe is noted. It was determined that in the era of digital technologies there is a need to protect personal data, especially for small businesses, in this regard, the need to provide benefits in the form of government assistance is justified, which allows investing in training employees with digital skills. The characteristic of the formation of a perfect digital economy contributing to the implementation of the prosperity mission of the European society, which is confirmed by the EU Single Digital Market

Strategies, focused on the creation of a harmonized European market, allowing to create and maintain digital business. There are identified three fundamental possible prerequisites for European leadership in digital technologies: creation of an ecosystem; providing the population with the Internet; establishment of a data security institution. It is assumed that the sooner decisions are made regarding investment in virtual reality technologies, robotics, etc., the more profitable the results from the use of technological innovations will be in comparison with competitors from Asia and the United States.

Keywords: digitalization, information and computer technologies, big data, software modernization, enterprises, digital economy, European Union, digital market.

УДК: 339 (575.3)

ХУСУСИЯТҲОИ БОЗОРИ ХИЗМАТҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

АҲМАДОВ РАҲИМҶОН РАҶАБОВИЧ

НОМЗАДИ ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, ДОТСЕНТИ КАФЕДРАИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА МАҲАЛЛИИ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиебони. Рӯдакӣ 17, тел.: (+992)
919 20 20 66, e-mail.0609.ru@mail.ru.

Дар мақола масъалаҳои ошкорсозии хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар доираи илмҳои муносири иқтисодӣ бо назардошти манфиатнокии онҳо дар таъини сиёсати иҷтимоии давлат баррасӣ гардидааст. Ақидаҳои илмӣ-назариявии олимони хориҷӣ дар самти омӯзиши хусусиятҳои хизматҳои иҷтимоии мусоидаткунандаи амалиявии чораҳои сиёсати иҷтимоӣ тавсиф дода шудааст. Муҳимияти ошкорсозии хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар шароити тағйирёбии муносибатҳои хоҷагидории субъектҳо маънидод карда шудааст. Хусусиятҳои асосии илмӣ ва воқеии бозори хизматҳои иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити афзоиши табиӣ талаботи аҳоли дар бозор ошкор карда шудааст. Вазъи ҳозираи сохтори соҳаи иҷтимоии Тоҷикистон нишон дода шуда, хусусиятҳои хоси рушди бозори хизматҳои иҷтимоӣ баҳо дода шудааст. Муайян карда шудааст, ки хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ ба таъини муассисаҳои иҷтимоии давлатӣ таъин менамоянд. Таъсири хароҷоти давлатӣ ба рушди хизматҳои иҷтимоӣ таҳлил карда шуда, таъини рушди хизматҳои иҷтимоии муҳими Тоҷикистон тавсиф дода шудааст. Хусусиятҳои сохтори бозори хизматҳои иҷтимоӣ барои амалигардонии чораҳои сиёсати иҷтимоии давлат дар сатҳи минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ, инчунин имкониятҳои истифодабарии онҳоро дар таъини муассисаҳои иҷтимоӣ хулосабандӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: хизматҳо, бозор, сиёсати иҷтимоӣ, хусусият, сохтор, соҳаи иҷтимоӣ, давлат, талабот, муассисаҳои иҷтимоӣ, амалкард.

Татбиқи чорабиниҳо ва амалигардонии ҳадафҳои сиёсати иҷтимоии давлат доимо ба хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ алоқамандӣ дошта, таҳқиқи мунтазам ва ошкор намудани таркиби тағйирёбии онҳо муҳимияти аввалиндараҷа дорад. Хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ вобаста ба таъсиррасониҳои омилҳои экзогенӣ ва эндогенӣ муегазам унсурҳои таркибии худро тағйир дода, ба таъмини муовизнати бозор-истеҳсолот ва истеъмолот монеаҳои гуногунтавсиф пеш меорад. Илова бар ин, сабаби кам гардидани ҷолибияти лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба хизматҳои иҷтимоӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ, маҳз дар номуайянии ва инчунин зуд-зуд тағйирёбии хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ дида мешавад.

Хусусиятҳои хоси бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар адабиётҳои илмӣ муосир ба таври гуногун шарҳу тавсиф дода шуда, аз рӯи методологияҳои гуногунпахлӯ мавриди омӯзиш

қарор дода шуда истодааст. Масалан ба ақидаи Иванов М.Ю. «манфиатҳои субъектҳои иштироккунандаи бозори хизматҳои иҷтимоӣ, ки аз рӯи меъёрҳо ва талаботҳои мавҷуда хизматҳоро пешниҳод менамоянд тибқи тавсифи истеҳсолиашон метавонанд ба асосҳои назариявии ташкили механизмҳои сиёсати иҷтимоии давлат заминаи муҳим гузоранд». [2,71] Ба ақидаи муаллиф мақсаду ҳадафҳои рушди бозори хизматҳои иҷтимоӣ маҳз аз рӯи хусусиятҳои ошкоргардидаи он муайян карда шуда, дар доираи сиёсати иҷтимоии давлат ҷорабиниҳои зарурӣ ҷиҳати татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат таҳия карда мешавад.

Қайд кардан бомаврид аст, ки ҳангоми мавҷуд набудани маълумот оид ба хусусияти бозори мазкур коҳишёбии сатҳи сифати хизматрасонӣ, мушкил гардидани дастрасии хизматҳо барои ҳамаи табақаҳои аҳоли мушоҳида мегардад. Барои ҳамин дар Тоҷикистон ҷиҳати таҳияи дурусти механизмҳои сиёсати иҷтимоии давлат ва ҳамзамон татбиқи самараноки онҳо, ҷалби сармоягузори ватанию хориҷӣ, пиёдагардонии масъалаҳои дастрасии ҳамаи табақаҳои аҳоли ба хизматҳои иҷтимоӣ ошкор ва муайянсозии хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ муҳиму мубрам мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккулёбии механизмҳои иқтисодии бозорӣ ва ҳамзамон такмилёбии талаботу меъёрҳои бозори хизматҳои иҷтимоии ҷаҳон така намуда, сиёсати иҷтимоии давлатро дар самти таъмини сатҳи баланди ҳаёти аҳоли дар асоси таъмини хизматрасониҳои иҷтимоии баландсифат раван намудааст. Ҷунонҷӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст: «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [3,2]. Гузашта аз ин, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи сиёсати иҷтимоии давлат ба рушди хизматҳои иҷтимоӣ диққати бештар зоҳир намуда, истифода аз усул, восита, шароит, имконият ва инчунин механизмҳои гуногун заминаҳои ташаккулёбии бозори хизматҳои иҷтимоии мамлакатро устувор намуда истодааст. Ҷӣ тавре, ки дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 қайд намуда буданд: «... инфрасохтори ин соҳаи муҳими иҷтимоӣ, махсусан, дар деҳоти кишвар ва сифати хизматрасониҳо ба кулӣ тағйир ёфта истодааст. Соли 2019 дар мамлакат 154 муассисаи тандурустӣ ва хифзи иҷтимоии аҳоли ба истифода дода шуд». [1]

Ба ҳамагон маълум аст, ки хусусияти дилхоҳ бозор ва ё сохтори онро, ҳаёти иштирокчиён, ҳамкориҳои мутақобилаи байни харидору фурӯшанда, инчунин меъёрҳои танзими равандҳои ташаккули онҳоро маҳз мол муайян менамояд. Барои бозори хизматҳои иҷтимоӣ ба сифати ҷунин мол хизматҳо ва натиҷаи онҳо дар қонеъгардонии талаботи аҳоли ҷиҳати таъсир расонидан ба сатҳи зиндагии аҳоли баромад менамояд. Тавсифи бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар низоми иқтисоди миллӣ бояд дар якҷатор фарзияҳои назариявӣ асос ёбад, ки муҳимашон инҳо мебошад:

- талаботи истеъмоли дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ бояд аз нуқтаи назари мувофиқати неъмат ба талаботи шахсон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ҷамъиятҳо муайян карда шавад;

- хизматҳо бояд ба неъматҳои дорой эътибори махсусдошта, яъне аҳамияти муҳими иҷтимоидошта мансуб гарданд, ки истеъмоли онро аҳоли ҳамчун хизматҳои муҳим дониста, дар зери назорати давлат мунтазам истеъмол намоёнд;

- талаботи иҷтимоӣ аз тарафи ҷамъият ва иштирокчиёни бозори хизматҳои иҷтимоӣ, новобаста аз шакли моликият ба таври тахминӣ муайян карда мешавад.

Хусусиятҳои фарқкунандаи хизматҳои иҷтимоӣ аз дигар намуди хизматҳоро дар функцияи муассиса ё корхонаву ташкилотҳои иҷтимоӣ дидан мумкин аст. Барои он, ки ҳамаи субъектҳои пешниҳодкунандаи хизматҳои иҷтимоӣ аз рӯи функцияҳои дошташон хизматро бо мақсади муайян пешниҳод менамоянд. Масалан, муассисаи тиббии давлатӣ аз рӯи функцияи доштаи худ бояд ба эҳтиҷмандон хизматҳои тиббиро (пулакӣ ё ройгон) пешниҳод

намојад, яъне инчо аллакай функцияи қонёғардонии талаботи аҳоли аз тарафи муассисаи давлатӣ дида мешавад. Аниқтараш дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ ба хусус дар Тоҷикистон дар доираи сиёсати иҷтимоии давлат, мақомот ва ё муассисаву ташкилотҳои иҷтимоӣ дар мадди аввал ба иҷрои функцияи давлатӣ-пешниҳоди хизматҳои иҷтимоии дастрасу босифат машғул мегарданд. Агар ташкилот ё муассисаи ғайридавлатӣ бошад, аввал хусусияти қонёғардонии талаботи мизочон ва баъдан гирифтани ғоида мушоҳида мешавад.

Хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон одатан дар се шакл, аз ҷумла хизматрасонии иҷтимоӣ дар муассисаҳои будубоши доимӣ (хона-интернатҳо ва муассисаҳои статсионарӣ); хизматрасонии иҷтимоии муваққатӣ ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар хона амалӣ карда мешаванд. Ин хизматрасониҳо асосан ба шаҳрвандоне, ки дар ҳолати душвори зиндагӣ қарор доранд, ба монанди пиронсолони яккаву танҳо, маъюбон, кӯдакони یتиму бесаробонмонда, шахсони бе ҷои муайяни истиқомат ва монанди инҳо пешниҳод мегарданд. Хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар хона аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тавассути шӯъбаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар хона амалӣ карда мешаванд. Доираи ғайриияти онҳо асосан ба одамони пиронсола нигаронида шудаанд, ки яккаву танҳо зиндагонӣ мекунанд, вале солҳои охир ин ҳадамот ба ниязҳои маъюбон, ба хусус кӯдакони маъюб низ тавачҷуҳ медиҳад. Ҳоло он, ки тибқи низомномаи намунавии шӯъбаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ дар хона ва тибқи муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доираи хизматрасониҳои иҷтимоии ҳадамоти иҷтимоӣ хеле васеъ буда, ба категорияи зиёди аҳолии ба ҳифзи иҷтимоӣ ниязманд бояд хизматҳои гуногуни иҷтимоӣ расонида шаванд.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки хизматҳои иҷтимоӣ ҳамчун категорияи неъматҳои ҷамъиятӣ бештар хусусияти пешниҳоди ҳатмию мунтазами хизматҳоро дорад. Бозори хизматҳои иҷтимоӣ бошад тавассути таъсири мақсадноки субъектҳои сиёсати иҷтимоӣ ва бо ёрии меъёрҳои ҳуқуқӣ, андозҳо ва хароҷоти давлатӣ ҳамчун хусусияти фарқкунанда аз дигар бозорҳо фарқият менамојад. Илова бар ин, таркиби асосии бозори хизматҳои иҷтимоиро зерсохторҳои он - бозори хизматҳои тандурустӣ, бозори хизматҳои таълимӣ, бозори хизматҳои фарҳангӣ (фароғатӣ) ва ғайрҳо ташкил медиҳанд, ки ин ҳам яке аз хусусиятҳои асосии бозори хизматҳои иҷтимоӣ махсуб меёбад.

Хизматҳои иҷтимоӣ ҷузъи таркибии соҳаи иҷтимоӣ ба шумор меравад, ки паҳлӯҳои муҳими ҳаёти ҷамъиятро тавассути амалигардонии сиёсати иҷтимоии давлат неъматҳои моддӣ ва маънавӣ ба таври баробар байни табақаҳои аҳоли тақсим карда мешавад, дар бар мегирад. Яъне яке аз хусусияти дигари бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар мунтазам ва ба таври ҳатмӣ вучуд доштани муассисаҳои иҷтимоӣ новобаста аз шакли моликият муҳим аст. Муҳимияти ҷунин хусусиятро дар раванди ғайринокии ҳаёти ҷамъият шарҳ додан мумкин аст, ки дар сохтори иқтисодии миллии бештар фарогири масъалаҳои соҳаи иҷтимоӣ мебошад. Соҳаи иҷтимоӣ дар худ низоми муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, миллии, робитаи ҷамъият ва шахсият, маҷмӯи омилҳои иҷтимоии таъминкунандаи ҳаётнокии ҷамъият, шароитҳои ҳаёти ҷамъият-яъне фарогири муҳити ҳаёти ҷамъиятро аз шароити меҳнату тандурустӣ, истироҳату фароғати онҳоро таҷассум менамојад. Ин хусусияти ошкорғадида, метавонад ба самаранок амалӣ гардидани ҷарабаниҳои сиёсати иҷтимоии давлат замина гузошта, ба татбиқи ҳадафҳои стратегияи мамлакатро дар ташаккули бозори хизматҳои иҷтимоӣ мусоидат намојад. Гузашта аз ин, ин хусусиятҳо дар раванди мубодила дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ ҳамчун нишондиҳандаи ошкорсозии талаботи умумӣ истифода гардида, дар баробари бахши давлатӣ метавонад дигар иштирокчиёни – бахши хусусиро ҷалб намојад.

Қайд намудан бонаврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳлӯҳои институтсионалии рушди соҳаи иҷтимоӣ хуб ва дуруст матраҳ карда шудааст, ки давлат ҳамчун субъекти қафолатдиҳанда ба ташаккули бозори хизматҳои иҷтимоӣ заминаи муҳим гузошта, адолати иҷтимоиро таъмин намудааст. Инчунин таъмини санадҳои ҳуқуқии меъёрӣ

дар самти таъмини баробарии ҳуқуқҳои гирифтани хизматҳои иҷтимоӣ дар байни ҳамаи табақаҳои аҳоли, ба ташкили шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ (давлатӣ, хусусӣ, шарикӣ ва ғ.) ва пешниҳоди хизматҳои иҷтимоӣ мусодат намуд.

Чадвали 1

Хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ дар солҳои 2000-2020 (млн. сомонӣ)

Соҳаи хизматрасонӣ	Солҳо					2020/2000 (%)
	2000	2005	2010	2015	2020	
Соҳаи иҷтимоӣ: ҳамагӣ	1014,1	2502,1	3512,9	6891,5	36778,3	27,5
Маориф	437,2	990,2	1443,1	2918,8	4404,8	9,9
Тандурустӣ	145,1	355,1	563,9	1204,4	1740,5	8,3
Фарҳанг ва варзиш	76,1	297,0	376,2	736,4	95,1	19,9

Таҳлили муаллиф: Сарчашма молия ва қарз. Сохтори тақсимои даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ аз рӯи низоми буҷетӣ дар солҳои 2000-2020. Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [www: minfin.tj](http://www.minfin.tj). санаи муроҷиат-11.09.2020

Ҳамин тавр, бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои бозори соҳавӣ, умумичумхуриявӣ ва минтақавӣ худро пайдо намудааст, ки аввалан давлат дар он нақши калидӣ мебозад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон иштирокчиҳои фаъоли бозори хизматҳои иҷтимоӣ давлат мебошад. Давлат дар доираи амалигардонии сиёсати иҷтимоӣ ҳамасола ҳиссаи зиёди буҷети давлатиро барои рушди соҳаи иҷтимоӣ равона менамояд.

Чӣ тавре, ки аз нишондиҳандаҳои чадвали 1 маълум мегардад, хароҷоти буҷети давлатӣ барои соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ-маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва варзиш дар давоми бист сол зиёда аз 36 маротиба ё баробари 27,5 % зиёд гардидааст. Сабаби афзоиши ҳаҷми воситаҳои буҷети давлатиро дар афзоиши талаботи аҳолии мамлакат ва инчунин амалигардонии вазифаҳои давлатӣ-баландбардории сатҳи сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ шарҳ додан мумкин аст. Дар доираи соҳаҳои муҳими хизматрасонии иҷтимоӣ афзоиши назарраси ҳиссаи маблағҳои буҷетӣ ба соҳаи фарҳанг ва варзиш рост меояд, ки дар давраи таҳқиқотӣ 19,9 % ташкил медиҳад, ин нишондиҳандаҳо дар соҳаҳои маориф ва тандурустӣ мутаносибан 9,95 ва 8,3% баробар мебошад, дар маҷмӯъ сол то сол тамоюлҳои афзоишбӣ ҳиссаи маблағҳои буҷетӣ ба соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ мушоҳида гардида истодааст.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои гуногун дорад. Аз ҷумла дар доираи хусусиятҳои ошкоргардида, хусусияти авлавияти давлат бештар ба назар мерасад, ки аз тараф аз рӯи фаҳмиши иқтисодӣ таъсири манфӣ дорад ва аз тарафи дигар бошад, авлавияти давлат дар рушд ва танзими бозори хизматҳои иҷтимоӣ ҳамчун субъекти кафолатдиҳанда муҳим мебошад. Барои он, ки ҳангоми дар бозор фаъолияти бештар доштани мақомотҳои давлатӣ нисбат ба дигар иштирокчиёни бозор инхисорияти нархи хизматрасониҳоро ба вуҷуд оварда, ҳамзамон метавонад дар дастрасию сифати пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ монеаҳо эҷод намояд. Ҳамзамон, омилҳои дигар ба монанди сармояҷалбкунии объектҳои хизматрасонӣ соҳаи иҷтимоӣ ва инчунин риоя гардидани принципи ҳатмии хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои аҳолии ниёзманд водор менамояд, ки давлат ҳамчун субъекти боваринок дар бозор иштирок намуда, тавассути механизмҳои сиёсати иҷтимоии давлат дастрасию таъмини ҳамаи табақаҳои аҳолии

мамлакатро бо хизматҳои муҳими иҷтимоӣ таъмин намояд. Ғайр аз инҳо, дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ падидаҳои дигар мушоҳида мегардад, ки дар он сармоягузoron бештар ба ҳамон шакли хизматҳои иҷтимоӣ диққат медиҳанд, ки аз нигоҳи муҳлати худхаридкунии камтар дошта бошанд. Яъне ғайр аз давлат иштирокчиёни дигари бозори хизматҳои иҷтимоӣ мақсади ягонаи гирифтани фоидаи зиёдро дар муҳлати камтарин доранд. Масъалаҳои пешниҳоди хизматҳои иҷтимоӣ ба табақаҳои аҳолии ниёзманд бошад, бахусус барои нигоҳу бини пиронсолон, маъҷубон, беморони гурӯҳҳои гуногун, пешниҳоди хизматҳои тиббӣ ва таълимӣ барои аҳолии камбизоат ва бесаробонмонда аз нигоҳи даромадноки ё гирифтани фоида барои дигар иштирокчиёни бозор чандон манфиатнок нест. Маҳз барои ҳамин, давлат ҳамчун субъекти ягонаи кафолатдиҳандаи хизматҳои иҷтимоӣ бахусус барои табақаҳои аҳолии ниёзманд манфиатдор мебошад.

Хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ маълум менамоянд, ки хизматҳо дар бозор ҳамчун шакли ташкилии фаъолияти иҷтимоӣ баромад намуда, дар худ низоми мукаммали бисёрпахлуро таҷассум менамоянд. Аз ин рӯ, хизматҳои пешниҳодшавандаи иҷтимоӣ дар алоҳидагӣ дорои хусусияти таркибии-доимоамалкунӣ ва дастрасиро доро мебошанд ва ба ҳамин хотир ҳамчун хизматҳои ҷамъиятӣ шинохта мешаванд. Ин гуна хусусиятҳои таркибӣ дар масъалаҳои баҳисобгирии субъектҳои хизматрасон (муассисаҳо, ташкилотҳо ва ғ.), муайянсозии ҳаҷми талаботи аҳоли ва сатҳи пардохтпазирии аҳоли заминаи муҳим мегузорад. Гузашта аз ин, тавассути хусусиятҳои ошкоргардида мумкин аст, ки дар сатҳи минтақаҳои мамлакат ва инчунин дар сатҳи ҷумҳуриявӣ унсурҳои таркибии бозори хизматҳои иҷтимоӣ хуб омӯхта шуда, барои татбиқи чорабиниҳои сиёсати иҷтимоии давлат мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Перзиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Миллии Тоҷикистон. Душанбе. 26.12.2019. сомонӣ расмӣ: <http://www.president.tj>.
2. Басников, О. В. Современные проблемы функционирования и развития сферы социальных услуг/О. В. Басников//Вестник Чуваш. ун-та. Экономика и экономические науки. 2010. № 4- С. 302-307.
3. Государственное стратегическое управление: монография / Ю. В. Кузнецов и др.; ред. Ю. В. Кузнецов. - СПб.: Питер, 2014. -320 с.
4. Иванов М.Ю. Специфика социальных услуг как средства получения социальных эффектов. Вестник Самар. гос. ун-та. № 4 (5). 2013.-С. 71.
5. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашриёти «Ганҷ», Душанбе, 2016. – С. 2.
6. Комилов С. Дж. Развитие инновационных процессов в сфере услуг на основе взаимодействия государства и рынка/С.Дж. Комилов, С.Х. Умаров //Ежеквартальный журнал. 2014.- №4. - С. 231-242.
7. Молия ва қарз. Сохтори тақсмоти даромад ва харочоти буҷети давлатӣ аз рӯи низоми буҷетӣ дар солҳои 2000-2020. Сомонӣ расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [www: minfin.tj](http://www.minfin.tj). санаи мурочиат-11.09.2020
8. Сосунова Л.А., Серпер Е.А. Специфика интеллектуальной собственности в сфере услуг // Вестн. Самар. гос. экон. ун-та. – 2010. – № 65. – С. 95-98.
9. Сфера социально значимых услуг: теоретические и прикладные аспекты деятельности организаций: в 2 ч./ под общ. ред. Т.Б. Бурменко; отв. ред. О.Н. Баева. - Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2012-Ч-1- 334с.
- 10.Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики: монография/Р.К. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 196с.

ОСОБЕННОСТИ РЫНКА СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ В ТАДЖИКИСТАНЕ

АХМАДОВ РАХИМДЖОН РАДЖАБОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 919 20 20 66, e-mail.0609.ru@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы выявления особенностей рынка социальных услуг в контексте современных экономических наук с учетом их полезности в формировании государственной социальной политики. Характеризуются научно-теоретические взгляды зарубежных ученых в области изучения особенностей социальных услуг, способствующих реализации мер социальной политики. Обосновывается важность выявления особенностей рынка социальных услуг в условиях изменений рыночных отношений хозяйствующих субъектов. Выявлены основные научные и реальные особенности рынка социальных услуг Таджикистан в условиях естественного роста потребности на рынке. Показано современное состояние структуры социальной сферы Таджикистана, дана оценка основными особенностям развития рынка социальных услуг. Уточнены особенности рынка социальных услуг опирающихся на функционирования государственных социальных учреждений. Анализировано влияние государственных расходов на развитие социальных услуг, характеризующих тенденции развития социально-значимых услуг Таджикистана. Обобщены структурные особенности рынка социальных услуг для реализации мер социальной политики государства на региональном и республиканском уровне, а также возможности их применения в функционировании социальных учреждений.

Ключевые слова: услуги, рынок, социальная политика, особенности, структура, социальная сфера, государство, потребности, социальные учреждения, функционирование.

PECULIARITIES OF THE SOCIAL SERVICES MARKET IN TAJIKISTAN

AKHMADOV RAKHIMJON RAJABOVICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of state and local administration of the Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, tel.: (+992) 919 20 20 66, e-mail.0609.ru@mail.ru.

The article examines the issues of identifying the features of the social services market in the context of modern economic sciences, taking into account their usefulness in the formation of state social policy. The scientific and theoretical views of foreign scientists in the field of studying the features of social services that contribute to the implementation of social policy measures are characterized. The importance of identifying the features of the social services market in the context of changes in market relations of business entities is substantiated. The main scientific and real features of the social services market in Tajikistan in the context of natural growth of demand on the market are revealed. The current state of the structure of the social sphere in Tajikistan is shown, and the assessment of the main features of the development of the social services market is given. Specific features of the market of social services based on the functioning of state social institutions have been clarified. The influence of government spending on the development of social services, which characterizes the development trends of socially significant services in Tajikistan, is analyzed. The structural features of the social services market for the implementation of measures of social policy of the state at the regional and republican levels, as well as the possibility of their application in the functioning of social institutions are generalized.

Keywords: services, market, social policy, features, structure, social sphere, state, needs, social institutions, functioning.

УДК: 339.166

ҶАНБАҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ БЕҲАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ: ФАРЗИЯҲО ВА ДАВРАҲОИ ТАШАККУЛ

АЛИЕВ ОЛИМҶОН МАҲМУДОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 7340025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17, тел.: (+992) 904-43-02-03, e-mail: olim.23@mail.ru

ТАҶОЕВ БАҲРОМ ДУСТМАҲМАДОВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисоди миллий ва беҳатарии иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 7340025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ 17, тел.: (+992) 907-65-14-41, e-mail: behruz84@mail.ru

Дар мақола ҷанбаҳои илмӣ назариявии мафҳуми беҳатарии иқтисодӣ аз нигоҳи олимону муҳақиқони ватанӣ хориҷӣ бо назардошти назарияҳои мактабҳои гуногуни илмӣ ва давраҳои ташаққули он баррасӣ гардидааст. Давраҳои пайдоиши мафҳуми илмӣ беҳатарии озуқаворӣ дар асоси санадҳои байналмилалӣ ва моҳияти илмӣ равишҳои методологияи он муайян карда шудааст. Исбот карда шудааст, ки омӯзиши назариявии мафҳуми беҳатарии озуқаворӣ ва инчунин фаҳмиши дарки дурусти он ҳамчун категорияи илмӣ таҳқиқи ҷанбаҳои илмӣ назариявиро мукамал мегардонад.

Ақидаҳои гуногунпаҳлӯ ва назари олимону муҳақиқони хориҷӣ ватанӣ оид ба мафҳуми илмӣ беҳатарии озуқаворӣ вобаста ба давраҳои муҳим гардидани ин гуна масъалаҳо мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Алоқамандии беҳатарии иқтисодӣ бо сиёсати давлатӣ бахусус сиёсати иқтисодӣ илман асоснок ва ошкор карда шуда, ҷиҳати муайянсозии доираи илмӣ омӯзиши масъалаҳои беҳатарии озуқаворӣ ақидаи муаллиф пешниҳод гардидааст. Муайян карда шудааст, ки ҳамаи мафҳумҳои маънидодшаванда аз мақсади руидаи иҷтимоӣ аҳоли ва дастрасии таъмини физиологияи озуқаворӣ сарчашма гирифта, ба сатҳи таъмини маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ, руидаи технологияи соҳаҳои истеҳсолот, ташаққули соҳаҳои кишоварзӣ коркард ва саноати хӯрокаи мамлакат таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: беҳатарии озуқаворӣ, назария, методология, илм, таҳқиқот, иқтисодиёт, талабот, физиология, давлат, мафҳум, истеҳсолот, гизо.

Мафҳуми беҳатарии озуқаворӣ дар даҳсолаҳои охир бо тарзу намуд ва равишҳои методологияи зиёд муайян ва маънидод гардида, инчунин вобаста ба соҳаи хоҷагии халқ мавриди истифода қарор дода мешавад. Аммо бештари мафҳумҳои мавҷуданд, ки беҳатарии озуқавориро ҳамчун мавҷудияти воқеӣ, дастрасӣ ба ғизо, сатҳи истеъмолот ва устувории таъмини маҳсулоти озуқаворӣ барои аҳоли маънидод менамоянд. Гузашта аз ин, дар баъзе фарзияҳои илмӣ мафҳуми беҳатарии озуқаворӣ ҳамчун ҷузъи таркибии сиёсати давлат дониста шуда, вазифаи аввалиндараҷаи давлат ҷиҳати ташкил, ташаққул ва таъмини аҳоли бо маводу маҳсулоти авваландараҷа, ки заминаи асосии таъмини тарзи ҳаёти солиму тақдористеҳсоли аҳоли дониста мешавад, маънидод мегардад. Аз ин сабабҳо, ҷиҳати пайдо намудани фаҳмиши воқеии беҳатарии озуқаворӣ, инчунин фаҳмиши дарки дурусти он

ҳамчун категорияи илмӣ, таҳқиқи ҷанбаҳои илмию назариявӣ ва ҳамзамон фарзияву даврҳои ташаккули он муҳимияти хоса дорад.

Истилоҳи «бехатарии озуқаворӣ» дар Конфренсияи Умумичаҳонӣ оид ба мушкилоти озуқаворӣ, ки бо ташабуси Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии (ТОК) назди Созмони Милалӣ Муттаҳид соли 1974 гузаронида шуда буд, аввалин маротиба ҳамчун масъалаи фарогири чаҳонӣ баррасӣ гардида, ҳамчун ҳуҷҷати расмӣ қабул карда шуда буд. Баъд аз ин, соли 1996 дар Эъломияи Рим дар бораи бехатарии озуқаворӣ умумичаҳонӣ ин мафҳум чунин шарҳ дода шуд: «бехатарии озуқаворӣ» - ин ҳолати иқтисоде мебошад, ки маҷмӯи аҳолии кишвар ва дар алоҳидагии ҳар як шахс таъмини дастрасӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ, оби нӯшокӣ ва дигар маҳсулотҳои ҳӯрокворӣ бо сифат дар намудҳои гуногун ҳаҷми зарурӣ ва кифоя барои рушди ҷисмонӣ ва иҷтимоӣ ҳар як фард, таъмини саломатӣ ва тақрористеҳсоли васеъи аҳолии кишвар қафолат дода мешавад [10].

Бехатарии озуқавориро дар илмҳои иқтисодӣ сатҳи чаҳонӣ ва минтақаҳо дар асоси якқатор нишондиҳандаҳо, маҳақҳои аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва биологидоштаро тавсиф дода мешавад. Истеҳсоли кофӣ маҳсулоти асосии озуқаворӣ барои аҳоли, қафолати безарарии он ба саломатии инсон, рушди мутавозини соҳаҳои кишоварзӣ, ҳӯрокворӣ ва соҳаи коркард, инчунин сохторҳои бозории тақсимот ва фурӯши маҳсулоти ҳӯрокворӣ барои сокинони кишварҳои мухталифи чаҳон ва дар маҷмӯъ аҳолии чаҳон аҳамияти муҳим доранд. Барои таъмини бехатарии озуқаворӣ инчунин моделҳои муассири давлатӣ, ки мақсадҳои ташкилӣ, идоракунии ва таҳлилӣ доранд муҳим мебошанд. Бо маънои маҳдуд, зеро ин истилоҳ мавҷудияти ҷисмонӣ ва иқтисодӣ ғизоро барои ҳар як сокини сайёра бо назардошти хусусиятҳои функционалӣ ва ниёзҳои физиологии инсон фаҳмида мешавад.

Бехатарии озуқаворӣ тавсифкунандаи қобилияти давлат оиди таъмини ҳамаи шаҳрвандони кишвар бо миқдори кофӣ ҳӯрокаи солим ва серғизо мебошад. Бехатарии озуқаворӣ ба қатори нишондиҳандаи асосии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳар як кишвар низ дохил мешавад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳар як кишвар вазифаи муҳимтарини давлат маҳсуб меёбад, ки онро тавассути таҳияи барномаҳои гуногунсатҳ ҷиҳати пешгирии таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ амалӣ менамояд. Дар адабиёти дохилӣ, хориҷӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ вариантҳои гуногун таҳдидҳо ба амнияти озуқаворӣ давлат муайян карда шуда аст. Ҳамаи навъҳои таҳдидҳо ба амнияти озуқаворӣ кишвар ба панҷ гурӯҳи асосӣ омилҳо тақсим кардан мумкин аст: якум коҳиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли мутлақ маҳсулоти кишоварзӣ ва ба ҳар сари аҳоли, дуюм дастрасии иқтисодӣ надоштани аксари аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ, сеюм сифати пасти маҳсулоти озуқаворӣ, чаҳорум вобастагии зиёд аз воридоти маҳсулоти озуқаворӣ ва панҷум ноустувории сиёсӣ-иқтисодӣ дар кишвар. Ҳукумат бартарафсозии ин таҳдидҳоро вазифаи аввалиндараҷа шуморида барои ҳар яке аз ин гурӯҳи таҳдидҳо, бояд чораҳои зидибӯҳронӣ дошта бошад, ки метавонад барои бехтар кардани вазъи таъмини озуқаворӣ кишвар истифода барад.

Қайд кардан боварид аст, ки то имрӯз дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми илмӣ бехатарии иқтисодӣ аз нигоҳи иқтисодӣ, кишоварзӣ ва ҳатто тандурустӣ ба таври гуногун бо равишҳои бисёрпаҳлӯ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар чунин маврид мафҳуми бехатарии иқтисодӣ боз ҳам васеътар тасаввур гардида, фаҳмиши воқеии он мушкил гардидааст. Аз ин лиҳоз, бо мақсади пайдо намудани фаҳмиши дуруст ва дарки илмӣ мафҳуми бехатарии иқтисодӣ ақидаҳои як қатор иқтисоддонҳо, олимон, муҳаққиқон ва мутахассисони хориҷию ватанӣ мактабҳои гуногун илмҳои иқтисодиро мавриди таҳлил қарор медиҳем. (ҷадвали 1.)

Афкори олимони хориҷӣ оиди бехатарии озуқаворӣ

№	Муҳақик	Ақидаи илмӣ-назариявӣ оид ба мафҳуми бехатарии озуқаворӣ
1	Barracclough and Utting	... ин таъминот ва тақсимои кафолатноки маҳсулоти озуқаворӣ барои ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва шахсони алоҳида бо сифату миқдори мувофиқ барои қонеъ кардани талаботи онҳо ба ғизо мебошад [12]
2	Tracy Michael	... ин далел ба манфиати чорабиниҳо оид ба ҳифзи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ мебошад [13,189]
3	Р.Р. Гумеров	... ин ҷузъи муҳими амнияти миллии ҳар як давлат аст, ки тавсифкунандаи суботи иқтисодӣ ва мустақилияти сиёсии низоми мавҷудбуда ва қобилияти он ба таъмин кардани эҳтиёҷоти асосии шаҳрвандон бидуни зиён ба манфиатҳои миллии ва давлат мебошад [5,75].
4	С.Н. Жабина	... ин эътимоднокии бехатарии озуқаворӣ ҳар як давлат бо худтаъминкунии маҳсулоти озуқаворӣ кофӣ ва мавҷудияти воситаҳо барои воридоти миқдори лозимӣ ноил мегардад [6,70].
5	М.Л. Варганова	... ин мафҳуми фарогир буда, ҳади ақал ду маъноро дар бар мегирад. Аввалан ин ҷараёни иқтисодии таъмини озуқаворӣ мебошад ва дуюм, аҳамияти таъмини озуқаворӣ барои нигоҳ доштани амнияти миллии дар зухуроти дохилӣ ва хориҷии он мебошад [4,13].
6	Кудратов Р.Р.	... ин таъмин озуқаворӣ ва ғизои мутавозини аҳоли мебошад, яъне маҳз ҳамин сатҳи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ миллие, ки бо шарофати он мумкин аст принсипи худтаъминкунии аҳоли бо маводи асосии ғизоӣ ва ташаккули захираи давлатӣ тибқи меъёрҳои илмӣ асос ёфта татбиқ карда шавад [7,27-28].
7	Раҳимов О. А. ва Тағоев Ҷ.Ҳ.	... ин таъмини босуботи аҳоли бо ҳамагуна молҳои озуқаворӣ ниёзи мардум дар он ҳаҷм ва меъёри зарурӣ, навъ ва миқдоре, ки бо нархҳои дастрас барои истеъмолкунанда пешниҳод мешаванд, ҳамаҷун ҷузъи асосӣ ва таркибии мафҳуми бехатарӣ ё бо ибораи дигар амнияти озуқаворӣ арзёбӣ мекунанд [8,65].
8	Тағоев Б.Д.	... ин мафҳуми васеъ буда аз чунин элементҳо асоси иборат мебошад: масъулияти давлат барои таъмини бехатарии озуқаворӣ кишвар ва ҳар яки шаҳрвандони он дар алоҳидагӣ; сатҳи истеъмолати муфид барои нигоҳ доштани саломатии аҳоли дар асоси меъёрҳои илмӣ асоснок шуда; дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонӣ ба маводи озуқаворӣ; манбаъҳои қонеъгардонии талабот бо маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ [11,9].

Сарчашма: Таҳқиқоти муаллифон

Чӣ тавре, ки маълум мегардад, мафҳуми илмӣ бехатарии иқтисодӣ дар афкори олимону муҳаққиқони хориҷӣ, бештар дар масири таъмин ва дастрасии озодонаи озуқаворӣ фаҳмида мешавад.

Инчунин таъмини бехатарии озуқавориро бештар ба мавҷудият ва кофӣ будани ҳаҷми маҳсулоти озуқаворӣ бар сари ҳар як нафар аҳолии кишвар аз он ҷумла табакаи камбизоати он шабоҳат дода, ҳамаҷун зермаънои ибораи «таъмини воситаи зиндагӣ» маънидод намудаанд.

Аён мегардад, ки дар чунин мафхумгузорӣ, бехатарии иқтисодӣ аз нигоҳи иқтисодӣ, бахусус ошкорсозӣ ва таъмини он тавассути таҳия ва истифодаи як қатор нишондиҳандаҳо ва маҳакҳои қиёсшаванда нисбатан дур мондааст. Бахусус ҳангоме, ки мафҳуми бехатарии озуқаворӣ дар масири сиёсати иқтисодии мамлакат бештар баррасӣ гардида, қонёгардонии талаботи аҳоли бо маводи озуқаворӣ дар доираи сиёсати протексионии мамлакат матраҳ мегардад. Дар ин росто иқтисоддони рус Вартанова М. Л. мафҳуми бехатарии иқтисодиро ҳамчун аҳамияти таъминкунандаи озуқаворӣ барои нигоҳ доштани амнияти миллий дар зухуроти дохилию хориҷӣ шабоҳат додааст.

Дар самти ҳалли мушкилоти бехатарии озуқаворӣ аз ҷониби муаллифони корҳои таҳқиқотӣ анҷом дода шудааст, ки дар раванди таҳқиқот мафҳуми бехатарии озуқаворӣ чунин шарҳ дода шуда буд: муҳимтарин кафолати таъмини бехатарии озуқаворӣ ва суботи иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ин андешидани чораҳо баҳри гузаронидани сиёсати аграрӣ мебошад, ки бояд афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро ба дараҷае, ки барои қонё кардани ниёзи мардум ба он меёриҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок шуда кофӣ ҳастанд дарбар гирад [2,20].

Қобили қайд аст, ки таъмини бехатарии иқтисодӣ фарогири масъалаҳои муайянсозии сатҳ ва миқдори ғизонокии маҳсулот ва инчунин талаботҳои истеъмолии он барои таъмини саломатии аҳоли бо назардошти ҳаҷми хароҷоти даромади оилавӣ мебошад. Масалан, ҳар як шаҳрванди ИМА ҳамаҷуз 3800 ккал ва 110 г протеин истеъмол намояд ва нархи хариди ин миқдор озуқаворӣ ба 10-11% даромади онҳо баробар мебошад. Дар Олмон бошад, ин нишондиҳанда 17% ва Россия 60-70% ташкил медиҳад [39]. Ин нишондиҳандаҳо дар Тоҷикистон вобаста хароҷоти истеъмолии хонаводаҳо барои маҳсулоти хӯрокворӣ дар соли 2020 тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 53-60% баробар мебошад [1,27].

Тафрикаи чунин нишондиҳандаҳои иқтисодии мамлакатҳоро дар вазъи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии онҳо шарҳ додан мумкин аст. Масалан, ҳукумати ИМА чунин фаъолиятро дар самти сиёсати озуқаворӣ пурсамар бароҳ монда, аз сатҳи худтаъминкунӣ ва дастрасии озуқаворӣ гузашта ба тарғиби ғизои солим гузашта аст. Ҳукумат ИМА аз солҳои 1985 пас аз қабули қонун «Дар бораи бехатарии озуқаворӣ ИМА» дар навбати аввал истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро ҳамчун соҳаи калидии иқтисодиёт ва аҳамияти стратегидошта барои рушди ИМА махсуб доништа, ин чунин самти субсидиякунонии васеи кишоварзиро аз ҳисоби воситаҳои бучети нигоҳ доштаст, ки амнияти озуқаворӣ ИМА-ро ба дурустӣ таъмин намудааст.

Чунин омилҳои иқтисодӣ табиӣ ба ҳукумати ИМА имкон дод, ки дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣ соли 2018 дар рӯйхати ташкилоти таҳқиқотии бритонӣ The Economist Intelligence Unit (қисмати таҳлилии маҷлаи Economist-и бритонӣ) бо дастгирии ташкилоти фаромиллалии «Dipon» - и америкоӣ дар миёни 113 кишвари таҳқиқотшаванда аз рӯи индекси бехатарии озуқаворӣ бо индекси 85,1 дар ҷои чорум қарор гирад. Тибқи маълумотҳои оморӣ ҳақон дар масъалаҳои бехатарии озуқаворӣ соли 2018 дар рӯйхати номбаргардида бехатарии озуқаворӣ Россия баробари индекси 67,0 дар ҷои 42-юм ва Ҷумҳурии Тоҷикистон бо индекси 40,7 дар ҷои 91-ум қарор дорад. Аз ҳама ҷои охириро дар ин рӯйхат Ҷумҳурии Бурунди – давлат дар Африқои Марказӣ бо индекси 23,9 соҳиб гашта аст.

Сарчашма: таҳқиқоти муаллиф аз рӯи маълумотҳои: The Economist Intelligence Unit индекси бехатарии озуқаворӣ [14].

Омӯзиш ва истифодаи бехатарии озуқаворӣ дар доираи илмӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва истифодаи амалӣ ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат аз соли 1995 баъди ба ҳайати Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии (ТОК (ФАО) (20.10.1995)) назди СММ шомил гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардидааст. Ин масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти маҷмӯӣ дошта ба маънои таъминкунии ва худтаъминкунии озуқаворӣ, озуқаворӣ бехатар ва истиқлолияти озуқаворӣ низ маънидод карда мешавад, ки ҳамаи ин мафҳумҳо дар маҷмӯъ истилоҳи «бехатарии озуқаворӣ»-ро пурра мегардонанд. Зеро ба ақидаи мо, «бехатарии озуқаворӣ» ин мафҳуми васеъ буда бо истифодаи равишҳои илмӣ методологӣ ва инчунин таҳқиқ таҳлили як чанд нишондиҳанда ва маҳакҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҷисмонӣ ва сиёсӣ муайян карда шуда, дар сиёсати иқтисодии давлат ва самти амнияти иқтисодӣ асос мебад.

Мафҳуми илмӣ бехатарии иқтисодӣ дар адабиётҳои ватанӣ низ ба таври гуногун тавсиф гардида, тавассути равишҳои методологии гуногун ошкору маънидод гардидааст. Масалан, ба ақидаи Қудратов Р.Р. бехатарии иқтисодӣ - ин таъмин озуқаворӣ ва ғизои мутавозини аҳоли мебошад, яъне маҳз ҳамин сатҳи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ миллие, ки бо шарофати он мумкин аст, ки принсипи худтаъминкунии аҳоли бо маводи асосии ғизоӣ ва ташаққули захираи давлатӣ тибқи меъёрҳои илмӣ асос ёфта татбиқ карда шавад. [6,27-28].

Мафҳуми илмӣ бехатарии озуқавориро дар Тоҷикистон дар таҳқиқотҳои илмӣ иқтисодондҳо Раҳимов О.А. ва Тағоев Ҷ.Х. вохӯрдан мумкин аст, ки чунин қайд намудаанд: бехатарии озуқаворӣ - ин таъмини босуботи аҳоли бо ҳамагуна молҳои озуқаворӣ ниёзи мардум мебошад, ки дар он ҳаҷм ва меъёри зарурӣ, навъ ва миқдоре, ки бо нархҳои дастрас барои истеъмолкунанда пешниҳод гардида, ҳамчун ҷузъи асосӣ ва таркибии мафҳуми бехатарӣ ё бо ибораи дигар амнияти озуқаворӣ арзёбӣ мегардад. [8,65].

Ба ақидаи мо, бехатарии иқтисодӣ мафҳуми васеъ буда аз чунин унсурҳои асосӣ иборат мебошад: масъулияти давлат барои таъмини бехатарии озуқаворӣ кишвар ва инчунин шаҳрвандони он дар алоҳидагӣ; сатҳи истеъмолоти муфид барои нигоҳ доштани саломатии аҳоли дар асоси меъёрҳои илмӣ асоснок шуда; дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонӣ ба маводи озуқаворӣ; манбаъҳои қонеъгардонии талабот бо маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ. Чунин мафҳумгузорӣ дар таҳқиқотҳои илмӣ метавонад, моҳияти илмӣ асосии онро ошкор намуда, дар таҳияи барномаҳои сатҳи умумиҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ таъмини бехатарии озуқаворӣ мамлакат мавриди истифода қарор дода шавад. Инчунин дар доираи сиёсати протекционистии мамлакат ва ҳамзамон ҳангоми таҳияву татбиқи сиёсати давлатии

бехатарии озукавории мамлакат ҳамчун мафҳуми дорои масоҳати муайяни таҳқиқотидошта ва таҳияи услубҳои методӣ истифода гардад.

Ҳамин тариқ, ҷанбаҳои таҳқиқи назариявии мафҳуми бехатарии озукаворӣ дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ ба таври фаррох ва бисёрпаҳлӯ маънидод карда шудааст. Гузашта аз ин, дар мафҳумгузории иқтисоддонони хориҷӣ унсури кам будани талаботи аҳоли ва нисбатан кам омухта шудани масъалаи бехатарии иқтисодиро мушоҳида намудан мумкин аст. Зеро баъзе мафҳумҳои гузошташуда наметавонанд фарогири комили масъалаҳои бехатарии иқтисодиёти имрӯза гарданд, инчунин дар баъзе мавридҳо аз доираи ин мавзӯ берун баромадани моҳияти илмӣ онро низ вохӯрдан мумкин аст. Бехатарии иқтисодиро ҳамчун заминаи асосии таъмини ҳаёти одамон, омили муҳими такрористеҳсол, нишондиҳандаи муҳими рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҳамзамон устувории сиёсӣ иқтисодии мамлакат тавсиф намудан мумкин аст. Таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи мафҳуми илмӣ бехатарии иқтисодӣ масоҳати муайяни таҳқиқи масоили иқтисодӣ дар доираи як мамлакат ва ё як минтақа омӯхта шуда, роҳҳои ҳал ва инчунин самтҳои афзалиятноки рушди он таъмин карда шавад. Ҳамзамон ҳамаи мафҳумҳои гузошташуда аз мақсади рушди иҷтимоии аҳоли ва дастрасӣ ба таъмини физиологии озукаворӣ сарчашма гирифта, ба сатҳи таъмини маҳсулоти озукавории ватанӣ, рушди технологияи соҳаҳои истеҳсолот, ташаккули соҳаҳои кишоварзӣ, коркард ва саноати хӯрокаи мамлакат таъсия менамояд.

Айни замон, мушкilotи озукаворӣ дар кишвар тавассути истеҳсоли худӣ ва воридоти ҳал карда мешавад, ки бозори дохилиро бо намудҳои муҳимтарини озукаворӣ таъмин менамояд [3,50]. Маълум мегардад, ки ҳар як давлат бояд кушиш ба харҷ диҳад, ки ҳаҷми воридоти маҳсулоти озукавориро дар маҷмӯи маҳсулоти озукавории кишвар кам карда ба истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ баргарояд бештар дода шавад. Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ҳамчун субъекти асосии таъминкунандаи бехатарии озукавории маҳсуб меёбад. Зеро масъалаҳои таъмин ва ё ноил гардидан ба бехатарии иқтисодӣ бе иштироки давлат тасаввур нопазир аст. Бо ибораи дигар - бехатарии озукаворӣ шартӣ асосии муайянкунандаи мавҷудияти бехатари ҷомеа ва тарроҳи асосии амнияти иқтисодии ҳар як кишвар мебошад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон// Бехатарии озукаворӣ ва камбизоатӣ №1-2020. С-27.
2. Алиев О.М. Пути устойчивого самообеспечения региона продовольствием (на примере районов центрального Таджикистана) автореферат. к.э.н. / Таджикский национальный университет. Душанбе, 2012 – 24с.
3. Алиев О.М., Тагоев Б.Д. Организационно- экономические основы обеспечения региона продовольствием. Кишоварз. 2011. № 4. С. 49а-51.
4. Варганова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса: монография. – Москва: 2016. – 220 с.
5. Гумеров Р.Р. Продовольственная безопасность России: проблемы и угрозы // Всероссийский экономический журнал. – 2016. - №5. – С. 71-88.
6. Жабина С.Н. Продовольственная безопасность России и ВТО // Агропродовольственная политика и вступление России в ВТО. – М.: Энциклопедия российских деревень, ВИАПИ, 2003. – 69-71с.

7. Кудратов Р.Р. Формирование продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности (Вопросы теории, методологии и практики), автореферат. д.э.н. / Научно-исследовательский институт экономики и организации сельскохозяйственного производства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2005 – 34с.

8. Продовольственная безопасность США // [Манбаи электронӣ]. - низоми дастрасӣ: <http://studfile.net/preview> аз 16.03.2016с. ба шабакаи интернетӣ ворид карда шуда аст.

9. Рахимов О.А., Тагоев Д.Х. Мушкilot ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ шаҳри Душанбе / Кишоварз. 2013. № 2. С. 65-67.

10. Римская декларация по всемирной продовольственной безопасности (Рим, 13.11.1996 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.g20civil.com/ru>

11. Тагоев Б.Д. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан), автореферат. к.э.н. / Таджикский национальный университет. Душанбе, 2013 – 23с.

12. Barraclough, S., and P. Utting, (1987) «Food Security Trends and Prospects in Latin America» Working Paper no 99, Helen Kellogg Institute for International Studies, University of Notre Dame, USA.

13. Tracy Michael. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран. Введение в теорию, практику и политику. Санкт-Петербург: Экономическая школа, 1995, 431 с.

14. The Economist Intelligence Unit индекси беҳатарии озуқаворӣ (The Global Food Security Index) <http://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index/info> (санаи мурочиат 13.10.2020)

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ГЕПОТЕЗЫ И ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ

АЛИЕВ ОЛИМЖОН МАХМУДОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры налог и налогообложения Таджикского национального университета, 7340025, Таджикистан. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 904-43-02-03, e-mail: olim.23@mail.ru

ТАГОЕВ БАХРОМ ДУСТМАХМАДОВИЧ

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета, 7340025, Таджикистан. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 907-65-14-41, e-mail: behruz84@mail.ru

В статье рассматриваются научно-теоретические аспекты концепции экономической безопасности с точки зрения отечественных и зарубежных ученых и исследователей с учетом теорий различных научных школ и этапов ее становления. Определены этапы становления научной концепции продовольственной безопасности на основе международных документов и сущности ее научных и методологических подходов. Показано, что теоретическое изучение концепции продовольственной безопасности, а также правильное понимание ее как научной категории дополняют исследования научных и теоретических аспектов. Анализируются различные взгляды зарубежных и отечественных ученых и исследователей по вопросам концепций

продовольственной безопасности применительно к периодам актуализации этих проблем. Научно обоснована и раскрыта взаимосвязь между экономической безопасностью и государственной политикой, особенно экономической политикой, и предложено авторская трактовка продовольственной безопасности для определения масштабов научных исследования.

Определено, что все концепции, вытекающие из цели социального развития населения и доступа к физиологическому питанию, относятся к уровню внутреннего продовольственного обеспечения, технологическому развитию обрабатывающей, сельскохозяйственной и перерабатывающей промышленности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, теория, методология, наука, исследования, экономика, спрос, физиология, состояние, концепция, производство, питание.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS OF FOOD SECURITY: HYPOTHESES AND STAGES OF FORMATION

ALIEV OLIMJON MAHMUDOVICH

candidate of economic sciences, associate professor of the department of tax and taxation, Tajik national university, 7340025, Tajikistan. Dushanbe, K. Rudaki 17, tel. : (+992) 904-43-02-03, e-mail: olim.23@mail.ru

TAGOEV BAKHROM DUSTMAKHMADOVICH

candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of National economy and economic security of the Tajik national university, 7340025, Tajikistan. Dushanbe, st. Rudaki 17, tel.: (+992) 907-65-14-41, e-mail: behruz84@mail.ru

The article examines the scientific and theoretical aspects of the concept of economic security from the point of view of domestic and foreign scientists and researchers, taking into account the theories of various scientific schools and stages of its formation. The stages of the formation of the scientific concept of food security on the basis of international documents and the essence of its scientific and methodological approaches are determined. It is shown that the theoretical study of the concept of food security, as well as the correct understanding of it as a scientific category, complement the research of scientific and theoretical aspects. Various views of foreign and domestic scientists and researchers on food security concepts in relation to the periods of actualization of these problems are analyzed. The relationship between economic security and state policy, especially economic policy, is scientifically substantiated and disclosed, and the author's interpretation of food security is proposed to determine the scope of scientific research.

It has been determined that all concepts arising from the goal of social development of the population and access to physiological nutrition refer to the level of domestic food supply, technological development of the manufacturing, agricultural and processing industries.

Keywords: food security, theory, methodology, science, research, economics, demand, physiology, state, concept, production, nutrition.

**ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАСТОВАРДИ МУҲИМТАРИНИ
ДАВЛАТДОРИИ ҶАҲОНИ МУОСИР**

МУҲСИНОВ ДАВЛАТАЛИ САИДВАЛИЕВИЧ

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаи иттилоотӣ дар
иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.
Рӯдакӣ 17, тел.: (+992) 907-65-06-65, e-mail: D_mukhsinov@mail.ru

МИРЗОЕВ НЕЪМАТУЛЛО ҲАКИМОВИЧ

номзади илмҳои физика-математика, дотсенти кафедраи системаи иттилоотӣ
дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш.
Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, тел.: (+992) 918-35-35-14, e-mail: 918353514@mail.ru

*Имрӯзҳо дар тамоми манотиқи олам илму технология рушд карда, дар ин
раванд падидаҳои нав ба нав ба вуҷуд меоянд. Барои баланд бардоштани самаранокӣ
ва сифати хизматрасонӣ, маҳсулнокии натиҷаи фаъолияти худ, мақомоти
ҳокимияти давлатӣ аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ мунтазам
истифода мекунанд.*

*Дар шароити имрӯза рушди босуръати техника, технология ва барномасозӣ
зиндагии башарро қуллан тағйир додааст. Имрӯзҳо садҳо намунаи техникаҳои ҷадиди
замонавӣ кишф ва ба истифода дода шудааст. Дар ин раванд, кишфи компютер,
ихтироъ ва роҳандозии шабакаи глобалии интернет аз нодиртарин дастовардҳои асри
гузашта ба шумор мераванд. Яке аз механизмҳои муҳими таъмини шаффофият ва
иштироки фаъоли ҷомеаи шахрвандӣ дар раванди муқовимат ба коррупсия ин
ҳукумати электронӣ мебошад. Ҳукумати электронӣ низоми ягонаест, ки тамоми
мақомоти давлатиро муттаҳид карда, ба онҳо шароит фароҳам меорад, то бо
истифода аз шабакаи компютерӣ гардиши ҳуҷҷатҳои электронии байниидоравиро
таъмин намоянд. Дар асоси он ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ хизматрасониҳои давлатиро
пешиҳод созанд, ё арзу шикоятҳои мардумро баррасӣ кунанд. Аз ин рӯ, дар меҳвари
бунёди консепсияи мазкур иттилоот қарор дошта, самтбахшӣ тариқи иттилоот яке
ҳадафҳои аслии он ба ҳисоб меравад.*

*Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар талабот ва принципҳои дар «Консепсияи
ташаккули ҳукумати электронӣ» зикргардида ва вазъи кунунии сомонаҳои расмиро ба
эътибор гирем, чандон хушҳолкунанда ва ҷавобгӯи меъёрҳо нест. Ҳарчанд
ташкилшавии сомонаҳо дар назди мақомоти иҷроияи вазорату идораҳо ва шахру
навоҳии кишвар ба назар мерасад, вале онҳо ба талаботи рӯз ҷавобгӯ набуда, беҳбудии
зиёдро талаб мекунанд.*

Калидвожаҳо: иттилоот, техника, технология, телекоммуникатсия,
барнома, ҳукумати электронӣ, маълумот, ҷомеаи иттилоотӣ, идоракуни давлатӣ,
сомона, интернет, рушди иқтисодӣ, иқтисодиёт.

Дар асри навин рушди босуръати техникаву технология зиндагии башарро куллан тағйир дода, муносибатҳои ҷамъиятии сифатан навро ба вучуд овард. Ҳамарӯза дахҳо техникаҳои ҷадиди замонавӣ кашф ва ба истифода дода шуда, равишҳои қорӣ оҳиста-оҳиста аз шакли қоғазӣ ба шакли электронӣ мегузаранд. Дар ин раванд, кашфи технологияи компютерӣ, ихтироъ ва роҳандозии шабакаи глобалии Интернет аз нодиртарин дастовардҳои асри гузашта ба шумор мераванд.

«Дар марҳалаи имрӯза бо истифода аз усулҳои «Ҳукумати электронӣ» ҳарчи васеътар қорӣ намудани коргузори ва ба сатҳи сифатан нав бардоштани масъулияти хизматчиёни давлатӣ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад» [1].

Дар асри XXI ин раванд, яъне электронигардонӣ якбора ба суръати баланд ноил гардида, фаъолият ва зиндагии инсониятро ба маротиб осону дигаргун сохт. Он ба рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ таъсири мусбат расонида, тараққӣ ёфтани соҳаро дар ҷаҳон хеле боло бурд.

Кишвари маҳбуи мо - Тоҷикистон, низ ҳамқадам бо давлатҳои дигари олам пайи тараққӣ ва рушдёбии соҳаи фавқ басо тадбирҳои муҳим андешида истодааст. Аз ин рӯ, бо роҳандозӣ гардидани барномаҳои мушаххаси давлатӣ онҳо сол аз сол ба натоиҷи дилхоҳу назаррас ноил мегарданд. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи мазкур қабул гардида, масъулин пайи татбиқи онҳо ҳамеша ҷаҳду талош мекунанд ва камар мewanанд.

Ҳукумати электронӣ намуди хосаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ чун падидаи ҷадиди иҷтимоиву сиёсӣ дар анҷоми асри XX дар идоракунии давлатӣ мавриди истифода қарор дода шуд [2, 25]. Нахустин таҷрибаҳои ҷорикунӣ он дар давлатҳои аврупоӣ самаранокии баланд нишон доданд.

Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 5 ноябри соли 2003, таҳти № 1174 Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар ҷумҳурӣ барои солҳои 2012-2020 бо мақсади амалисозии Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардида, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, таҳти № 468 «Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон» тасдиқ шудааст. Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии кишвар бошад, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, таҳти № 451 тасдиқ шуда, Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии мамлакат бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 таҳти № 1713 қабул гардидааст.

Аз ин фармону қарорҳои ҳаётан муҳими Президенти кишвар маълум мегардад, ки иҷроиши «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон» яке аз системаҳои муҳимтарини коргузориҳои электронӣ ба хизматтарониҳои давлатӣ маҳдуд нагардида, балки ба сохтани «ҷомеаи иттилоотӣ», системаи иттилоотӣ дар мамлакат ва ҳамин гуна шакл гирифтани дигар сохторҳои ҳукуматӣ дар манотиқи мухталифи ҷумҳурӣ замина гузошта метавонад. Дар баробари рушди технологияҳои иттилоотӣ имконияти ташкили қори самараноктари сохторҳои давлатӣ, хусусан дар соҳаи хизматрасонӣ ба шаҳрвандон ба вучуд омад ва аз ин ҷо вожаи «ҳукумати электронӣ» мавқеи иҷтимоӣ пайдо кард.

Хукумати электронӣ низоми ягонаест, ки тамоми мақомоти давлатиро муттаҳид карда, ба онҳо шароит фароҳам меорад, то бо истифода аз шабакаи компютерӣ гардиши ҳуҷҷатҳои электронии байниидоравиро таъмин намоянд. Дар асоси он ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ хизматрасониҳои давлатиро пешниҳод созанд, ё арзу шикоятҳои мардумро баррасӣ кунанд. Бинобар ин, низоми ҳукумати электронӣ яке аз унсурҳои асосии бунёди ҷомеаи муосир ва идоракунии давлатӣ дар мамлакатҳои мутараққӣ маҳсуб ёфта, имконияти гирифтани посухҳоро ба суолҳои муҳими иҷтимоӣ бидуни хизматчиёни давлатӣ пешкаш менамояд. Ҳукумати электронӣ кулли монеаҳои имконпазирӣ хусусияти маъмуридоштаро ҳангоми бадастории хизматрасониҳои лозима баргараф сохта, ҳамзамон дастрасии мардумро ба иттилооти расмӣ осон мегардонад [2,51].

Ҳукумати электронӣ як ҷузъи ҷомеаи иттилоотӣ буда, дар айни замон дар арафаи шаклгирии умумиҷаҳонӣ қарор дорад. Дар шароите ки интернет ба воситаи муҳими алтернативии паҳши иттилоот зуҳур кардааст, ин масъала аз ҳар ҷиҳат басо аҳаммиятнок буда, дар ин ҳолат бояд муносибати нави иттилоотӣ ба роҳ монда шавад. Маҳз аз ҳамин нигоҳ, «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ» як ҷузъи муҳими ахборрасониرو ба миён оварда, метавонад дар пешрафти муносибатҳои ҷадиди иттилоотӣ саҳм бигирад.

Татбиқи ин гуна тарзи коргузори дар Тоҷикистон низ мохирона роҳандозӣ гардида, ниҳоят ташкили ҳуҷҷатгузории бекоғаз натиҷаи он аст. Дастрасии мардум ба маълумоти иттилооти расмӣ асосан тариқи Интернет ва дигар воситаҳои телекоммуникатсионӣ сурат мегирад. Нишондиҳандаҳои сатҳи рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро аз рӯйи беш аз 50 хусусият баҳо медиҳанд, ки дар се гурӯҳи асосӣ муттаҳид карда шудаанд:

- Шароити мавҷуда барои инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;
- Омодагии шаҳрвандон, соҳаҳои корӣ ва мақомоти давлатӣ барои истифодабарии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ;
- Сатҳи истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар бахшҳои ҷамъиятӣ, тижоратӣ ва давлатӣ.

Дар замони имрӯза технологияҳои иттилоотӣ воситаи муҳими баландбардории самаранокии фаъолияти дастгоҳи иҷроияи давлатӣ, пастгардонии хароҷоти ғайриистеҳсолӣ ва тақвияти арзиши ҳокимият дар ҳисоби таъмини шаффофият ба шумор мераванд. Маҳз барои ҳамин аксарияти давлатҳои муосир модели нави идоракунии давлатиро ба роҳ мондаанд, ки ба принципҳои натиҷанокӣ ва ҳисоботдиҳии ҷамъиятӣ асос ёфтааст [3,76]. Зеро таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки моделҳои гуногун аз рӯи қарор, татбиқи зинаҳо ва лоиҳасозии ҳукумати электронӣ – «e-government» - вуҷуд дорад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ имрӯза се модели асосии бунёдсозии ҳукумати электронӣ. Дар мисоли Амрико, Аврупо ва Осиё мавҷуданд. Модели амрикоӣ хусусияти маҳсули бунёдшавиро дар ИМА инъикос менамояд; модели аврупоӣ рушди сохторҳои электронии давлатиро дар қисми зиёди мамлаки Аврупои Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқӣ нишон медиҳад; модели осӣёӣ дар Сингапур, Ҷопон ва Корея Ҷанубӣ нисбатан бомуваффақият амалӣ гардидааст.

Ҳадафи асосии барномаи модели амрикоии ҳукумати электронӣ дар алоқамандии шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ бо мақомоти давлатӣ соддагардонӣ, дастрасӣ ва арзонӣ мебошад. Модели аврупоӣ бошад, дорои институтҳои баландтари

давлатӣ, ба монанди Европарламент, Суди аврупоӣ ва ғайра буда, тавсияҳои онҳо барои рушд ва танзимкунии кори «e-government» барои ҳамаи давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ҳатмӣ ба шумор меравад. Усули идоракунии модели осӣёӣ хусусиятҳои хосси худро дорад, ки ба намудҳои фарҳанги корпоративии осӣёӣ ва низоми бисёрқабатаи идоракунии давлатӣ таъя мекунад. Яъне, ин модел аз рӯи принципи аҳроми иерархӣ ташикл карда шудааст. Масалан, Ҳукумати Кореяи Чанубӣ хангоми ташикли модели «демократияи электронӣ» бештар ба қонёгардонии талаботи иттилоотии шаҳрвандон ва воридкунии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба низоми фарҳангу маориф диққат додааст.

Дар раванди бунёди ҳукумати электронӣ таҷрибаи аввалини давлатҳои ба ин низом ру овардари, ба монанди Амрико ва Канада муваффақнок ҳисобидан мумкин аст. Давлатҳои рӯ ба инкишоф, аз қабали Бразилия, Гватемала, Мексика, Шри-Ланка ва ғайра ба таҷрибаи амрикоию канадагӣ, ҳамчун ба сарчашмаи усулҳои пешрафта ва маводҳои таълими барои амалигардонии стратегияи миллии хусусӣ дар заминаи бунёдсозии ҳукумати электронӣ назар меафкананд. Омӯзиши таҷрибаи татбиқи лоиҳаҳо дар мамолики пешрафта, пеш аз ҳама, барои коркарди сохтори ягонаи ташиклӣ ва ҳамчуни барои бартарафкунии хатоҳои умумӣ ва зиёд намудани афзалиятҳои бозгашти маблағгузориҳои воридкардашуда муҳим аст. Аммо бояд якчанд омилҳоро ба эътибор гирифт: шумораи аҳолии мамлакат; хусусиятҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишвар; паҳнгардонии дастрасии Интернет дар ҷамъият; сарчашма ва имкониятҳои сармоягузори лоиҳаҳо ва ғайраҳо [4,121].

Ҳамин тавр, ҳукумати электронӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон аз рушди технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун омил таъминоти самараноки идоракунии давлат ва муҳимияти ба халқ пешкашкунии хизматрасониҳои самараноки иҷтимоии он шаҳодат медиҳад. Зери ҳукумати электронӣ ба таъминкунии шаҳрвандон, ташикли босуръат ва дастрасии самараноки хизматрасониҳои давлатӣ, баландбардории самаранокии вазифагузори мақомоти давлатӣ тавассути истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ равона гардидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар талабот ва принципҳои дар «Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ» зикргардида ва вазъи кунунии сомонаҳои расмиро ба эътибор гирем, чандон хушхолкунанда ва ҷавобгӯии меъёрҳо нест. Ҳарчанд ташиклшавии сомонаҳо дар назди мақомоти иҷроияи вазорату идораҳо ва шаҳру навоҳии кишвар ба назар мерасад, вале онҳо ба талаботи рӯз ҷавобгӯ набуда, беҳбудии зиёдро талаб мекунанд. Бояд қайд кард, ки дар таъсиси сомонаҳои расмӣ талаботи муайянкардаи консепсияи мазкур дуруст ба эътибор гирифта нашудааст. Зери тибқи талаботи ин консепсия, то анҷоми марҳилаи аввали он, яъне санаи 1 январи соли 2014 бояд 47 сохторҳои давлатӣ, сохторҳои давлатии тамоми шаҳру навоҳӣ ва вилоятҳои кишвар дорои саҳифаҳои интернетии махсус мегардиданд. То ҳол ягон омили расмӣ дастрас нашудааст, ки фоизи мушаххаси таъсисшавии сомонаҳои ниҳодҳои ҳукумати ро дақиқ намоем. Вале аз рӯи кӯишҳои интернетӣ маълум гардид, ки то имрӯз на ҳамаи сохторҳои давлатии шаҳру ноҳияҳо дорои сомонаи худ ҳастанд.

Муҳтавои эҷодии техникаи сомонаҳои ҳукумати дараҷаи ба ниёзҳои ҷомеаи муосир ҷавобгӯ будани онҳо таҳқиқ нашудааст. Танҳо дар расонаҳо баъзе ишораҳо аз ҷониби журналистон ба ҷиғунагии онҳо дида мешавад, ки он ҳам аксаран характери

танкидӣ дорад. Инчунин, соли 2010 дар доираи лоиҳаи «Вусъат додани дастрасӣ ба иттилоот дар интернет» бо дастгирии «Internews Network» дар Тоҷикистон, аз ҷониби АМБАОМТ як пурсиши сотсиологӣ гузаронида шуда, дар шакли китобчае таҳти унвони «Нақши интернет дар дастрасӣ ба иттилоот» чоп гардид. Як бахши китобча ба муносибати кормандони ВАО ба сомонаҳои мақомоти давлатӣ бахшида шуда, дар он гуфта мешавад, ки: «таҳлили маълумот нишон медиҳад, ки шумораи нисбатан зиёди пурсидашудагон - 47,5%, аз сомонаҳои расмӣ баъзе вазорату идораҳои кишвар истифода мебаранд. Шарҳи ҷавобҳои пурсидашудагон нишон медиҳад, ки пурсидашудагон сомонаҳои расмӣ мақомоти давлатиро маҳз ба хотири баровардани ниёзҳои касбиашон – ҷамъ овардани мавод барои рӯзномаҳои онҳо, дастрас намудани ахбори расмӣ барои ҷустуҷӯи мавзӯҳои нав ва барои доништани нуқтаи назари расмӣ ба ягон мавзӯ, проблемаҳои ҷомеа меҳонанд...» [1].

Бо гузашти беш аз панҷ сол ваъе то ҷое тағйир ёфта, шумораи сомонаҳои ҳукумати низ бештар ва фаълтар гардидаанд. Дар татқиқоти ҷаваб ба сомонаҳои вилоятӣ ва шаҳру навоҳӣ ягон ишора нашуда, ҳоло қариб ҳамаи онҳо соҳиби сомонаҳои ҷудогона гардиданд.

Ҳамчунин, дар ин китобча сомонаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии миллии иттилоотии «Ховар», Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллий, Вазорати молия ва Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан фаъл нишон дода шудаанд. Аз соли 2014 инҷониб сомонаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ фаъл гардида, дар пешниҳоди хабарҳои илмӣ тадқиқоти айни замон пешсаф аст. Вале, дар аксар сомонаҳои мақомоти давлатӣ маводи таҳлилий вучуд надорад. Ҳарчанд бо гузашти чанд сол вазорату идораҳо ва дигар ниҳодҳои ҳукумати аз ин ҷиҳат то андозае ҳудро ислоҳ кардаанд, аммо ин муносибат дар сомонаҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ бараъло мушоҳида мешавад.

Барои мисоли мусбат сомонаи Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳри Душанберо меорем, ки бо суроғаи «www.dushanbe.tj» дастрас буда, дар он бахшҳои зиёде фаъланд ва дар қиёс бо дигар шаҳру ноҳияҳо, сомонаи пойтахт фаъолияти назаррасро анҷом медиҳанд. Зеро иттилоот дар бахши «Хабар» мунтазам илова ва нав карда мешавад. Зарурати қор бо сокинони шаҳрро ба инобат гирифта, дар сомонаҳои иҷтимоии «Facebook» ва «Twitter» саҳифаи ҳосси раиси шаҳр боз гардида, почтаи электронии «dushanbe80@yahoo.com» низ фаъолияти хуб дорад. Боиси таҳсин аст, ки оид ба татбиқи концепсияи «ҳукумати электронӣ» дар шаҳри Душанбе лоиҳаҳои интерактиви «Мо метавонем» - www.mometavonem.tj (сомонаи хизматрасонии коммуналӣ) ва «Бе миёнаравҳо» - «www.bemiyonaravho.tj» (сомонаи кӯмаки иҷтимоӣ ва тамоси бевосита бо сохторҳои марбута) фаъолияти пурсамар доранд.

Бисёр хуб мебуд, агар шаҳру навоҳии дигари кишвар аз рӯи талаботу принципҳои асосии «Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ», мисли пойтахти ҷумҳурӣ ҳадафмандона амал мекарданд [7, 218].

Ҳамин тавр, ҳукумати электронӣ яке аз дастовардҳои муосири инсоният буда, баҳри пешрафт ва самаранок ба роҳ мондани муносибати шаҳрвандон ва мақомоти давлатӣ равона гардидааст. Дар баробари амалишавии ҳукумати электронӣ дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, аз

ҳисоби сарфаи вақт ва коҳишдиҳии сатҳи даромади аҳоли боиси боло рафтани сатҳу сифати зиндагии мардум мегардад.

Чун Тоҷикистон дар минтакаи кӯҳсор воқеъ гардидаасту шахру ноҳияҳоро қаторкӯҳҳои осмонбӯс фарогир буда, ҷойгиршавии ҷуғрофии мушкил доранд, таъсиси ҳукумати электронӣ яке аз роҳҳои асосии бурунрафт аз бунбасти коммуникатсионӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ», 2002.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 20 апрели 2012.
3. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Ҳ. Системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт Душанбе 2016
4. Концепции формирования э–правительства в Республике Таджикистан /Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 г. № 643.
5. Овчинников С. А., Гришин С. Е. Причины и условия неудач внедрения э–правительства // Вестник СГСЭУ. 2011. № 4 (38). С. 177 – 180.
6. Кулик А. Н. Электронное государство в «суверенной демократии» / А. Н. - Кулик // Технологии информ. общ-ва – Интернет и соврем, общ-во: Труды X Всерос. объедин. конф. СПб. 23-25 октября 2007 г. – СПб.: Изд-во филолог, фак. СПбГУ, 2007. С. 212-216.
7. Мирзоев Н.Ҳ. Ҳукумати электронӣ ва аҳамияти он дар ҶТ Маводи конференсияи IV байналмилалӣ илмию амалӣ «Муаммоҳои рушди босуботи иқтисодию иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ: ҷанбаҳои миллӣ ва минтақавӣ». – Душанбе, 2018. – С. 218-221
8. Мирзоев Н.Ҳ. Ҳукумати электронӣ ва технологияи иттилоотӣ дар системаи идоракунии Материалы республиканской научно-теоритической конференции профессорско - преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной «25-летию государственной независимости республики Таджикистан» Душанбе 2017. –С.23-27
9. Ермолаев А.В. Электронное государство: прорыва следует ожидать в ближайшие два года//Журнал «Технологии и средства связи», 2009. –№6 (75). — С. 15-24.
10. Ниёзов А.С. Информационные технологии и эффективность государственного управления//Вестник Института повышения квалификации государственных служащих Республики Таджикистан, 2005. № 2. – С.30 -37.

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО ВАЖНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

МУХСИНОВ ДАВЛАТАЛИ САИДВАЛИЕВИЧ

кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных систем в экономике Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан.
Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 907-65-06-65, e-mail: D_mukhsinov@mail.ru

МИРЗОЕВ НЕМАТУЛЛО ХАКИМОВИЧ

кандидат физико-математических наук, доцент кафедры информационных систем в экономике Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан,
Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 918-35-35-14, e-mail: 918353514@mail.ru

Сегодня наука и техника развиваются во всех регионах мира, и в этом процессе возникают новые явления. Государственные учреждения регулярно используют информационные и коммуникационные технологии для повышения эффективности и качества своих услуг и эффективности своей деятельности.

Сегодняшнее стремительное развитие технологий и программирования радикально изменило жизнь людей, и сегодня были открыты и введены в эксплуатацию сотни новых типов современных технологий. В этом процессе изобретение компьютера, изобретение и запуск глобальной сети Интернет являются одними из самых замечательных достижений прошлого века.

Одним из важных механизмов обеспечения прозрачности и активного участия гражданского общества в процессе борьбы с коррупцией является электронное правительство. Электронное правительство - это единая система, которая объединяет все государственные органы и дает им возможность использовать межведомственные электронные документы с использованием компьютерной сети. На его основе оказываются государственные услуги физическим и юридическим лицам или для рассмотрения публичных жалоб и обращений. Поэтому информация лежит на основе этой концепции, а информационная направленность является одной из ее основных целей. В Республике Таджикистан, если принять во внимание требования и принципы «концепции формирования электронного правительства» и текущий статус официальных сайтов, это не очень приятно и не соответствует стандартам. Несмотря на то, что веб-сайты создаются министерствами, агентствами, городами и районами страны, они не отвечают требованиям дня и требуют значительных улучшений.

Ключевые слова: информация, техника, технология, телекоммуникация, программа, электронное правительство, данные, информационное общество, государственные органы, веб-сайт, интернет, экономический рост, экономика.

**ELECTRONIC GOVERNMENT AN IMPORTANT STATE ACHIEVEMENT IN
THE MODERN WORLD
MUKHSINOV DAVLATALI SAIDVALIEVICH**

candidate of economic sciences, associate professor of the department of information systems in economics, Tajik National University, 734025, Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Ave. 17, tel.: (+992) 907-65-06-65, e-mail: D_mukhsinov@mail.ru

MIRZOEV NEMATULLO KHAKIMOVICH

candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of information systems in economics, Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, tel.: (+992) 918-35-35-14, e-mail: 918353514 @ mail.ru

Today, science and technology are developing in all regions of the world, and in this process new phenomena arise. Government agencies regularly use information and communication technologies to improve the efficiency and quality of their services and the effectiveness of their activities.

Today's rapid development of technology and programming has radically changed the lives of people, and today hundreds of new types of modern technologies have been discovered and commissioned. In this process, the invention of the computer, the invention and launch of the global Internet are some of the most remarkable achievements of the last century.

One of the important mechanisms for ensuring transparency and active participation of civil society in the fight against corruption is e-government. E-government is a single system that unites all state bodies and gives them the opportunity to use interdepartmental electronic documents using a computer network. On its basis, state services are provided to individuals and legal entities or for the consideration of public complaints and appeals. Therefore, information lies on the basis of this concept, and information orientation is one of its main goals. In the Republic of Tajikistan, if you take into account the requirements and principles of the "concept of forming an electronic government" and the current status of official sites, this is not very pleasant and does not meet the standards. Despite the fact that websites are created by ministries, agencies, cities and regions of the country, they do not meet the requirements of the day and require significant improvements.

Keywords: *information, technique, technology, telecommunications, program, e-government, data, information society, government agencies, website, Internet, economic growth, economy.*

ИДОРАКУНИИ МАРКЕТИНГИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛИИ МОЛҲОИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

САРАБЕКОВА ИЗОЛАТ ЗАКРАТОВНА

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17,
e-mail: Sarabekova@mail.ru.

ҚУРБОНОВ ҶАҲОНГИР

магистранти курси 2-юми кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, тел.: 919-25-30-40.

Дар мақолаи мазкур муаллиф муаммоҳои идоракунии маркетинги бозори молҳои саноатиро дар шароити имрӯзаи муносибатҳои бозорӣ нишон додааст. Яке аз монетаҳои суст гардидани гардиши бозори молҳои истеъмолии саноатӣ таъсири бемории сироятӣ COVID-19, дар чанд моҳи охир қатъ гардидани алоқаҳои хоҷагидори байни давлатҳои Осиёи Миёна ва Руссия мебошад. Дар натиҷа ҳаҷми воридоти молҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле кам гардид ва содироти молҳои саноатӣ ба хориҷи кишвар низ коста шуд. Дар ин ҳолат муаллиф тавсия медиҳад, ки барои соҳибкорони ватанӣ имконияти воридишавӣ ба бозор ва баромадан ба бозорҳои хориҷӣ бо молу маҳсулоти саноатӣ фароҳам омадааст.

Дар доираи истеҳсолоти ватании молҳои соҳаи саноати сабук ҳоло ҳам ба таври кофӣ самаранокии фаъолияти кори коргарони соҳа низ муайян карда нашудааст. Дар корхонаҳои саноати сабук бояд механизми таъкили фаъолиятро, ки ҳамчоясозии саривақтии гузариши иқтидори инсонӣ ба сармояи инсонӣ равона сохтан зарур аст, ки он дар таъмини бевоситаи рушди инсон ва самаранокии соҳаи саноати сабуки ҷумҳурӣ саҳмгузор мебошад.

Барои бунёду ташиаккулдиҳии қобилияти зеҳнӣ ва касбии мутахассисони ҷавони соҳаи саноати сабук саҳми макотиби олии технологӣ ва коллеҷҳои техникаи ҷумҳурӣ басо назаррас аст, чунки дар онҳо барои тайёр намудан ва бозомӯзонидани кормандони муҳандисии техникӣ ва касбии соҳаи саноати кишвар шароити хуб фароҳам оварда шудааст.

Калидвожа: Идоракунии маркетинг, бозори истеъмолий, бозори молҳои саноатӣ, тадқиқотбарии бозори молҳои саноатӣ, молҳои содиротишавзкунанда.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавии рӯйдодҳои илмию техникӣ, шиддатёбии рақобатнокӣ бозори молҳои саноатии истеъмолий, бахусус бозори молҳои озуқаворӣ ва бозори молҳои ғайриозуқаворӣ муаммоҳои истеҳсоли молҳои саноатии содиротишавзкунандаро мувофиқ ба талаботи аҳолии кишвар ба миён овард, ки яке аз масъалаҳои мубрами рӯз дар соҳаи тадқиқотбарии маркетингии бозори молҳои истеъмолий мебошад.

Дар барномаи Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сценарияи индустриалии рушди он лоиҳаҳои амалкунандаи оғозшудаи энергетикӣ инфрасохтор, барқарор намудани иқтидорҳои мавҷуда ва ба кор омодасозии иқтидорҳои нави истеҳсолӣ

дар соҳаи саноати ҷумхури пешбинӣ шудааст [2, с.29]. Маҳз ба шарофати қабули ин барнома афзоиши босуръати саноат бахусус саноати сабук ва хӯрокворӣ, саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ, ангишт, металлургияи сиёҳ ва ранга, саноати сохтмонӣ, саноати кимиё ва ғ. дар ояндаи наздик рӯ ба рушдбӣ ниҳодааст.

Барои ноил гаштан ба ин ҳадаф сенарияи индустриалию инноватсионӣ низ қабул гардидааст, ки дар заминаи гузаронидани ислоҳот дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, бахусус соҳаи маориф ва илм, ки бевосита дар тайёр кардани мутахассисони баландпояи соҳавӣ саҳми босазо дорад, равияҳои инноватсиониро дар тақмили масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, рушди моликияти зехнӣ, истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ, рушди истеҳсоли молу маснуоти воридотиивазкунанда, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза роҳандозӣ намуда истодааст.

Дар ҳақиқат, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корхонаҳои бозистода ё пурра амал накунада ҳоло ҳам арзи вучуд доранд, ба монанди фабрикаи ҷуроббарории ш. Душанбе, фабрикаи каштбобии ш.Истаравшан, фабрикаи мебелбарории «Тоҷикмебел», заводи яхдонбарории «Помир»-и ш. Душанбе, корхонаи дӯзандагии «Гулистон»-и ш.Душанбе, комбинати шоҳибобӣ ва «Тоҷикатлас»-и ш.Душанбе, заводи «Тоҷикгидроизол»-и ш. Ҳисор, заводи «Тоҷикгидроагрегат», заводи «Конструкцияҳои оҳанию бетонӣ» ва боз дахҳо чунин корхонаҳоро ном бурдан мумкин аст, ки дар пояи онҳо азнавтаҷҳизонӣ ва азнавсозии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва сабук, саноати металлургӣ ва саноати маҳсулотҳои техникаро ба роҳ мондан мумкин аст.

Дар руши босуботи соҳаҳои саноати кишвар ба инобат гирифтани таҳқиқу таҳлилҳои маркетингии талаботи бозори истеъмоли, гирифтोरшавии истеъмолгарон ба бемории сироятӣ ҷаҳон – COVID 19, ки дар ҷараёни воридоту содироти молу маъвод боиси нигаронӣ гашта, ба болоравии фаъолияти иқтисодию иҷтимоии соҳаҳои истеҳсолию тичоратӣ таъсири худро расонида истодааст.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба сиёсати иқтисодии пешгирифтаи Ҳукумати ҷумхури ва тадбиқбӣ чунин ислоҳот оиди болоравии ҳаҷми истеҳсоли молҳои саноатӣ, хусусан дар соҳаҳои коркард басо назаррас аст. Хусусияти хоси тадқиқоти маркетингии соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар гузаронидани таҳлилу таҳқиқҳои маркетингии соҳа, мавҷудияти иқтидорҳои бузурги захираҳои ашёи хом ва захираҳои меҳнатӣ мебошад, ки самти рушди ояндаи онро муайян месозад. Аз тадқиқоту мушоҳидаҳои маркетингии бозори молҳои саноатӣ маълум гардид, ки истеҳсолу пешниҳоди молҳои саноатӣ яке аз воситаи муҳими ғанигардонии бозори дохилӣ буда, барои ҳалли муаммои шӯғли аҳоли ва коркарди ашёи хом маҳаллӣ мавқеи муайянро ишғол менамояд.

Тадқиқотҳои маркетингии бозори молҳои саноатии кишвар аз он дарак медиҳад, ки дар шароити имрӯзаи пастгардидани ҳаҷми воридоти молҳои саноатӣ ба бозори дохилӣ истеҳсолгарони молҳои саноатиро мувофиқи таъбу завқи харидорони бозор барномарезӣ намуда ҳаҷми истеҳсоли ниҳии молҳои саноатии ватаниро афзоиш диҳанд. Барои иҷрои ин вазифа шароити зерин фароҳам шудааст:

1. Ҳаҷми воридоти молҳои истеъмолии саноатӣ бо сабабҳои объективӣ субъективӣ коҳиш ёфтааст;
2. Талаботи бозор нисбати молҳои нави саноатии ҷавобгӯи стандартҳои ҷаҳонӣ афзуда истодааст;
3. Ин ҳолати бавучудода шароити хеле мусоидро барои фаъолияти соҳибкории хурду миёна фароҳам овардааст, ки аз ин вазъият соҳибкорон васеъ истифода намуда

кӯшиши харҷи зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли молҳои саноати роҳандозӣ намоянд, то ин ки бозори дохилиро бо молҳои саноатии воридотивазкунанда таъмин созанд.

Хеле бамаврид аст, ки истеҳсоли ашёи хоми аз ҷиҳати экологӣ тозаии соҳаи аграрӣ барои соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз манфиат ҳолӣ набуда, балки ба болоравии сатҳи истеҳсоли молҳои саноатии ба талаботи замона ҷавобгӯ кӯмак мерасонад. Мисол: зиёдшавии фермаҳои чорводорию парвандапарварӣ, афзоиши ҳавзҳои моҳипарварӣ, истеҳсоли меваю сабзавоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки бозори саноати хӯроквории мамлакатро бо ғӯшт ва маҳсулоти тозаии ғӯштӣ, тухм ва моҳӣ, меваю сабзавотҳо таъмин намуда, барои қонебгардонии талаботи истеъмолгарони бозори маҳсулоти хӯрокворӣ саҳми босазо гузошта истодааст. Соҳаи аграрии ҷумҳурӣ дар рушдҳои саноати ресандагии нахи пахта, истеҳсоли нахи абрешим аз пиллаи ватанӣ, саноати бофандвгии матоҳои пахтагӣ, абрашимӣ, атласу адрас, маснуоти каштбофӣ ва ҷӯроббарорӣ, истеҳсоли чарму пойафзол ва маснуоти чармӣ, қолинҳо ва маснуоти қолинӣ низ саҳми босазо дорад.

Дар кишвар истеҳсоли нахи пахта босуръат рушд ёфта истодааст, ки барои коркарди он корхонаҳои зиёд фаъолият доранд. Бо коркарди нахи пахта якҷанд корхонаҳои истеҳсолии калон ба монанди ҚСК «Ҷавонӣ», ҚСК «САТН», ҚСП «Олим Текстайл», ҚСК «Нассочи Хучанд», ҚСК «Спитамен Текстайл», ҚСК «Нику Хучанд», ҚСК «Файзи истиқлол-2011», ҚСК «Хима Текстил» банд мебошанд. Аммо, ҚСП «Чунтай-Данғара Син- Силу Текстил», ки дар н.Данғара бунёд шудааст аз чор қисми истеҳсоли: ресандагӣ, бофандагӣ, рангубордихӣ ва дӯзандагӣ иборат аст. Сехҳои ин корхона бо таҷҳизотҳои навини ширкатҳои машҳури ҷаҳонии Италия, Шветсария, Олмон ва Чин таҷҳизонида шудаанд.

Ҳаҷми истеҳсоли саноати дӯзандагӣ дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноати сабуки ҷумҳурӣ зиёда аз 25-30 %-ро ташкил медиҳад. Дар солҳои охир дар ин корхонаҳо дӯхтани сару либос барои соҳаи мудофия, сарулибос барои санъаткорон аз рӯи супориши соҳаи фарҳанг ва сарулибоси мактабӣ ва супориши муштариён фаъолият доранд.

Ҷадвали 1

Сохтори гардиши чаканаи молҳои соҳаи саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2018 (ҳазор сомонӣ). [4, с.387]

№	Номгӯи молҳои саноати сабук	Солҳо			
		2016	2017	2018	2018/2016 %
1	Газворҳо –ҳамагӣ аз ҷумла:	940276,1	986713,0	1071592,3	114,0
	- пахтагин	217557,3	199713,0	245006,5	112,7
	- абрешимӣ	64278,3	71541,3	84044,2	130,7
	- матоъ ва рӯймоли пашмин	111250,9	112422,1	124652,4	112,0
2	Ҷӯробу пайпоқ	76639,5	89194,4	107459,0	140,2
3	Пойафзол	377429,0	404162,1	585651,5	155,2
4	Мебел	175618,5	200687,4	252528,6	143,8
5	Қолинҳо ва маснуоти қолинӣ	213436,9	203474,7	253603,0	118,8

Ҷунонҷӣ, аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд ҳаҷми фурӯши молҳои истеъмолии саноати сабук дар ҷумҳурӣ батадриҷ боло рафта истодааст. Соли 2018 ҳаҷми фурӯши газворҳо нисбат ба соли 2016 -14,0 %, аз ҷумла; матоҳои пахтагин -12,7%, газворҳои абрешимӣ-30,7%,

ҷӯробу пайпок- 40,2%, пойафзол-55,2%, мебел- 43,7%, қолинҳо ва маснуоти қолинӣ-18,8% афзоиш ёфтааст.

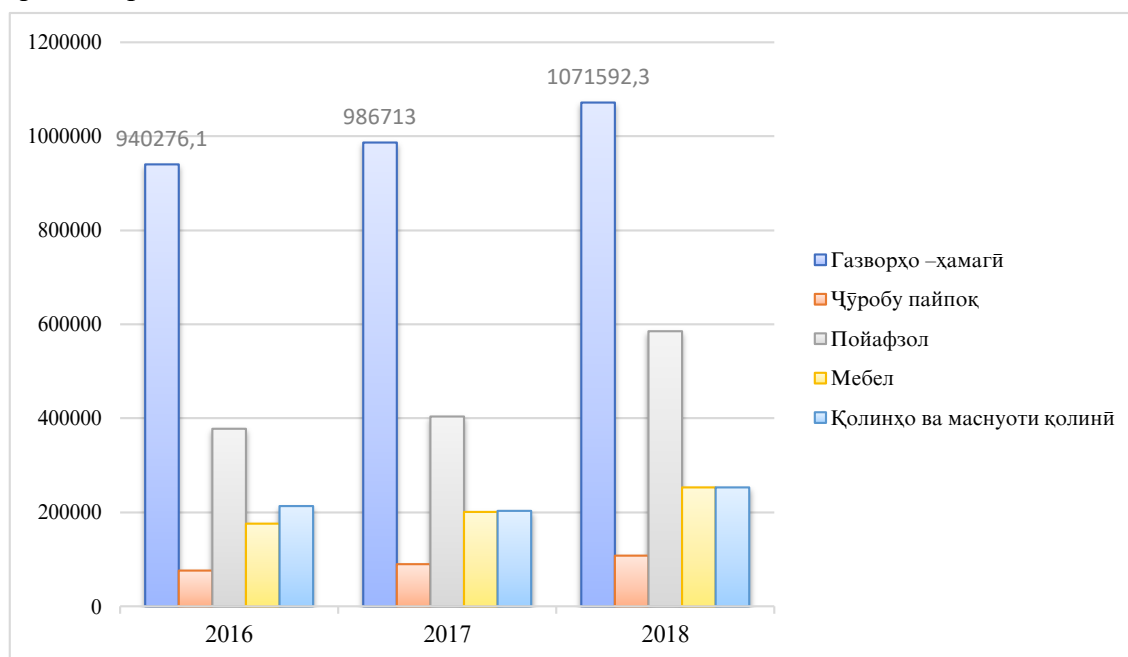

Диаграмма 1. Гардиши чаканаи молҳои саноати сабук дар бозори истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлили диаграммаи 1 нишон медиҳад, ки ҳаҷми фурӯши газворҳо ва пойафзол сол то сол афзоиш ёфта истодааст, ки ба рушди соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ ва талаботи аҳолии он вобаста аст. Дар ҳақиқат истеҳсоли ашёи хушсифат ва аз ҷиҳати экологӣ тоза ва дар бозор рақобатпазир ба пешниҳоди маҳсулотҳои соҳаи аграрии мамлакат вобастагӣ дорад.

Яке аз омилҳои рушди соҳаи саноати сабук таъмини соҳа бо мутахассисон ва коргарони соҳибхисоси соҳа мебошад. Фақат дар давраи солҳои 2015-2018 миқдори хатмкунандагони муассисаҳои олии касбӣ дар ҷумҳурӣ ба 130,3 % расида 1,3 маротиба афзоиш ёфт; аз ҷумла дар ш.Душанбе ва вилояти Суғд -117,5 %, вилояти Хатлон -150,4 % ва ВМКБ -122,2 %-ро ташкил намуд.

Дар баробари ба кордарории иншоотҳои нави саноатӣ ба монанди бофандагӣ, дӯзандагӣ, қолинбофӣ, истеҳсоли маҳсулоти чарм ва кашбофӣ дар манотикҳои ҷумҳурӣ ва пурзӯшавии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин ҳар сол афзоишҳои миқдори мутахассисон - хатмкунандагони муассисаҳои олии касбӣ, коллеҷу литсейҳои миёнаи техникӣ соҳаи саноати сабуки ҷумҳурӣ дар ояндаи наздик барои рушди ин соҳа заминаи махсус меғузорад. Ғайр аз ин, ҳаҷми талабот дар бозори молҳои саноатии ҷумҳурӣ, бахусус молҳои воридотӣ ва таҳаввулоти инноватсионӣ ба рушди фаъолияти соҳибкории саноатӣ таъсир мерасонад, ки ба талаботи инноватсионии иқтисодии кишвар ҷавобгӯ мебошад.

Аммо, дар доираи истеҳсолоти ватании соҳаи саноати сабук ба таври кофӣ самаранокӣ фаъолияти кори коргарони соҳа муайян карда нашудааст. Дар корхонаҳои саноати сабук бояд механизми ташкилии фаъолиятро, ки ҳамчоясозии саривактии гузариши иқтисодии инсонӣ ба сармояи инсонӣ равона сохтан зарур аст, ки дар таъмини бевоситаи рушди инсон ва самаранокӣ соҳаи саноати сабуки ҷумҳурӣ сахмгузор мебошад. Барои бунёду ташаккулдиҳии қобилияти зеҳнӣ ва касбии мутахассисони ҷавони соҳаи саноати сабук сахми макотиби олии технологӣ ва коллеҷҳои техникӣ ҷумҳурӣ басо назаррас аст, чунки онҳо бевосита бо тайёр намудан ва бозомӯзонидани кормандони муҳандисии техникӣ соҳаи мазкур омодаанд.

Холо дар ҷумхури саноати мебелбарорӣ бомуваффақият тараққӣ ёфта истодааст, ки он аз болоравии сатҳи зиндагии мардум гувоҳӣ медиҳад. Талаботи аҳолии нисбати мебел дар оянда низ рушд меёбад, чунки агар сатҳи даромаднокӣ баъзе кишварҳои аҳолии ба ин мусоидат намоянд, дараҷаи болоравии соҳаи сотмони иншоотҳои саноатӣ, фарҳангӣ ва манзилҳои истиқоматӣ дар пойтахти ҷумхури ва манотикҳои гуногуни он барои васеъшавии гардиши он дар бозори мебел асос мешавад. Ҳамин тавр, дар соли 2018 ҳаҷми умумии сохтмони манзил дар ҷумхури 1159,6 ҳазор метри мураббаъро ташкил дод, ки дар қиёс бо соли 2013 – 103,5 ҳ.м.м. афзоиш ёфта, ба ҳисоби миёна қариб то 10,0% боло рафтааст.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки муаммоҳои маркетинги молҳои саноатӣ бе омӯзиши талаботи харидорони бозори молҳои саноатӣ ҳалли худро намеёбад. Барои омӯзиши талаботи харидорон бояд рафтори истеъмолии аҳолии Тоҷикистонро хуб донист. Талаботи истеъмолии харидорони бозори дохилиро ба воситаи омӯзиши омилҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, фарҳангӣ маданӣ, миллию этникӣ ва иқлимию табиӣ таъсиррасон ва гузаронидани таҳқиқи таҳлили бозори молҳои саноатӣ ба роҳ мондан лозим аст. Истифодаи усулҳои муосири иқтисодӣ риёзӣ ва моделсозӣ барои дуруст ва аниқ исбот намудани талаботи харидорони бозори молҳои саноатӣ аҳамияти хоса дорад. Таъсиррасонии омилҳои демографӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, миллию этникӣ, ҷуғрофӣ ва психологӣ бе истифодаи усулҳои таҳлилий ва моделсозӣ аз имкон берун аст.

Барои амалисозии ин нақшаҳо бояд:

- Тайёрнамоӣ ва омодагории мутахассисони соҳаҳои гуногуни саноат дар донишгоҳу коллеҷҳои ҷумхури ва хориҷи кишвар;
- Бакордарории корхонаҳои бозистода бо истифода аз сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ, ки ҳалли масъалаи бекориро амалӣ месозад ва истеҳсоли молҳои саноатиро дар мамлакат вусъат медиҳад;
- Истеҳсоли таҷҳизотҳои соҳаҳои гуногуни саноатиро дар дохили кишвар аз ҳисоби ба роҳ мондани истихроҷи металлҳои сиеҳ ва ранга, ки боиси ривож ёфтани саноати вазнин мегардад ва он дар навбати худ ба рушди соҳаҳои дигари саноат таъсир мерасонад;
- Истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои пешқадами дунё оиди истеҳсол ва тақмилдиҳии молҳои саноатии талаботи баланддошта ва воридоти ивазшаванда.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри с. 2019. Душанбе, 2019.
2. Программа развития экспорта Республики Таджикистан на период до 2020 года. – Душанбе, 2015. –С. 6-9.
3. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития (Монография). Душанбе, 2019.
4. Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию //Постановление Правительства Республики Таджикистан от 01.10.2007, №500. – Душанбе, 2007.
5. Низамова Т.Д. Реструктуризация промышленных предприятий Таджикистана в условиях переходной экономики//автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук /Ин-т эконом. исслед. Душанбе, 2007.
6. Пулодова Х.Ш., Самадов Р.И. Анализ формирования инновационного потенциала Республики Таджикистан и его влияние на экономическое развитие. Экономика Таджикистана. Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Душанбе, - 2016. - №4 – С. 86-91.

7. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики. – Душанбе: Ирфон, 2013. – С.146.
8. Савицкая Г.Б. Экономический анализ: учеб. / Г.В.Савицкая -12-ое изд.-М.: Новое знание, 2010. – С.651.
9. Стратегияи рушди иктисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030. Душанбе, 2016. -121с.
10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019, ш. Душанбе, АСПРТ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - 483с.

УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА ПРОМЫШЛЕННЫХ ТОВАРОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

САРАБЕКОВА ИЗОЛАТ ЗАКРАТОВНА

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга, Таджикского
национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17, e-mail: [Sarabekova@mail.ru](mailto: Sarabekova@mail.ru).

КУРБОНОВ ДЖАХОНГИР

магистрант 2 – курса кафедры менеджмента и маркетинга, Таджикского национального
университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17,
тел.: (+992) 919-25-30-40.

В данной статье автор рассматривает проблемы управления маркетинга потребительского рынка промышленных товаров в современных условиях рыночных отношений. Одним из препятствий медленного роста товарооборота потребительского рынка промышленных товаров является появление инфекционного вируса COVID-19 и срыва хозяйственных связей России и стран Центральной Азии. В данной ситуации автор рекомендует отечественным предпринимателям с промышленными товарами внедряться местный рынок и выход на зарубежный рынок.

В сфере отечественного производства товаров легкой промышленности до сих пор в достаточной степени не определена эффективность труда работников отрасли. На предприятиях отрасли легкой промышленности республики необходимо совершенствовать организационные механизмы труда по своевременной интеграции перехода интеллектуальных ресурсов в человеческие ресурсы, что влияет на обеспечение человеческого развития и эффективности деятельности данной отрасли.

Для формирования и развития интеллектуальной и профессиональной способностей молодых специалистов отрасли легкой промышленности вклад высших технологических заведений и технических колледжей и лицеев очень велик, потому что здесь созданы благоприятные условия для подготовки и обучения инженерно-технических, профессиональных работников отрасли промышленности.

Ключевые слова: Управление маркетинга, потребительский рынок, рынок промышленных товаров, исследование рынка промышленных товаров, импортозамещающие товары.

MARKETING MANAGEMENT OF THE CONSUMER MARKET OF INDUSTRIAL GOODS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SARABEKOVA IZOLAT ZAKRATOVNA

candidate of economic sciences, associate professor at the department of management and marketing,
Tajik national university, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17,
e-mail: Sarabekova@mail.ru

KURBONOV JAKHONGIR

master of 2 - course of the department of management and marketing, Tajik national university,
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, tel.: (+992) 919-25-30-40.

In this article, the author examines the problems of marketing management of the consumer market for industrial goods in modern market conditions. One of the obstacles to the slow growth of trade in the consumer market for industrial goods is the emergence of the infectious COVID-19 virus and the disruption of economic ties between Russia and the countries of Central Asia. In this situation, the author recommends that domestic entrepreneurs with industrial goods introduce the local market and enter the foreign market.

In the field of domestic production of light industry goods, the efficiency of the industry's workers has not yet been sufficiently defined. In the light industry of the republic it is necessary to improve the organizational mechanisms of labor to integrate the transition of intellectual resources into human resources in a timely manner, which affects the ensuring of human development and efficiency of the industry.

In order to develop and develop the intellectual and professional abilities of young professionals in the light industry, the contribution of higher technology institutions and technical colleges and lyceums is very large, because there are favorable conditions for training and buoyant engineering and professional workers of the industry.

Keywords: Marketing management, consumer market, industrial goods market, industrial market research, import substitution products.

УДК: 331. 556 (575. 3)

МУҲОЦИРАТИ МЕҲНАТИИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАНЗИМНАМОИИ ОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

ИСКАНДАРОВ ҲОФИЗ ҲАКИМОВИЧ

НОМЗАДИ ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИӢ, МУАЛЛИМИ КАЛОНИ КАФЕДРАИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ
ИНСОНИИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони
Рӯдакӣ 17, тел.: (+ 992) 988 28 60 05; e-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru

САЪДУЛЛОЗОДА НАСРУЛЛО

ДОКТОРИ ФАЛСАФА (PhD), ДОКТОР АЗ РӮИ ИХТИСОСИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНИ КАФЕДРАИ
ИҚТИСОДИ ҶАҲОНӢ ВА МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ
ТОҶИКИСТОН, 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17,
тел.: (+ 992) 985-16-91-91; e-mail: nasrullo_1991@mail.ru.

Тамоюли бартариятдошти руи муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ ҷаҳонишавӣ баҳисоб рафта, яке аз натиҷаи он, муҳоҷирати байналхалқии аҳоли мебошад. Дар давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар бо суръати баланд афзоиши ёфт, ки ба он як қатор омилҳо дар сатҳи милли мусоидат намуданд, махсусан: тағйирёбии сохтори иқтисодиёт, бекорӣ, сатҳи насти

ҳаёти аҳоли, талаботи аҳоли оид ба даст овардани маблағ барои ҳаёт ё шурӯъ намудани тиҷорати шахсӣ.

Қайд карда мешавад, ки хусусияти хоси марҳалаи имрӯзаи рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ин муҳоҷирати байналхалқии қувваи корӣ мебошад, ки дар даҳсолаҳои охир хеле босуръат рушд меёбад. Муаллифон қайд мекунанд, ки муҳоҷирати байналхалқӣ ҳамчун раванди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар дигаргуниҳои иқтисодӣ, этникӣ ва демографӣ нақши назаррас дошта, дар рушди ҷамеаҳо ва дар маҷмӯъ ба ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии одамон нешбинӣ шудааст. Муайян карда шуд, ки муҳоҷирати байналхалқии меҳнатӣ на танҳо ба бозорҳои миллии меҳнат, балки ба бозори ҷаҳонӣ низ таъсир мерасонад. Ин як надидаи бисёрҷабҳа буда, ба яке аз муҳимтарин унсурҳои равобити иқтисодии байналмилалӣ табдил ёфтааст. Ғайр аз он, муаллифон қайд мекунанд, ки мушиқлиши омӯзиши ва таҳлили муҳоҷирати байналхалқии меҳнатӣ аз он иборат аст, ки одамон дар он иштирок мекунанд ва рафтори онҳо на танҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ муайян карда мешавад. Маълум карда шуд, ки ҳоло омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, таърихӣ, экологӣ ва дигар омилҳо ба муҳоҷират таъсир мерасонанд.

Қалидвоҷаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, ҷаҳонишавӣ, равандҳои муҳоҷират, қувваи корӣ, хоҷагии ҷаҳонӣ, муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ.

Ҳамбастагии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоҷагии ҷаҳонӣ раванди воридшавии давлатро ба чараёни байналхалқии муҳоҷират фаъол гардонид. Дар давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар бо суръати баланд афзоиш ёфт, ки ба он як қатор омилҳо дар сатҳи миллии мусоидат намуданд, махсусан: тағйирёбии сохтори иқтисодиёт, бекорӣ, сатҳи пасти зиндагии аҳоли, талаботи аҳоли оид ба даст овардани маблағ барои ҳаёт ё шурӯъ намудани тиҷорати шахсӣ. Ҳамзамон, дар сатҳи байналхалқӣ фаъолгардонии равандҳои муҳоҷиратӣ таҳти таъсири ҷаҳонишавӣ ба миён омад. Мунтазам муҳоҷирати меҳнатӣ хусусияти нисбатан бо қор таъминкунии давомнокро дар муқоиса бо сафари муваққатӣ бо мақсади тиҷорат касб намуд.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт сабабҳои умумии муҳоҷират метавонад хеле гуногун бошанд. Ин сабабҳоро тадқиқгарони Бонки ҷаҳонӣ бо тарзи хеле хуб ба низом дароварда шудааст, ки дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1

Сабабҳои муҳоҷират, омилҳои монеаэҷодкунанда ва ҷалбкунанда

Сабабҳо	Омилҳои монеаэҷодкунанда	Омилҳои ҷалбкунанда
Иқтисодӣ ва демографӣ	Камбизоатӣ, бекорӣ, даромади паст, сатҳи баланди таваллуд, сатҳи пасти тандурустӣ ва маориф	Имконияти ба даст овардани музди меҳнати баланд; имконияти беҳтар намудани меъёрҳои ҳаёт; рушди шахсӣ ва касбӣ.
Сиёсӣ	Муноқишаҳо, хатарҳо, вайронкорӣ; Идоракунии пастсифат; Поймолсозии ҳуқуқи инсон.	Амният ва суббот; Озодиҳои сиёсӣ.
Иҷтимоӣ-фарҳангӣ	Маҳдудиятҳои, ки бо сабабҳои этники, гендери, динӣ ва дигар сабабҳои ба ин монанд алоқамандӣ доранд.	Пайваст шудан бо оила; Ватани аслӣ; Мавҷуд набудани дискриминатсия.

Аз ҷониби муаллифон тартиб дода шудааст.

Сабабхое, ки дар чадвал оварда шудаанд, пурра ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тааллуқ дорад. Гурӯҳи якуми сабабҳо ҳамчун замина барои муҳочирати меҳнати беруна, баромад менамояд. Фаъолнокии муҳочират аз бисёр ҷиҳат аз он вобаста мебошад, ки то кадом андоза муҳочирони неруманд бо маълумоти зарурӣ таъмин мебошанд. Бечуну чаро, онҳо аз бисёр ҷиҳат нисбат ба маълумотҳои махсус дорои маълумотҳои умумӣ мебошанд, ки ба гурӯҳҳо ё шахсони алоҳида тааллуқ доранд.

Таҳқиқотхое, ки ба наздикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода шуданд, эҳтиёҷоти баландро оид ба хизматрасониҳои иттилоотӣ ва дигар хизматрасониҳо нишон доданд. Ҳамин тавр, 76% занҳо - муҳочирони меҳнатӣ қайд намуданд, ки ба дастгирии иттилоотӣ эҳтиёҷ дошта, 80% респондентҳо аз шумораи муҳочирон қайд намуданд, ки ба хизматрасониҳо оид ба кортаъминкунӣ дар хориҷа эҳтиёҷ доранд ва 74% онҳо ишора намуданд, ки оид ба хизматрасониҳои иттилоотӣ ва машваратҳо аз рӯи масъалаҳои қонунгузори меҳнатӣ дар мамлакатҳои ретсипиент эҳтиёҷ доранд. Оид ба сабабҳои асосии муҳочират пурсидашудагон ҷавобҳои хеле ҷолиб доданд. Ҳамчун сабаби асосии қабули чунин қарор 51,7% пурсидашудагон ба камбизоатӣ, 46,7% ба мавҷуд набудӣ фаъолият, 0,8% дохил шудан ба муассисаҳои олии таълимӣ ишора намуда, 0,4% онҳо бошад, ироа намуданд, ки сабаби асосии сафар намудани онҳо барои ба даст овардани даромад ва зарурияти баландбардории таҷриба мебошад. Чунин андеша меравад, ки посух ба савол оид ба сабабҳои муҳочират бо эътимод ба ҳисоб рафта, вазъияти воқеиро инъикос менамояд.

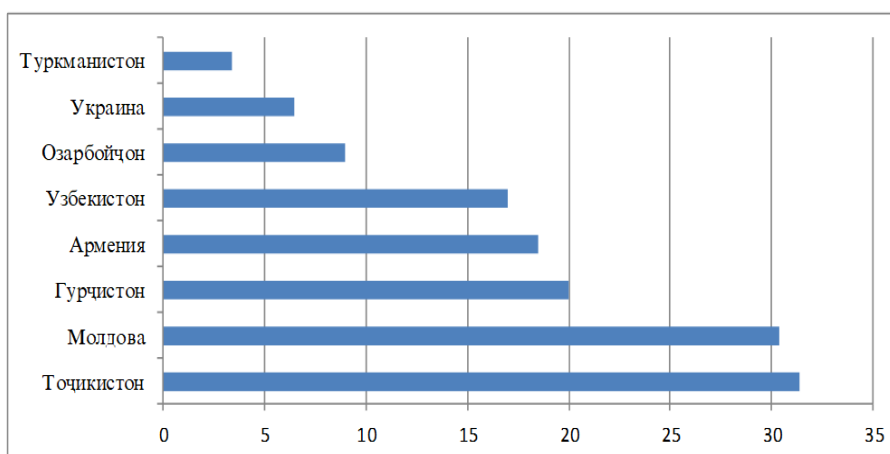
Мувофиқи таҳқиқотҳо, мамлакатхое, ки қувваи корӣ содир мекунанд, метавон аз рӯи сатҳи иштироки давлатӣ дар ҳавасмандгардонии муҳочирати захираҳои меҳнатӣ дар мувофиқа аз ҳаҷми интиқоли асъории муҳочирон ба се гурӯҳ ҷудо намуд. Ба гурӯҳи якум мамлакатхое тааллуқ доранд, ки барои онҳо содироти қувваи корӣ моддаи асосии даромади асъорӣ (Австралия, Португалия, Италия, Иордания, Марокко, Филиппин) ба ҳисоб нарафта, давлат муҳочиратро ҳавасмандгардонӣ наменамояд; ба гурӯҳи дуюм мамлакатхое тааллуқ доранд (Туркия, Ҳиндустон, Бангладеш), ки иқтисодиёташон аз бисёр ҷиҳат аз интиқоли пулии муҳочирон вобаста буда, давлат селани муҳочиронро танзим месозад ва гурӯҳи сеюмро мамлакатхое ташкил медиҳанд, ки дар он ҷо содироти қувваи корӣ ба моддаи муътадили даромад мубаддал гардидааст (Покистон, Яман). Аз ин рӯ, ин мамлакатҳо аз муҳочират хеле зиёд вобаста буда, одатан, давлат муҳочирати меҳнати муваққатиро ҳавасманд мегардонад [6].

Дар баробари ин, марбут донишани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз гурӯҳи муайяни гурӯҳбандии зикр гардида хеле мушкул мебошад, чунки аз як тараф, даромадҳо аз муҳочирон бо ифодаи миқдорӣ ва бо ғоиз нисбат ба ММД хеле назаррас буда, аз тарафи дигар, давлат муҳочирати меҳнатиро ҳавасманд намегардонад. Воситахое, ки ба иқтисодиёти мамлакат ворид мегарданд, дар бисёр вақт ғайрисамаранок истифода гардида (ба пасандознамоӣ ва сармоягузорӣ дар натиҷаи ноустувории иқтисодӣ ва сиёсӣ равона намегарданд), ба иқтисодиёти сиёҳ равона мегарданд [2, 105]. Хусусияти ҳоси равандҳои муҳочиратӣ ба таври ғавқулода рух медиҳандодани онҳо ба шумор меравад. Бисёрии муҳочирони меҳнатие, ки дар мамлакатҳои қабулкунанда қарор доранд, ғайрирасмӣ мебошанд. Масалан, ғоизи наҷандон зиёди чунин ашхос дар Россия (56,2%) ва мамлакатҳои Осиё (36,2%) қарор доранд. Ҳоло он ки мувофиқи маълумотҳои охирини Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон коҳишёбии селани муҳочирони меҳнатӣ ба Россия ба қайд гирифта шуда буд. Аз рӯи маълумотҳо, дар

нимсолаи якум аз Тоҷикистон ба қор ба хориҷа 242,8 ҳазор нафар сафар намуданд, ки дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои давраи қории соли 2016 21 ҳазор нафар кам мебошад. 97,6% ба Россия сафарқардагон 237 ҳазор нафарро ташкил намуданд. Дар баробари ин, ба Тоҷикистон дар нимсолаи якум 160 ҳазор нафар баргаштанд.

Муҳоҷирати зиёд аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, якум, вазниниро ба аҳолии фаъолияткунанда ҷоннок гардонид; дуюм, оқибатҳои иҷтимоӣ-равониро доро мебошад, ба мисли заифгардии институти оила дар ҳолатҳое, ки ба хориҷа аъзои оила сафар намуда, мард, зан ё кӯдакони хурдсолро танҳо мегузоранд; сеюм, муҳитро дар бозори меҳнат ҳолӣ мегардонад, ки аз паси худ селай муҳоҷиронро аз мамлакати сеюм зиёд намуда, дар натиҷа ба тағйирёбии ҳаёти фарҳангӣ оварда мерасонад; чорум, пешрафти илмӣ-техникӣ метавонад дар натиҷаи муҳоҷирати кадрҳои соҳибтаҷриба коҳиш ёбад. Қобили қабул он аст, ки таҳқиқгарон ҷанбаи сиёсии муҳоҷирати аҳолиро аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо месозанд, ки он таъсисдиҳии нуфузи ғайриҷолиби Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мамлакате, ки таъминкунандаи муҳоҷирони меҳнатӣ ба шумор меравад [1, 677].

Ҷи тавре ки аллакай қайд гардид, натиҷаи назарраси муҳоҷирати байналхалқӣ барои дилхоҳ мамлакат гирифтани интиқолҳои пулӣ ба ҳисоб меравад.

Диаграммаи 1. Ҳаҷми маблағҳои вориднамудайи муҳоҷирон нисбат ба ММД-и кишварҳои ҷон дар соли 2017

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқолҳои пулӣ сарчашмаи муҳимми даромади хонавода ба ҳисоб меравад, ки аъзоёни онҳо дар хориҷа фаъолият менамоянд. Интиқолҳои пулии муҳоҷирон нақши пешсафро дар ташаккули Фонди воситаҳои ҳаётии аҳоли, дар ноилгардии устувории макроиқтисодӣ ва молиявӣ дар мамлакат ишғол менамоянд. Ба таври ғайримустақим оид ба ин метавон аз рӯи маълумоти зерин ҳулосабарорӣ намуд. Дар соли 2017 воситаҳое, ки аз шаҳрвандони худ, ки дар хориҷ аз Тоҷикистон фаъолият менамоянд нисбат ба ММД 31,4 %, дар Молдова 30,4, дар Гурҷистон 20,0 %, дар Армения 18,5 %, дар Ўзбекистон 17,0 %, дар Озарбойҷон 9,- %, дар Украина 8,0 %, дар Қазоқистон 6,5 %, дар Туркманистон 34,0 % ташкил намуданд, ки он дар шакли диаграмма чунин шаклро мегирад.

Аз ин маълумотҳо муайян мегардад, ки сатҳи интиқолҳои пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ба Тоҷикистон нисбат ба ММД аз сатҳи дахлдори ҳамаи мамлакатҳои дар боло қайд гардида зиёд мебошад.

Мувофиқи маълумотҳои Е.Тюрюканов – директори маркази русии таҳқиқотҳои муҳоҷиратӣ, танҳо 17% муҳоҷирон имкон доранд, ки рухсатии навбатии пардохтгардида ва 15% - варакаи пардохтгардидаи бемориро соҳиб гарданд. Суғуртаи тиббиро танҳо 24% муҳоҷирон доро мебошанд.

Ба ғайр аз ин, аз ҳама таҷовузҳои паҳнгардидаи меъёрҳои меҳнат инҳо ба шумор мераванд: давомнокии муҳлати зиёди корӣ, ғаёлнокии баланди меҳнат, шароитҳои вазнини ғаёлият (сардӣ, ифлосӣ ва ғайра). Ин бо сатҳи хеле баланди беморӣ дар миёни муҳоҷирони меҳнатӣ ғажонида мешавад, махсусан, бемориҳои зуком, бемориҳои самтҳои нафаскашӣ ва ғайра. Боиси таасуф аст, ки дар 5 соли охир аз 400 то 600 нафар одамон ҳангоми муҳоҷират ғавтида, шумораи зиёди ғавтҳо бо бемориҳои нафҳои гуногун алоқамандӣ доранд [7, 321].

Қисмати нисбатан муҳими таҳқиқоти мо муайянсозии меъёри моҳонаи музди меҳнат ба ҳисоб меравад. Таҳқиқот пошдагии васеъро дар сатҳи музди меҳнат дар муҳоҷирони меҳнатии тоҷик нишон дод. Мувофиқи таҳқиқотҳо 0,8% муҳоҷирон музди меҳнати то \$100 дар моҳ ба даст оварданд. 4,5 % музди меҳнати моҳонаро то \$200, ва 11,3 % то \$300 дар моҳ соҳиб гардиданд. Ҳамин тавр, то 16,7% музди меҳнатро то \$300 ба даст оварданд, ки категорияи мазкури муҳоҷирони меҳнатӣ қобилият надоранд, маблағҳоро ба оилаҳои худ, ки дар Тоҷикистон қарор доранд, бифиристанд. Сухан оид ба он муҳоҷироне меравад, ки танҳо ба музди меҳнати ғавқулода боварӣ дошта, дорои касби зарурӣ набуда, қормандони расмӣ ба ҳисоб намерванд. Онҳо аз қониби сохторҳои қудратӣ ва қиноӣ, инчунин, қорфармоён мавриди истисмор қарор мегиранд.

Дар мувофиқа бо маълумотҳои ба дастодада 46,5% респондентҳо музди меҳнати то \$500 дар моҳ, 24,4% то \$750, 11,5% то \$1000 доро буданд. 1,0 % муҳоҷирони қурсидашуда музди меҳнати аз \$1000 ва зиёдтар аз онро доштанд. Аз ин маълумотҳо маълум мегаардад, ки 82,4% муҳоҷирони тоҷик дорои музди меҳнати миёна аз \$350 то \$1000 дар моҳро доро буданд. Ин категорияи муҳоҷирон қисмати зиёдеро ташкил медиҳанд, ки ба таври низомнок интиқолҳои пулиро ба оилаҳои худ амалӣ мегаардонанд. Воқеист, пешбинӣ созем, ки ҳаҷми миёнаи интиқолҳои пулӣ аз дародади миёнаи муҳоҷирони меҳнатӣ вобаста мебошад. Дар баробари ин, маблағи интиқолҳо аз арзиши ҳаёти охиринҳо бартар мебошад, қунки арзиши иҷораи манзил, хӯроқа, хароҷотҳои нақлиётӣ ва ғайра таъсири мустақимро ба маблағе мерасонанд, ки барои интиқол ба оилаҳое, ки дар ватан қарор доранд муқаррар гардидаанд.

Тавассути ин гуногунавъии муҳоҷират дародадҳои пулии оилаҳои муҳоҷиратӣ қариб ба 10 маротиба афзоиш меёбад. Мувофиқи таҳқиқотҳои Бонки ҷаҳонӣ 48% музди меҳнати худро муҳоҷирон ба оилаҳои худ равона месозанд. Заминае вуҷуд дорад, то пешбинӣ намоем, ки ин фоиз афзоиш хоҳад ёфт, агар дар натиҷаи анҷомдиҳии созишнома миёни мамлакатҳо сатҳи расмиқунонии муҳоҷирони меҳнатии тоҷик ба Россия афзоиш меёбад. Инчунин, бӯҳрони молиявӣ аллақай тасҳеҳҳои худро ба суммаи миёнаи интиқолҳои пулӣ ворид сохт.

Масъала оид ба ҳаҷми моҳонаи интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ хеле муҳим ба назар мерасад. Ин масъала дар мувофиқа бо ҳаҷми интиқолҳо ба таври қурра қорқард гардид. Мувофиқи таҳқиқоти мазқур 3,5% муҳоҷирони қурсидашуда ба ҳисоби миёна дар моҳ ба оилаҳои худ то \$50, 10,0 % - аз \$50 то 100, 7,2 % аз \$100 то 150, 20,2 % аз \$150 - то 200, 29,0% респондентҳо аз \$ 200 то 300, 23,1% - аз \$300 то 500, 5,9% - аз \$500 то 750, 1,1% - аз \$750 равона сохтанд. Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки 72,3% муҳоҷирони меҳнатӣ ба

оилаҳои худ хармоха аз \$150 то \$500 равона сохтанд. Дар умум мувофиқи ҳисобҳои гузаронидашуда ҳаҷми миёна солонаи интиқоли пулӣ \$1394 ташкил медиҳад.

Ҳукумати Тоҷикистонро зарур аст, то ба трансфертҳои муҳоҷирони меҳнатӣ таваҷҷуҳи вижа зоҳир намуда, ин чараёнро ҳамчун альтернативаи қарзҳои хориҷӣ аз назар гузаронад. Пеш аз ҳама, зарур аст, ҳар чи зудтар маҳдудиятҳоро дар соҳаи бонкӣ (андози даромад аз пасандозҳо, маҳдудиятҳо оид ба бекор намудани воситаҳои худӣ, ғайри имкон будани қабули асъорҳо аз интиқолҳои пулӣ аз хориҷа ва монанди инҳо) таҷдиди назар намоянд.

Ҳамин тавр, равандҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба бозори ҷаҳонии меҳнат ворид гардидаанд, ба тағйирёбии тарзи ҳаёти мамлакат ва алоқаҳои он бо дигар мамлакатҳо фаъолона таассурот зоҳир менамоянд. Равандҳои муҳоҷирати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ҷониби вазъиятҳои иқтисодӣ дар ҷаҳон ва тағйиротҳо дар бозори миллии меҳнат ба таассурот мубтало мегарданд. Дар баробари ин, муҳоҷирати хориҷӣ дорои хусусиятҳои муайян буда, бо як қатор омилҳо миқдорӣ ва сифат, алоқаманд мебошад, ки ба он таъсир мерасонанд. Ба омилҳои миқдорӣ ММД ба сари аҳоли, индекси нархҳои истеъмоли, арзиши қарзҳои бонкҳо, шумораи ҷойҳои кории озод ва ғайраро марбут дониста, ба омилҳои сифатиро дохил месозанд.

АДАБИЁТ

1. Искандаров Х.Х., Саъдуллозода Н.С. Проблемы кадрового обеспечения и утечки мозгов в условиях глобализации//Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства: сборник научных трудов: в 2-х томах / под общей редакцией д.э.н., профессора З. О. Адамановой. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2019. – Т. 1 – С.676-680.

2. Исламов Ф.С. Проблемы миграции населения Таджикистана в переходный период. Душанбе, 2002 - С.175.

3. Немерюк Е. Е. Миграция как вид социальной мобильности в современном российском обществе (теоретико-методологический аспект): автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.01 / Немерюк Евгения Евгеньевна. - Саратов, 2000.

4. Низамова Т.Д. Некоторые теоретические и практические вопросы подготовки специалистов рыночной экономики в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2016. - № 2/9 (218). - С.18-22.

5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2018 -С.384.

6. Ульмасов Р.У. Миграционная ситуация в Таджикистане: проблемы и пути решения. /Р.У. Ульмасов. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://culturedip.interaf-fairs.ru/index.php/analitika/-item/1034-1034>.

7. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Актуализация проблем «утечки мозгов» в Республике Таджикистан/Современные проблемы экономики и менеджмента /Материалы международной научно-практической конференции (28 октября 2016 г., Воронеж, РФ)/ ред. колл. - А.А. Федченко, О.А. Колесникова. - Воронеж: «Новопресс», 2016. – С 319-324.

8. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Анализ системы подготовки кадров аграрного профиля в Республике Таджикистан/Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/4. -Ч.2. - С.13-20.

9. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Человеческий капитал и кадровое обеспечение в сельском хозяйстве/Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров//Инновационные доминанты социально-трудовой сферы: экономика и управление/Материалы ежегод. межд. науч. прак. конф. (г. Воронеж). - Воронеж, 2016. - С. 246-251.

10. Шастико А.Е. Кластеры как форма пространственной организации экономической деятельности: теория и эмпирические наблюдения // Балтийский регион. – 2009. - №2. – С. 9-31.

ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

ИСКАНДАРОВ ХОФИЗ ХАКИМОВИЧ

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры управления человеческими ресурсами Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 988-28-60-05; e-mail: hofiz.iskandarov@mail.ru.

САЪДУЛЛОЗОДА НАСРУЛЛО

доктор философии (PhD) доктор по специальности мировая экономика кафедры мировой экономики и международных экономических отношений Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 985169191; e-mail s_nasrullo_s_91@mail.ru.

Доминирующей тенденцией развития международных экономических отношений является глобализация, и ее следствием является международная миграция населения. Отмечается, что на этапе перехода Республики Таджикистан к рыночной экономике трудовая миграция за границу росла быстрыми темпами, чему способствовал ряд факторов на национальном уровне, а именно: структурная трансформация экономики, безработица, низкий уровень жизни населения, потребность людей зарабатывать деньги на жизнь или на открытие собственного бизнеса.

Отмечается, что характерной чертой современного этапа развития международных экономических отношений является международная миграция рабочей силы, которая развивается очень стремительно в последние десятилетия. Авторы отмечают, что международная миграция как социально-экономический процесс играет значительную роль в экономических, межэтнических и демографических изменениях, более того в развитии сообществ и общества в целом и имеет проекцию в общественно-политическую и культурную жизнь людей. Выявлена, что международная трудовая миграция влияет не только на национальные рынки труда, но и на глобальный рынок. Она

представляет собой многогранное явление, которое превратилось в один из важнейших элементов международных экономических отношений. При этом авторы указывают, что сложность изучения и анализа международной трудовой миграции заключается в том, что в ней принимают участие индивиды, поведение которых обуславливается не только экономическими мотивами. Выявлена, что ныне на миграцию влияют экономические, политические, социальные, демографические, исторические, экологические и другие факторы.

Ключевые слова: трудовая миграция, глобализация, миграционный процесс, рабочая сила, мировое хозяйство, международные экономические отношения.

LABOR MIGRATION OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS REGULATION IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

ISKANDAROV KHOFIZ KHAKIMOVICH

candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of human resource management, Tajik national university, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, phone: (+992) 988-28-60-05; e-mail: hofiz. iskandarov@mail.ru.

SADULLOZODA NASRULLO

doctor of philosophy (PhD) doctor in world economy, department of world economy and international economic relations, Tajik National University, 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, phone: (+992) 985169191; e-mail s_nasrullo_s_91@mail.ru.

The dominant trend in the development of international economic relations is globalization and, as a consequence, international migration of the population. At the stage of the transition of the Republic of Tajikistan to a market economy, labor migration abroad grew rapidly, which was facilitated by a number of factors at the national level, namely: structural transformation of the economy, unemployment, low living standards of the population, people's need to earn money for a living or to start their own business. It is noted that a characteristic feature of the modern stage of development of international economic relations is the international migration of labor, which is developing very rapidly in recent decades. The author notes that international migration as a socio-economic process plays a significant role in economic, interethnic and demographic changes, more in the development of communities and society as a whole and has a projection into the socio-political and cultural life of people. It is revealed that international labor migration affects not only the national labor markets, but also the global market. It is a multifaceted phenomenon that has become one of the most important elements of international economic relations. At the same time, the author points out that the complexity of studying and analyzing international labor migration lies in the fact that it involves individuals whose behavior is determined not only by economic motives. It is revealed that nowadays migration is influenced by economic, political, social, demographic, historical, environmental and other factors.

Keywords: labor peace, globalization, migration processes, labor, world economy, international economic relations.

МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ: СПОСОБ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТЬ СОХРАНЕНИЯ И НАКОПЛЕНИЯ КАПИТАЛА ЗДОРОВЬЯ

КАРИМОВ МАХМАДХУДЖА ИСРОИЛХУДЖАЕВ

ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17,
тел.: (+992 372) 989110021, e-mail: karimi.1985@mail.ru

СОБИРОВА ШОХИДА ХУРШЕДОВНА

магистрант кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Яккатут д.176,
тел.: (+992) 902100209, e-mail: timshohida@gmail.com.

В статье проанализировано обязательное медицинское страхование как источник финансирования государственной системы здравоохранения, а также рассматриваются проблемы становления и функционирования системы обязательного медицинского страхования в Республике Таджикистан, перспективные направления развития ОМС и ДМС на ближайшую перспективу.

В данном исследовании были использованы передовой международный опыт и принцип социальной справедливости. Кроме того, медицинское страхование является одним из рычагов повышения экономической заинтересованности и ответственности организаций здравоохранения и медицинских работников за конечный результат своей деятельности, а также развития конкурентоспособной среды между медицинскими организациями.

На ряду с этим в статье рассмотрены основные проблемы финансирования обязательного медицинского страхования в кризисной ситуации. Указаны изменения, произошедшие в сфере финансирования системы здравоохранения за последние годы. Изложен механизм финансирования оказания медицинской помощи в системе ОМС как за работающее население, так и неработающих граждан. В целом необходимо подчеркнуть, что вопросы медицинского страхования являются важной сферой социального взаимодействия различных групп населения Республики Таджикистан. Для этого в статье проводится сравнительный анализ понятий «обязательное медицинское страхование» и «добровольное медицинское страхование». Приведены данные по изучению рынка медицинского страхования в Республике Таджикистан за последнее время. Рассмотрены проблемы таджикского рынка обязательного и добровольного медицинского страхования и возможные пути их развития. Предложен вариант оптимального реформирования системы ОМС с ограничением роли страховых медицинских организаций.

Ключевые слова: обязательное медицинское страхование, добровольное медицинское страхование, здравоохранение, источники финансирования, страховые медицинские организации.

Сущность, содержание и значение капитала здоровья определяет экономическое, социальное и культурное развитие общества, а также считается основой безопасности любого государства. Отрасль здравоохранения выступает одним из важнейших секторов экономики любого государства, потому что уровень ее развития определяет качество жизни населения. Вопрос, который по-прежнему имеет первостепенное значение в большинстве стран мира, в том числе в Республике Таджикистан является то, что системы финансирования отрасли здравоохранения не в полной мере могут обеспечить достаточную защиту финансового риска для всего населения от расходов на здравоохранение.

Международный опыт показывает, что в условиях рыночной экономики и структурного изменения в сфере здравоохранения, организации МС является преимущественно приемлемым механизмом привлечения финансовых ресурсов и могут удовлетворить потребности населения в своевременной, качественной и доступной медицинской услуге. Однако в Республике Таджикистан проблемы всеобщего охвата населения высококвалифицированной медицинской помощью и медицинским страхованием, как в добровольной, так и в обязательной форме до сих пор остаётся все еще не решенным. Отечественный специалист страхового дела Н. Шаропов касаясь данной проблематики отмечает, что в настоящее время рынок медицинского страхования в Республике Таджикистан, как система защиты человеческого капитала находится на начальной стадии формирования своего развития и характеризуется низкой подготовленностью страховщиков в проведении добровольного медицинского страхования, отсутствии разъяснительной и рекламной информации для населения страны о выгоде медицинского страхования, а также отсутствие приемлемой законодательной базы для проведения обязательного медицинского страхования, так как принятый Закон РТ «О медицинском страховании в Республике Таджикистан» от 18 июля 2008 года, действие которого отложено до 2017 года.

В Республике Таджикистан проблемы формирования рынка медицинского страхования, как обязательной, так и добровольной формы защиты человеческого капитала и его государственное регулирование, ни в теоретическом ни в практическом плане все еще не исследованы [7. Зс.].

В экономике здравоохранения выделяется такие особенности распределения расходов, как невозможность точного прогнозирования их размеров, их рост с увеличением возраста человека, эффективность вложений в здоровье на стадии профилактики заболеваний. Обязательное медицинское страхование (ОМС) позволяет снизить риски потери здоровья и реализует право граждан на получение медицинской помощи. В отличие от других видов обязательного социального страхования в медицинском страховании страховая выплата производится в натуральной (медицинские услуги), а не в денежной форме.

Добровольное медицинское страхование (ДМС) по аналогии схоже с обязательным медицинским страхованием и позволяет достичь одну и ту же цель – предоставить гражданам гарантии получения медицинской помощи. Но экономические механизмы достижения данной цели различны (рис. 1).

ОБЯЗАТЕЛЬНОЕ МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ	ДОБРОВОЛЬНОЕ МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ
Вид социального страхования	Вид коммерческого страхования
Обеспечивает минимальные гарантии бесплатной медицинской помощи	Дает возможность получить медицинские услуги сверх установленных в программе ОМС
Использует принцип страховой солидарности	Использует принцип страховой эквивалентности
Безвозмездное для потребителя медицинских услуг	Оплата по договору ДМС
Источник средств – взносы работодателей	Источник средств – личные доходы граждан, или работодатель для работающих граждан как вспомогательная социальная защита
Система контроля качества определяется государственными органами	Участие в программах ДМС не регламентируется государством, однако правовая база является Закон РТ «О страховой деятельности»

Рисунок. 1. Отличие между ОМС и ДМС

В целом Шаропов Н. отмечает, что «Причину невосприимчивости ОМС, да и ДМС в странах СНГ, в том числе и в нашей республике нужно искать в теории страхования, где действует закономерность что для достижения цели в страховании медицинских услуг для населения, необходимо наличие закона «больших чисел». То есть число участников страхования (страхового фонда) должно быть много. Только в этом случае достигается основное условие страхования, - «ущерб меньшинства компенсируется средствами большинства». Это значит, что чем больше участников страхования, тем дешевле стоимость страхования. Это является самым основным требованием (компонентов) в технологии страхования» [6. 12с.].

Исходя из этого, мы попытаемся раскрыть содержание медицинского страхования и предлагаем способы и этапы охвата населения медицинскими услугами и совершенствование финансовой структуры медицинских организаций. Лидирующим странам по этим вопросам также не удалось легко организовать и охватить всё население (таблица 1).

Таблица 1

Краткий обзор переходного периода для отдельных стран ОМС

Стран	Скорость перехода	Важные этапы в расширении социального медицинского страхования - законодательство внутри
Германия	1854-1988 (127 лет)	1. Созданы фонды добровольной помощи (начало XIX века)
		2. Обязательное членство в фондах медицинского страхования (1843); для определенных групп занятости (1849).
		3. Первый закон, принятый на национальном уровне, сделал обязательным страхование всех шахтеров (1854)
		4. ОМС становится общенациональной, всеобъемлющей системой (1883 г.) с систематическим набором различных социально-профессиональных групп (до 1988 г.).
Австрия	1888-1967	1. Нормативные положения для работодателей редких (начало-середина 19-го века)
		2. Усиление создания фондов на основе ассоциаций (1867 г.)
		3. Схема страхования от несчастных случаев на производстве и несчастных случаев (1887-88) с систематическим охватом различных социально-профессиональных групп (до 1967 года).
Бельгия	1851-1969 (118 лет)	1. Взаимные фонды здравоохранения различных профессиональных групп официально признаны (1851).
		2. Средства, субсидируемые правительством (1894), с национальными альянсами в виде союзов, образованных между фондами.
		3. Медицинское страхование стало обязательным для всех наемных работников (1944 г.) с распространением на оставшиеся непокрытые группы (1964-69 гг.).
Люксембург	1901-73 (72 года)	1. Обязательное медицинское страхование для производственных и производственных рабочих (1901).
		2. Распространение на пенсионеров (после Миль), государственных служащих / других государственных служащих (1952), бывших социально-профессиональных групп (1958-64).
Израиль	1911-95 (84 года)	1. Фонд медицинского страхования - Купат Холим Клялиф - для работников сельского хозяйства в коллективных поселках (1911).
		2. Еще три фонда медицинского страхования созданы в этот период.
Коста Рика	1941-61 (20 лет)	1. Фонд социального страхования - CCSS - в основном для городского населения и определенных зон производства кофе (1941)
		2. Обязательное семейное страхование застрахованных (1956).
		3. Увеличение взносов и выплат (1960 год).
		4. Распространение на оставшееся население принято (1961 г.) с предполагаемым систематическим зачислением в эти не охваченные группы в течение 10-летнего периода.
		5. Эффективное зачисление 834 процента к 1991 году.
Япония	1922-58 (36 лет) 6	1. Разработана схема добровольного медицинского страхования (ОМС) (36 лет) (начало 19-го века).
		2. Обязательное страхование - медицинское страхование работников - для отдельных групп работников (1922).
		3. ОМС, воспроизведенный на национальном уровне (1930-е годы), в основном для бедных в сельских районах, фермеров, самозанятых и небольших компаний, что привело к принятию Закона о медицинском страховании граждан (1938 года).
		4. Одновременное расширение обеих схем медицинского страхования (1944-58)

На пути к всеобщему охвату с помощью медицинского страхования встречаются общие факторы, влияющие на скорость перехода. Можно понять, что достижение всеобщего охвата может быть нелегким процессом. Многим странам, которые в настоящее время имеют

универсальную систему охвата, часто требуются десятилетия для ее внедрения. Но, если выбор состоит в том, чтобы идти по пути ОМС, некоторые факторы могут замедлить процесс к всеобщему охвату, которые ниже будут перечислены. Чтобы оценить прошлый опыт перехода к всеобщему страхованию через ОМС, мы используем данные об эволюции законодательства о медицинском страховании в восьми странах, где имеется доступная информация. Этими странами являются: Австрия, Бельгия, Коста-Рика, Германия, Израиль, Япония, Республика Корея и Люксембург. Таким образом, мы обратим внимание на разнообразие организационных форм, используемых в переходный период в этих странах. В частности, будет подчеркнута роль добровольного характера больничных касс на начальных этапах реализации ОМС. Переходный период был определен, как число лет между первым законом, касающимся медицинского страхования, и последним законом, проголосовавшим за осуществление всеобщего охвата населения ОМС. Число лет перехода составляет 79 (Австрия), 118 (Бельгия), 20 (Коста-Рика), 127 (Германия), 84 (Израиль), 36 (Япония), 26 (ROK) и 72 (Люксембург). Тем не менее, необходимо обратить внимание, что в законодательстве Коста-Рики был введен принцип всеобщего покрытия с помощью СМС, а не эффективное обеспечение всеобщего страхового покрытия после этого закона. В Японии в 1958 году, три года спустя, был принят закон об обязательном медицинском страховании. Кроме того, в Израиле смета в 84 года включает 37 лет социального медицинского страхования до создания Израиля как суверенного государства.

Однако, важна не только общая продолжительность переходного периода, поэтому мы должны обратить внимание на эволюцию роста доли населения, которая покрывается в этот период. Кроме того, следует учитывать, что охват некоторых групп населения более труден, чем охват других групп (например, случайные работники и самозанятости работников). Другими словами, увеличение охвата не обязательно является простым линейным увеличением. Переход, например, с 25 до 50 процентов охвата может занять меньше времени, чем переход с 50 до 75 процентов. Из данных временных рядов по охвату населения мы видим, что в Австрии потребовалось 40 лет (с 1890 по 1930 год), чтобы перейти с 7 до 60 процентов, но для продления понадобилось еще 35-37 лет (с 1930 по 1965-67 годы) страхование фермеров и государственных служащих с охватом 96%. Аналогичным образом в Германии охват увеличился с 10 до 50 процентов за 47 лет (с 1883 по 1930 годы). Но потребовалось еще 58 лет, чтобы расширить охват до 88 процентов, привлекая, в частности, самозанятых работников к ОМС. В Коста-Рике потребовалось 20 лет, чтобы достичь уровня охвата населения 17% (в 1961 году). Но тогда потребовалось всего пять лет, чтобы удвоить охват населения и таким образом, достичь уровня в 34 процента (в 1966 году). Последнее увеличение было прямым следствием закона 1961 года о введении принципа универсальности. Однако для того, чтобы вновь удвоить охват населения, потребовалось более десяти лет: к 1978 году он составил 74 процента. Впоследствии в 1991 году был достигнут уровень охвата населения 83,4%; таким образом, для добавления еще 10 процентов населения потребовалось 13 лет. Также в Коста-Рике необходимы особые усилия для расширения охвата само-занятых работников и лиц с низкими доходами, что требует более продолжительных периодов систематического зачисления этих групп населения.

Все восемь стран, упомянутых выше, придерживались поэтапного подхода. И все же некоторым потребовалось больше времени для разработки своих систем, чем другим. Те, кто имеет довольно продолжительный переходный период, более 40 лет, - это Германия, Австрия, Бельгия, Коста-Рика, Израиль и Люксембург. Только Япония и Республика Корея знают переходный период менее 40 лет. Теперь мы суммируем различные этапы, на которых эти страны пережили переход к всеобщему охвату. Они сосредоточены на важных событиях между первым законом, связанным с медицинским страхованием, и последним законом, проголосовавшим за осуществление всеобщего

охвата (как отмечалось ранее, эти законы отмечают начало и конец переходного периода), хотя соответствующие этапы, предшествующие первому закону о медицинском страховании.

Поэтому, исходя из сложившихся ситуаций, одним из факторов повышения эффективности системы здравоохранения предлагается совершенствование и развитие ОМС и ДМС.

Главным преимуществом страховой системы заключается в следующем:

- обеспечивается и закрепляется институциональное разделение производителей и покупателей медицинских услуг. Страховщики административно не связаны с медицинскими организациями, не имеют интересов финансировать эти организации только ради их страхования. Страховщики несут ответственность за предоставление определенных объемов медицинской помощи застрахованным и обеспечивают решение этой задачи, заключая контракты с производителями медицинских услуг;

- в системе здравоохранения появляются посредники между медицинскими организациями и населением. Посредники экономически заинтересованы в защите прав пациентов, в расширении сферы применения экономических оценок, в эффективном использовании имеющего ресурсного потенциала отрасли;

- появление новых каналов финансирования – взносов работодателей и работающих на медицинское страхование – создает предпосылки для рационального распределения ответственности за здравоохранение между государством, предпринимателями и населением;

- создаются условия для замещения ценностей государственного патернализма ценностями личной ответственности за состояние своего здоровья [3, 54].

В системе ОМС определены 4 носителя юридических прав и обязанностей: гражданин (застрахованный), организация – плательщик (страхователь), страховая медицинская организация (страховщик) и медицинское учреждение в качестве исполнительного звена.

Организации – плательщики (страхователи) обеспечивают систему входными финансовыми и информационными ресурсами (информация плательщиков о своих страховых платежах и т.д.). Для неработающего населения такими страхователями являются органы исполнительной власти территории, для работающего населения – предприятия, учреждения, организации и иные хозяйствующие субъекты, а также лица, занимающиеся индивидуальной трудовой деятельностью, и лица свободных профессий, зарегистрированные в установленном порядке в регионе, городе или районе.

Страховая медицинская организация (СМО) юридическое лицо, являющееся самостоятельным хозяйствующим субъектом с любой предусмотренной законодательством страны формой собственности, обладающее необходимым для осуществления медицинского страхования уставным фондом и организующее свою деятельность в соответствии законодательством страны. Страховая медицинская организация оплачивает оказанную их застрахованным медицинскую помощь, перечисляя на счете ЛПУ средства за фактически выполненные объемы медицинской помощи по установленным тарифам; они осуществляют ОМС на некоммерческой основе.

ЛПУ сегодня является основным исполнительным звеном системе ОМС по оказанию медицинской помощи застрахованному населению.

Медицинскую помощь по программе ОМС оказывают государственные и местные (муниципальные) в том числе и частные медицинские учреждения, имеющие лицензию: они осуществляют свою деятельность как самостоятельно хозяйствующие субъекты на основе договоров с ОМС.

Застрахование по ОМС – лица, в пользу которых заключены договоры ОМС. Они являются конечными пользователями результатов деятельности системы ОМС, созданной и работающей в целях удовлетворения их социальных интересов.

Необходимо отметить, что программа ОМС – это только лишь минимальный социальный стандарт на оказание медицинской помощи, т.е. это гарантированный минимум оказания бесплатной медицинской помощи, которая оказывается при необходимости. Он разработан из расчета минимального норматива финансирования на одного жителя, и только при таких условиях может быть определена всеобщность и бесплатность оказания медицинской помощи.

Более высокий уровень медицинской помощи застрахованным по сравнению с ОМС, обеспечивается добровольным медицинским страхованием (ДМС), гарантирующим предоставление медицинских услуг, объем и уровень оказания которых человек может выбирать сам. Но оплата в данном случае идет в соответствии со специальными тарифами.

На наш взгляд, наличие контроля качества медицинских услуг, со стороны страховщика, является одним из главных аргументов в пользу приобретения полиса ДМС. Кроме того, ДМС меняет психологию врача. Сейчас, живя на скудную государственную зарплату, большая часть медиков вынуждена халтурить в прямом и переносном смысле.

На наш взгляд, строгое функционирование ОМС и ДМС могут обеспечить тенденции развития здравоохранения:

- 1) больницы превратятся в центры общественного здоровья, где будет обеспечиваться полный объем медицинской помощи - от ранней профилактики до реабилитации пациента;
- 2) больницы приобретут статус интегрированного регионального комплекса медицинской помощи с высшей медицинской школой в центре и одной или несколькими клиниками;
- 3) произойдет замедление строительства новых больниц, будут модернизироваться и реконструироваться старые;
- 4) усилится концентрация сопутствующих служб.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев А. А. Очерки истории развития медицины в Хорезме. Ташкент: Медицина. 1980. 162 с.
2. Актuarные расчеты в негосударственном медицинском страховании. М.: «Дело». 1999. Б.Н.
3. Головинина Н., Ореховский П. Реформы здравоохранения в постсоветской России: итоги и проблемы // Общество и экономика. – 2005. - №6. – С. 54-87.
4. Закон «О медицинском страховании в Республике Таджикистан» от 18 июля 2008г.
5. Закон Республики Таджикистан «О страховой деятельности» от 2016 г.
6. Шаропов Н. газета ASIA-PLUS / №36 (1220) / 15 МАЯ 2017
7. Шаропов Н. Страховой рынок Республики Таджикистан: состояние и перспективы развития. – Душанбе. - 2017.
8. Цибикова А.О. Влияние постановления правительства № 1327 на рынок платных медицинских услуг // News of Science and Education. 2018. Т. 11. № 4. С. 3-5.
9. Цыганов С.Н. К вопросу адаптации медицинского персонала к новым информационным технологиям в здравоохранении // Здоровье и образование в XXI веке. 2017. Т. 19. № 12. С. 305-307.

10. Чубарова Т. Система здравоохранения в России: экономические проблемы теории и практики // Вопросы экономики. 2009. № 4. С. 129-134.

11. Шамалова Е.В. Экономические аспекты формирования цены медицинской услуги на различных сегментах рынка стоматологии / Е.В. Шамалова, К.М. Лауфер // Азимут научных исследований: экономика и управление. 2019. Т. 8. № 1 (26). С. 389-392.

**СУҒУРТАИ ТИББӢ: ВОСИТАИ БАРТАРАФНАМОИИ МУШКИЛОТИ
МОЛИЯВИИ ТАНДУРУСТӢ ВА ИМКОНИЯТИ НИГОҲДОРИЮ АНДУХТИ
САРМОЯИ ТАНДУРУСТӢ**

КАРИМОВ МАҲМАДХУҶА ИСРОИЛХУҶАЕВИЧ

ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025,
Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17,
тел.: (+992 372) 989110021, e-mail: karimi.1985@mail.ru.

СОБИРОВА ШОҲИДА ХУРШЕДОВНА

магистранти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025,
Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Яққатут, х. 176,
тел.: (+992 372) 902100209, e-mail: timshohida@gmail.com

Дар мақола суғуртаи тиббӣ чун сарчашмаи маблағгузори низоми тандурусти давлатӣ таҳқиқ шуда, ҳамчунин мушкилотҳои амалкард ва барқарорнамои низоми суғуртаи ҳатмии тиббӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхта шудааст.

Дар доираи таҳқиқ таҷрибаи пешқадами байналхалқӣ ва қоидаҳои адолати иқтимоӣ истифода шудааст. Ғайр аз ин суғуртаи тиббӣ яке аз фишангҳои асосии баланд бардоштани манфиати иқтисодии таъкилотҳои масъули тандурустӣ ва кормандони соҳа роҷеъ ба натиҷаи фаъолият баҳисоб рафта, ҳамчунин ҷиҳати рушди рақобатпазирӣ байни таъкилотҳои тандурустӣ замина гузошта метавонад.

Дар баробари ин дар мақола муҳимтарин мушкилоти молиявии суғуртаи ҳатмии тиббӣ бо таваҷҷӯҳ ба шароити буҳронӣ омӯхта шудааст. Бавҷудои тағйиротҳо дар баҳии молиявии низоми тандурустӣ давоми солҳои охир шиора шудааст. Фишангҳо ва роҳҳои молиявии тақдироти хизматрасониҳои тиббӣ дар доираи низоми суғуртаи ҳатмии тиббӣ бо таваҷҷӯҳ ба аҳолии коргар ва шахрвандони бекор нишон дода шудааст.

Дар маҷмуъ, лозим ба ёдоварист, ки масъалаи суғуртаи тиббӣ баҳии муҳими ҳамкориҳои гурӯҳҳои гуногуни аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисоб меравад. Инчунин дар мақола таҳлили муқоисавии байни мафҳумҳои «суғуртаи ҳатмии тиббӣ» ва «суғуртаи ихтиёрии тиббӣ» оварда шудааст.

Ҳамчунин маҷмуи маълумотҳо роҷеъ ба омӯзиши бозори суғуртаи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои охир оварда шудааст. Дар баробари ин мушкилоти бозори суғуртаи ихтиёрӣ ва ҳатмии тиббии ҷумҳурӣ матраҳ гардидааст. Инчунин варианти оқилонаи

азнавсозии низоми сугуртаи ҳатмии тиббӣ бо таваҷҷӯҳ ба нақши маҳдуди таъкилотҳои сугуртаи тиббӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: сугуртаи ҳатмии тиббӣ, сугуртаи ихтиёрии тиббӣ, тандурустӣ, сарчашмаи маблағгузорӣ, таъкилотҳои сугуртаи тиббӣ.

HEALTH INSURANCE: A WAY TO OVERCOME THE PROBLEM OF FINANCING HEALTHCARE AND THE POSSIBILITY OF PRESERVATION AND ACCUMULATION OF HEALTH CAPITAL

KARIMOV MAHMADHYJA ISROILHYJAEV

assistant of the department of management and marketing of the Tajik national university,
734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17,
tel.: (+992 372) 989110021, e-mail: karimi.1985@mail.ru

SOBIROVA SHOHIDA KHURSHEDOVNA

master student of the department of management and marketing of the Tajik national university, 734025,
Tajikistan, Dushanbe city, Yakkatut street h.176,
phone: (+992 372) 902 10 02 09, e-mail: timshohida@gmail.com.

The article analyzes compulsory health insurance as a source of financing for the state health care system, and also examines the problems of the formation and functioning of the compulsory health insurance system in the Republic of Tajikistan, promising directions for the development of compulsory health insurance and voluntary health insurance in the near future. The considered CHI problems are divided into financial and organizational ones and their detailed description is given.

This study used international best practices and the principle of social justice. In addition, health insurance is one of the levers for increasing the economic interest and responsibility of health care organizations and medical workers for the end result of their activities, as well as the development of a competitive environment between medical organizations.

Along with this, the article discusses the main problems of financing compulsory health insurance in a crisis situation. The changes that have occurred in the sphere of financing the health care system in recent years are indicated. The mechanism of financing the provision of medical care in the compulsory medical insurance system is stated for both the working population and non-working citizens. In general, it should be emphasized that health insurance issues are an important area of social interaction between various groups of the population of the Republic of Tajikistan. For this purpose, the article provides a comparative analysis of the concepts of “compulsory health insurance” and “voluntary health insurance”. The data on the study of the health insurance market in the Republic of Tajikistan in recent years are presented. The problems of the Tajik market of compulsory and voluntary medical insurance and possible ways of their development are considered. A variant of the optimal reform of the CHI system with the limitation of the role of medical insurance organizations is proposed.

Keywords: compulsory health insurance, voluntary health insurance, health care, funding sources, health insurance organizations.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳо бо ёрии системаи «Antiplagiat» барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифони бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода ва бо ҳуруфи Times New Roman таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,15 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 15 (на бештар аз 20 саҳифа) саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо ин тартиб таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: ШАРИФОВ ШАРИФ ШАРИФОВИЧ ва набояд шумораи муаллифони аз 3 нафар бештар бошад);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд, индекси почтавӣ, мамлакат, телефон ва почтаи электронӣ;

– матни асосии мақола;

– аннотатсия ва калидвожаҳо;

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия набояд камтар аз 150-200 калима буда, калидвожаҳо дар ҳаҷми аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад ва дар аввали мақола оварда шавад;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд аз 10-20 номгӯи адабиёти илмие иборат бошад, ки дар 15-20 соли охир таълифу таҳия ва нашр шудааст (соли нашрашон аз соли 20 00 боло бошад). Номгӯи адабиёти аз 15-20 сол пештар банашррасида набояд беш аз 10%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 ва бо ду шакл таҳия гардад: 1) ба забони аслии китоб (тоҷикӣ, русӣ, англисӣ) ва 2) тарҷумаи ҳама номгӯи адабиёт ба забони англисӣ.

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифони бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд сафеду сиёҳ буда, рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд бо забонҳои русӣ ва англисӣ номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад.

Мақолаҳое, ки аз ҷониби муқаррарзон ба чоп тавсия намешаванд, на дар маҷалла нашр мегарданд ва на ба муаллифони баргардонда мешаванд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы «Antiplagiat». Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал 1,15.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 15 стр. формата А4 (не более чем 20-и страниц).

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (ов) (например, ШАРИФОВ ШАРИФ ШАРИФОВИЧ);
- название организации, в которой работает автор статьи, почтовый индекс, страна, телефон и электронная почта;
- основной текст статьи;
- аннотация и ключевые слова
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация не должна быть меньше 150-200 слов, ключевые слова оформляются в объеме от 7 до 10 слов или словосочетаний;
- список использованной литературы (не менее 10-20 наименований научной литературы) должны быть за последние 15-20 лет (издания не ранее 2000 г.), более ранние ссылки не должны превышать 10%. Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008, и в 2 вариантах: 1) в оригинальном написании (таджикский, русский, английский); 2) все источники должны быть указаны (переведены) на английском языке;
- информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес с места работы автора. При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны быть черно - белым, и нужно их сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название на русском и английском языках.

При электронной подаче статьи необходимо представить 1 экземпляр статьи в распечатанном виде.

Статьи, не рекомендованные рецензентами к печати, не публикуются и не возвращаются авторам.

RULES FOR THE AUTHORS

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal.

Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1,15.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 15 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the title of the article;
- the surname and initials of the author (for example, SHARIFOV SHARIF SHARIFOVICH);
- the name of the organization the author of the article works for, zip code, country, telephone and e-mail;
- the main text of the article;
- the list of the used literature (no less than 20 and not more than 30 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008;
- the title of the article, abstract and key words are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 150-200 words, keywords from 7 to 10 words or phrases;
- Information about the author in Tajik, Russian and English languages. Here the author's full name, academic degree, academic title (if any), the name of the organization in which the author works (authors), the position of the author (authors) in the organization, phone, e-mail, and the postal address of the author's work are indicated.

When citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.25]. That is, the literature number 4 and page 25.

Tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name both in the language of the article and in English.

ТОЧИКИСТОН: ИҚТИСОД ВА ИДОРА

Маҷалла соли 2020 таъсис дода шуда, дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр гашта, дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини илмро барои ҷон қабул менамояд:

- 08.00.01 - Назарияи иқтисодӣ
- 08.00.05 - Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ
- 08.00.10 - Молия, гардиши пул ва қарз
- 08.00.12 – Баҳисобгирии бухгалтерӣ, омор
- 08.00.14 - Иқтисодиёти ҷаҳон

ТОЧИКИСТОН: ИҚТИСОД ВА ИДОРА

2020. №2.

Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: (www.vestnik-ec.tnu.tj).

E-mail: tajikistan-iqtisodvaidora2020@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41